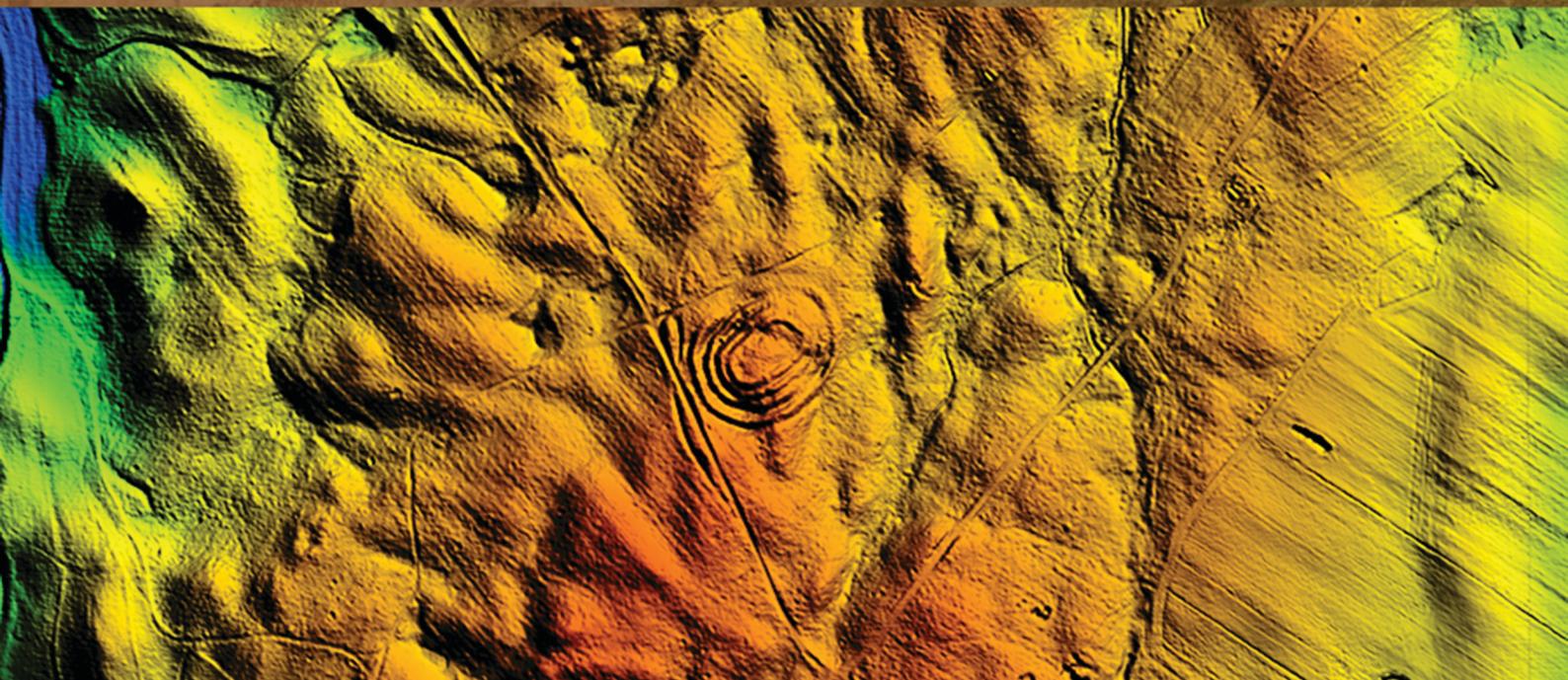
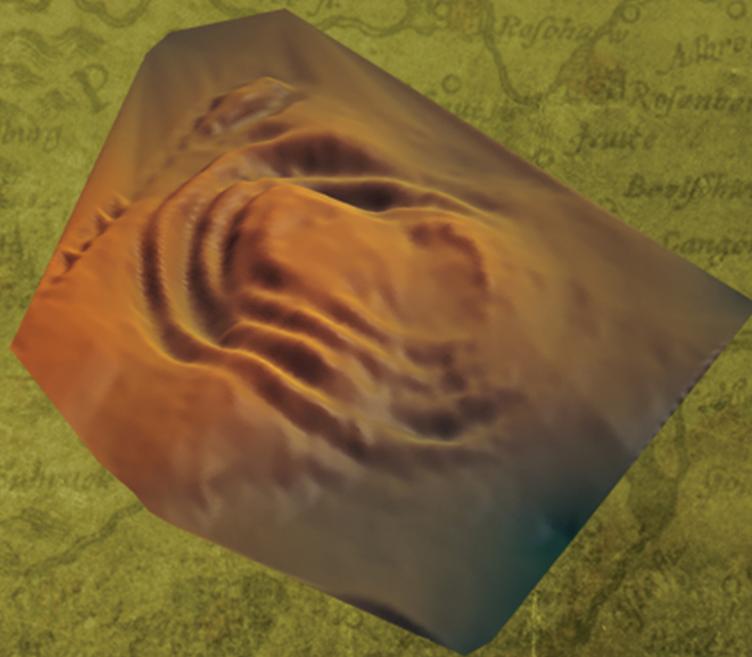

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zając, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małeka, Kamil Rabiega, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego
Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki
Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątławki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajaczki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

Zajaczki, st. 1

Gmina Ostróda

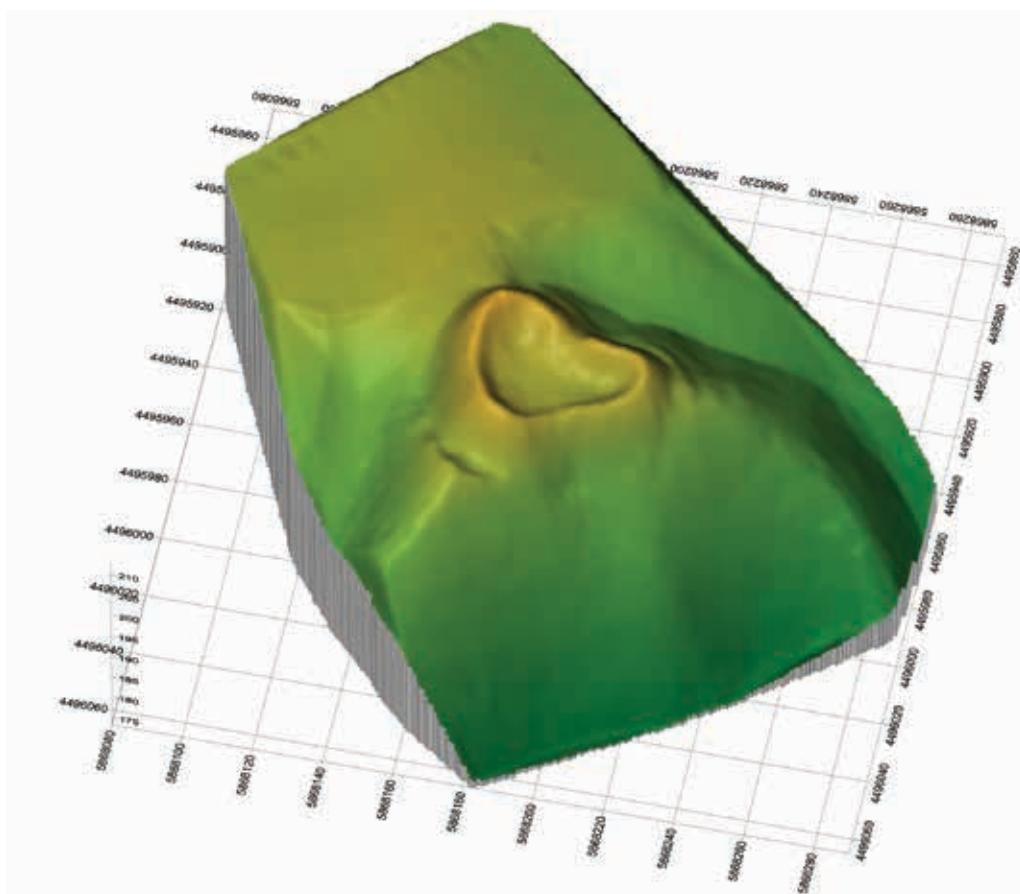
Powiat ostródzki

AZP 29-55/113

Współrzędne geograficzne:

N 53° 32' 58,76"

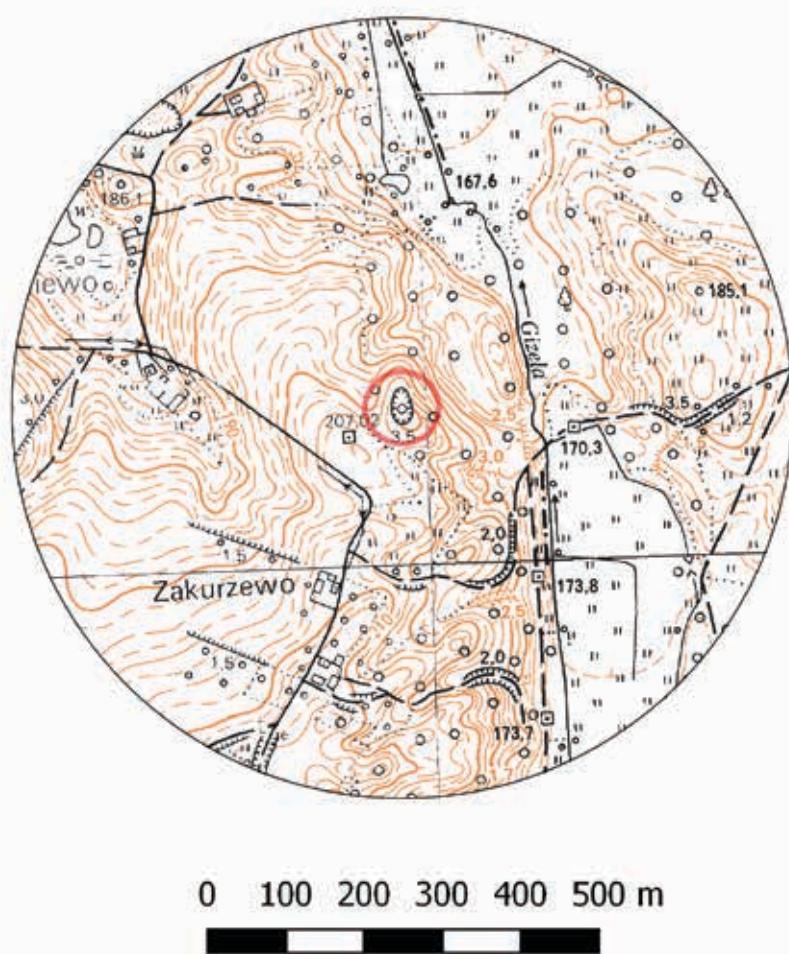
E 19° 53' 8,94"

Zajaczki, st. 1

Ryc. 1. Grodzisko w Zajaczkach, st. 1 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Zajaczkach, st. 1 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

DARIUSZ WACH

Grodzisko w Zajączkach, st. 1 usytuowane jest w obrębie Parku Krajobrazowego Wzgórz Dylewskich, nad rzeką Gizelą (ryc. 1–2). Grodzisko zajmuje naturalne wyniesienie morenowe, tworzące rodzaj lekko wysuniętego na wschód, porośniętego lasem cypla górującego nad obszarem doliny wspomnianej rzeczki Gizeli (ryc. 3–4). Od strony wschodniej i północno-wschodniej zbocza wału i samego wzgórza są bardzo strome i osiągają przewyższenie do 45 m w stosunku do obszaru poniżej. Od zachodu grodzisko przylega do położonego płaskowyżu, gdzie przewyższenie wałów w stosunku do niego wynosi średnio 10–15 m. Od północnego zachodu i od południowego wschodu grodzisko otaczają parowy, przy czym parów od strony północno-wschodniej przechodzi w płaski, podmokły teren doliny wspomnianej rzeczki Gizeli, co w połączeniu z niezwykle stromą i wysoką od tej strony ścianą wzgórza, powoduje, iż można mówić o wybitnych walorach obronnych założenia grodowego. Od południowego wschodu i częściowo od południa dostęp na grodzisko jest utrudniony przez dobrze zachowaną, suchą fosę. Od północy do wałów grodziska dochodzi, lekko łukowaty w kształcie, stopniowo obniżający się aż do poziomu doliny rzeczej cypla wzgórza. Od tej też strony, tam gdzie grodzisko przechodzi w schodzącą w dół wąską grań, można dostrzec u podnóża wału, poprzeczne do tejże grani i równoległe do wału grodziska i do siebie nawzajem, co najmniej dwa, łukowatego kształtu, płytke zagłębienia, w których z dużą dozą prawdopodobieństwa można domyślać się śladów kolejnych suchych fos utrudniających ewentualnym napastnikom dostęp do grodu.

Wały grodziska, w obecnym stanie ich zachowania, najwyższe są od strony południowo-zachodniej oraz północnej, czyli w punktach najłatwiejszego dostępu do obiektu. W stosunku do dna majdanu ich przewyższenie sięga maksymalnie 7 m (od SW). Od strony zachodniej wale widoczne jest wyraźne obniżenie, w miejscu w którym znajdowała się brama do grodu. Grodzisko ma w przybliżeniu kształt trójkąta o zaokrąglonych wierzchołkach i nieco wygiętych do wewnętrz, dłuższych bokach. Jego podstawa ma około 36 m, boki zaś 46 m (wymiary mierzone po koronie wałów). Wierzchołek tego trójkąta skierowany jest w przybliżeniu na północ (ryc. 5–6).

ŚRODOWISKO FIZYCZNO- -GEOGRAFICZNE

JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Grodzisko w Zajączkach, st. 1 leży na zachodnim sklonie wysoczyzny przylegającym do południkowego

Ryc. 3. Grodzisko w Zajączkach, st. 1 – widok od południowego zachodu (fot. J. Wysocki)

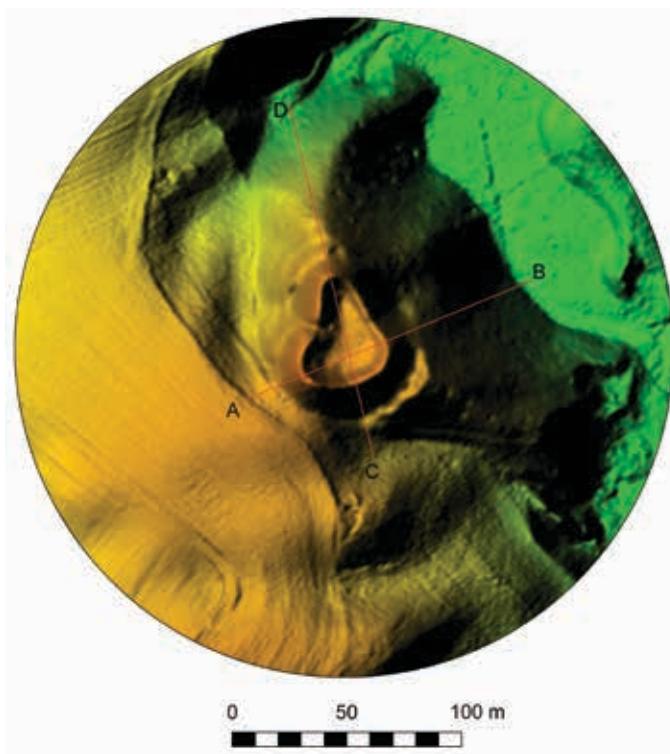

Ryc. 4. Grodzisko w Zajączkach, st. 1 – widok od południowego zachodu (fot. J. Wysocki)

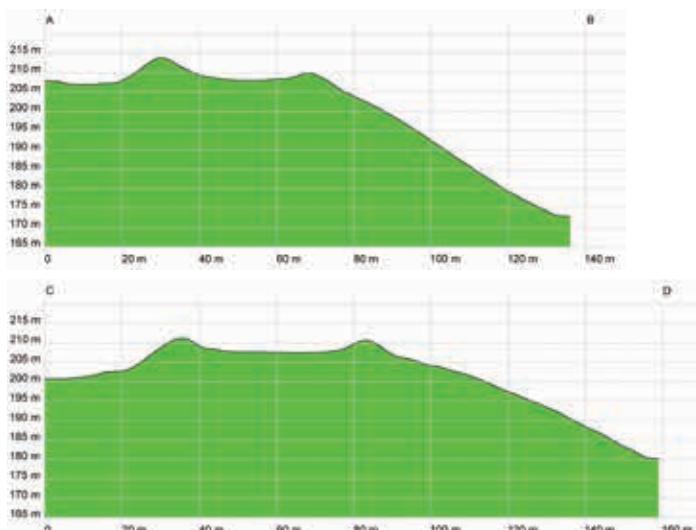
obniżenia, którym obecnie płynie rzeka Gizela. Usytuowane jest ono na izolowanym pagórkowi o wydłużonym kształcie, który od wysoczyzny oddzielony jest rozcięciami erozyjnymi, zarówno od zachodu, jak i od południa. Na szkicu osnowy geodezyjnej najwyższy punkt wznosi się do 213,58 m n.p.m. i jest zlokalizowany na wale grodziska, w jego SW części. Majdan grodu występuje na wysokości około 207 m n.p.m., co daje ponad 6 m różnicę. W stosunku do obniżenia wykorzystywanego przez rzekę Gizelę różnica wysokości sięga 43 m, co dobrze uzasadnia duże wcięcie form erozyjnych towarzyszących grodzisku, czyniących je niedostępny.

Według *Szczegółowej mapy geologicznej Polski w skali 1:50 000 ark. Lubawa*¹ grodzisko w Zajączkach, st. 1

¹ Gałażka 2012b.

Ryc. 5. Grodzisko w Zajączkach, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 6. Przekroje grodziska w Zajączkach, st. 1 uzyskane z danych ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

leży na piaskach, mułkach i żwirach kemowych ze sta-
dialu górnego zlodowacenia Wisły. Otoczenie obiektu
stanowią gliny zwałowe budujące wysoczyzny, na
których występują gleby płowe, średniej żyźności
III i IV klasy. W dolinie rzeki Gizeli występują piaski
i mułki rzeczne (ryc. 7).

Na terenie grodziska przeprowadzono wiercenia wzdłuż linii N-S i W-E. Na podstawie dziewięciu wierceń sporządzono dwa przekroje A-B i C-D, które dobrze ilustrują budowę geologiczną i obszary prze-
kształcone przez człowieka (ryc. 8–9). Nasypy wałów osiągają 1,6 m w wierceniu Z-1 i Z-4 oraz 1 m w wier-
ceniu Z-5, i największą – 1,7 m – w wierceniu Z-6, gdzie pod nasypem nawiercono też kompleks glebowy miąższości 0,4 m. Warstwa kulturowa na majdanie osiąga 1 m miąższości w wierceniu Z-3. Wypełnisko fos w części N nie przekracza 1 m. W profilach wałów występuje duża ilość spalenizny i węgli drzewnych oraz fragmentów drewna. Pod osadami zmienionymi ręka ludzką występują piaski różnoziarniste miejsca-
mi ze żywierem, a pod nimi piasek drobnoziarnisty, prawdopodobnie kemowy.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

DARIUSZ WACH

Przebieg badań terenowych

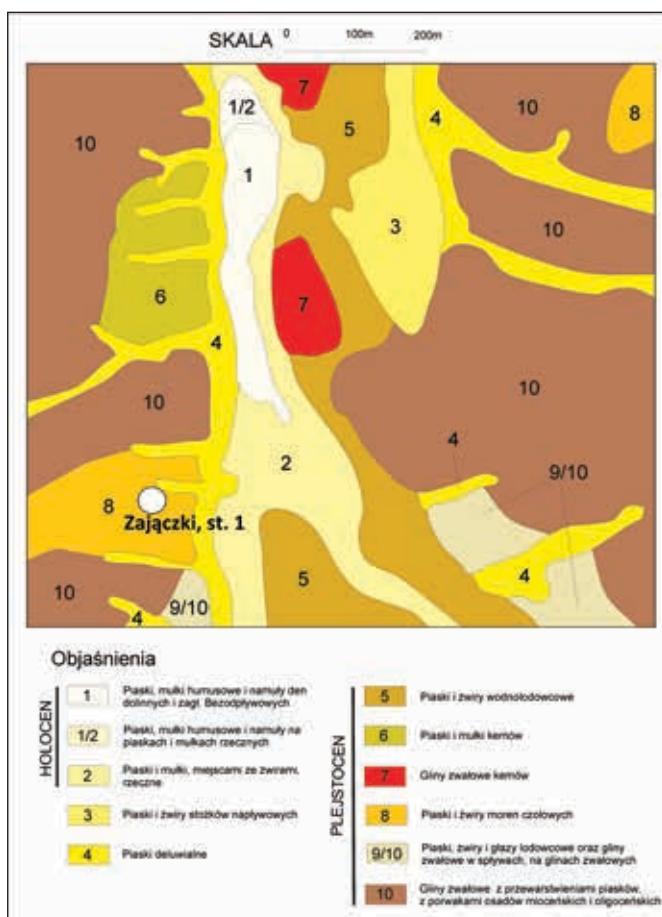
Grodzisko w Zajączkach, st. 1 znane było już w okre-
sie przedwojennym. W archiwum dawnego Prussia
Museum z Królewca zachowana jest korespondencja z 1906–1907 r. między archeologiem Adalbertem
Bezzenbergerem a ówczesnym zachodniopruskim konserwatorem zabytków Schmidtem w sprawie ochrony tego grodziska, utożsamianego już wówczas z grodem stołecznym plemienia Sasów – *Sassenpile*². Wspomina o tym grodzisku także ks. Władysław Łega, w swojej *Kulturze Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk* w 1930 r.³

Po wojnie już w 1949 r. przeprowadził tu badania powierzchniowe Jerzy Antoniewicz. Grodzisko wpisane zostało do rejestru zabytków w 1996 r. W roku 1998 na terenie grodziska przeprowadzo-
ne zostały badania wykopaliskowe przez dr hab.
Annę Marciniak-Kajzer z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Badania miały charakter ratowniczy i przeprowadzone zostały na obszarze majdanu, w miejscach zniszczeń spowodowanych przez dwa wkopy rabunkowe. Otworzony wówczas wykop 1 (2 x 3 m) znajdował się pośrodku majdanu zaś wykop 2 (4 x 4 m) na skraju przejścia majda-
nu w wał od strony północnej. Znalezione zabytki (głównie fragmenty ceramiki) sugerowały okres zasiedlenia grodziska jako wiek XII do początków XIII. Odkryte w wykopie 2 warstwy spalenizny i kamienie zinterpretowane zostały jako pozosta-
łości ewentualnego bruku kamiennego, jak również narożnika domostwa⁴.

² Hoffmann 2013: 70.

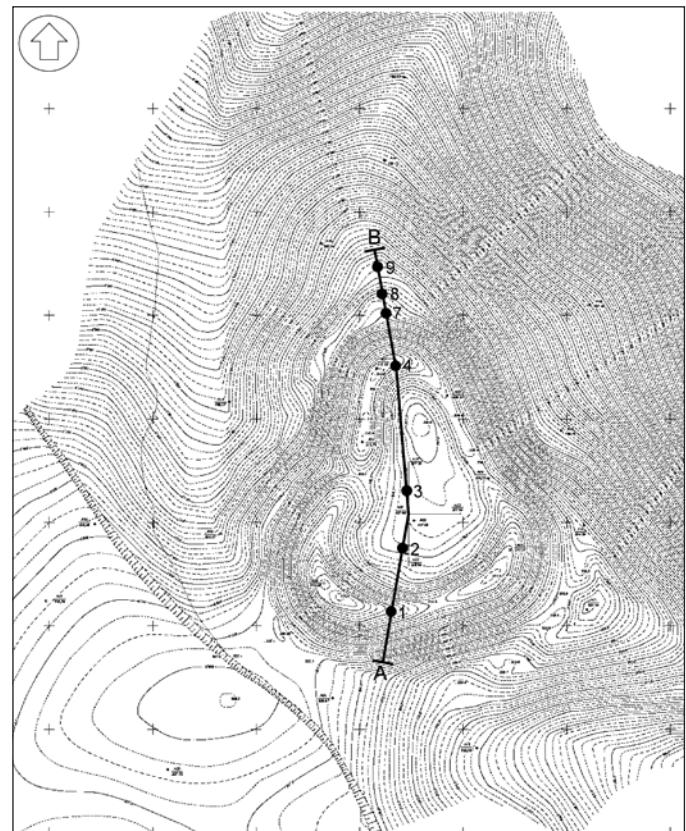
³ Łega 1930: 539.

⁴ Marciniak-Kajzer 1998.

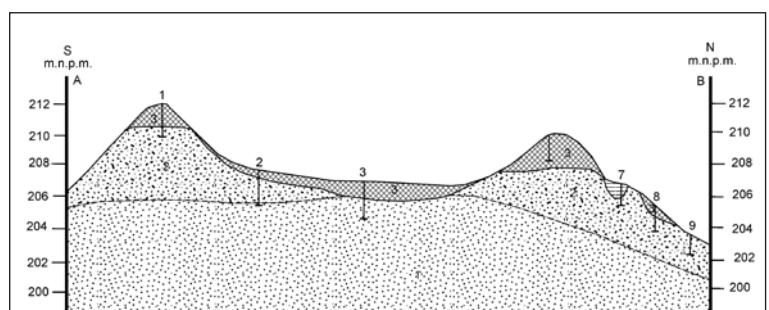

Ryc. 7. Mapa geologiczna okolic grodziska w Zajaczkach, st. 1 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Badania w ramach realizacji programu *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* przeprowadzone zostały w roku 2015. Celem prac było rozpoznanie (na większą niż uprzednio skalę i w innym miejscu grodziska) charakteru tego stanowiska, określenie jego potencjalnych funkcji oraz pozyskanie materiału zabytkowego, który umożliwiłby jego datowanie. Ponieważ obszar wnętrza grodziska był już wcześniej badany w przeszłości, postanowiono rozpoznać wykopaliskowo rejon potencjalnej bramy grodziska. W tym celu w obrębie obniżenia w wale założono wykop 1, o wymiarach 4 x 22 m (od wschodu zwężony na odcinku 6 m do szerokości 2 m). Wykop ten obejmował (od zachodu) początek górnej krawędzi zewnętrznego stoku wzgórza grodziskowego w rejonie bramy, przechodził przez cały majdan po osi W-E i obejmował swym wschodnim końcem początek dolnej partii wewnętrznego stoku części wału wschodniego. Dodatkowo, w celu weryfikacji odkryć dokonanych w wykopie 1 (zasieg płaszcza kamiennego 3), poprzecznie do jego dłuższego boku otworzono mniejszy (długi na 9 m i szeroki

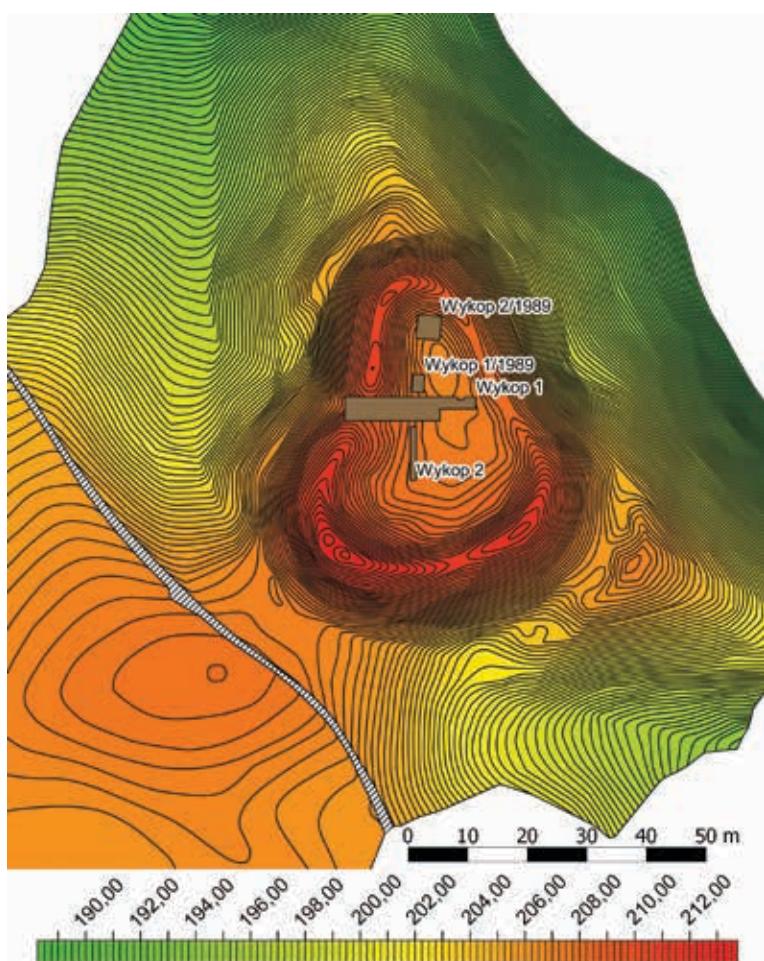
Ryc. 8. Zajaczki, st. 1. Plan warstwicowy grodziska (wyk. J. Błaszczyk) z zaznaczonymi miejscami wiercen geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 9. Przekrój geologiczny grodziska w Zajaczkach, st. 1: 1 - piaski drobnoziarniste, kemowe, 2 - piaski różnoziarniste, 3 - warstwa kulturowa (archeologiczna) (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

na 1 m) wykop 2, o dłuższym boku wzdłuż osi N-S, usytuowany we wnętrzu majdanu. Łącznie przebadany obszar obu wykopów wynosił 84,5 m kw. (ryc. 10).

Przebadana stratyfikacja jednoznacznie wskazuje (przede wszystkim w obszarze wykopu 1), że grodzisko w Zajaczkach, st. 1 – wbrew ustaleniom z wcześniejszych badań – było kilku fazowe (ryc. 11).

Ryc. 10. Plan sytuacyjno-wysokościowy grodziska w Zajaczkach, st. 1 z rozmieszczeniem wykopów z roku 1989 i 2015 (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

Ryc. 11. Zajaczki, st. 1. Ogólny widok poziomu calca w wykopie 1 wraz z przekrojem wału starożytnego i wałów wczesnośredniowiecznych – ukazuje wielofazowość nawarstwień grodziska (fot. D. Wach)

Stratygrafia stanowiska (ryc. 12-17)

Warstwy naturalne

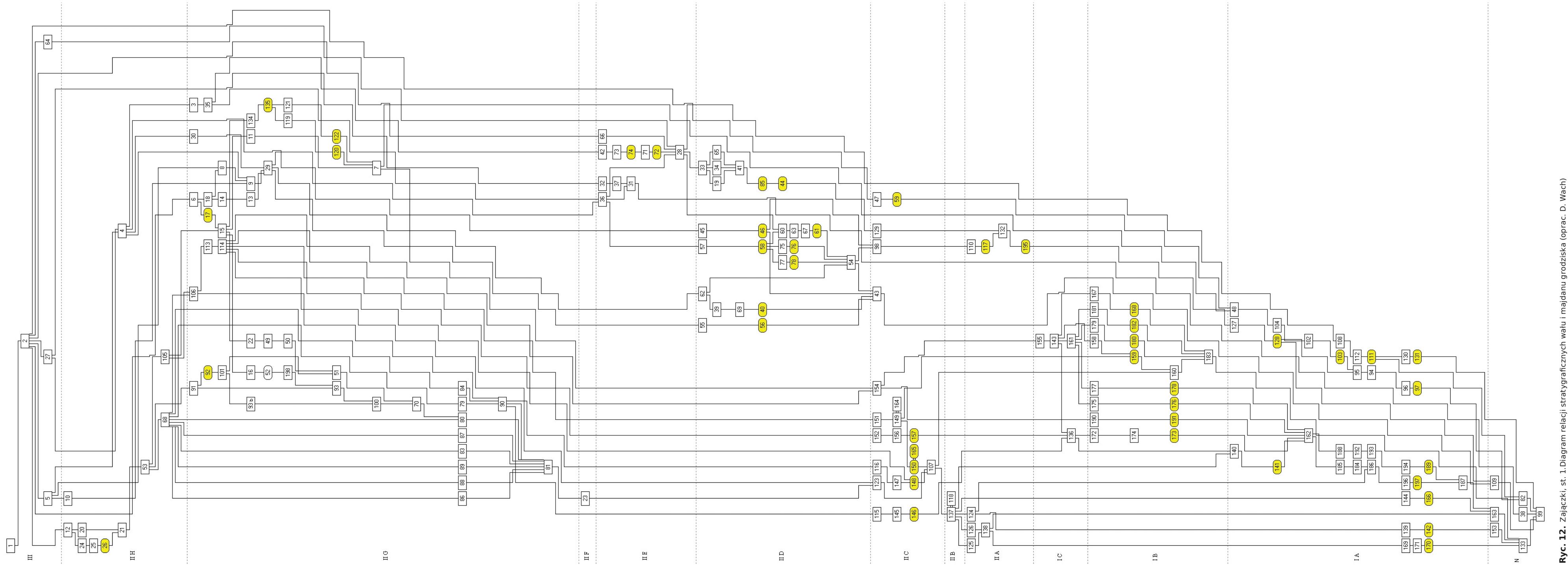
Podłożem naturalnym grodziska w Zajaczkach, st. 1 jest – w zależności od miejsca – czysty, jasny piasek drobnoziarnisty (na większości powierzchni), miejscowo z płatami gliny oraz żwirów i piasków. W zależności od rodzaju i miejsca występowania wyróżniono siedem jednostek stratygraficznych (38, 82, 99, 109, 133, 153 i 163), które uznano za warstwy naturalne.

Wczesna epoka żelaza

Faza IA

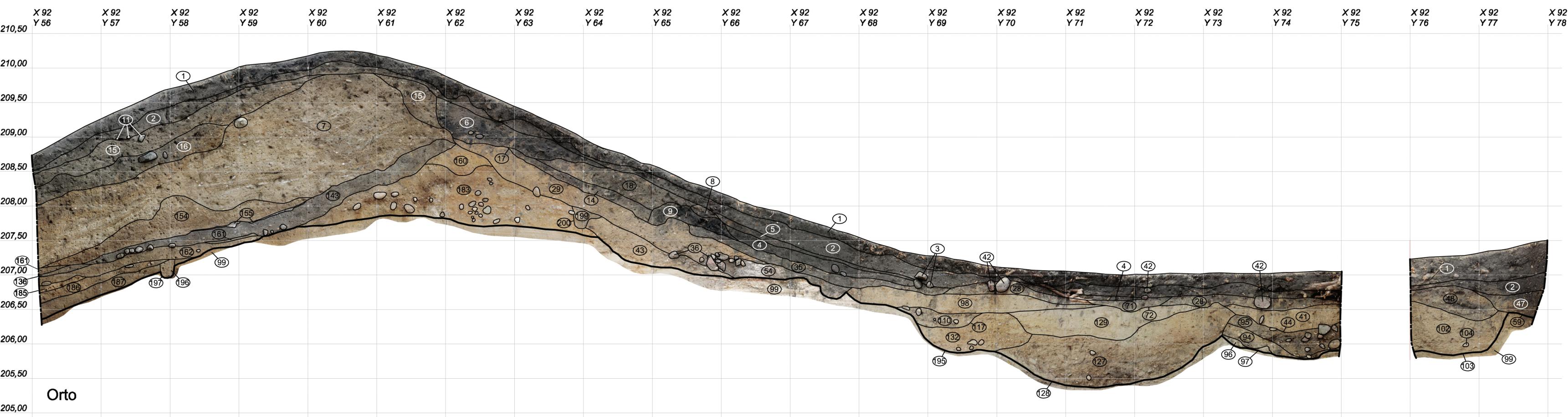
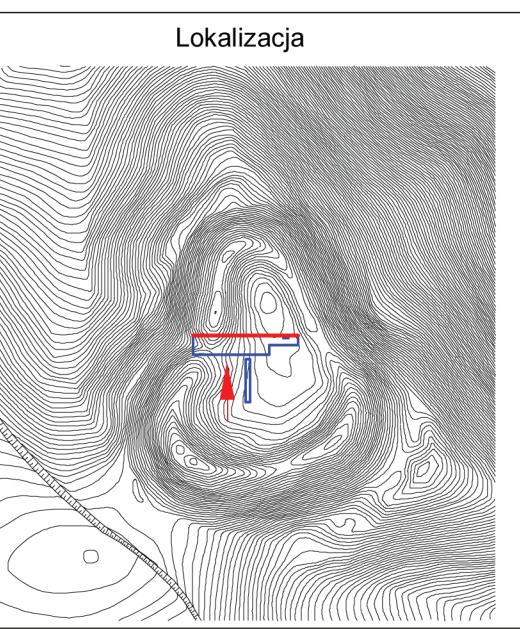
We wschodniej części wzgórza, na krawędzi którego nie było zapewne jeszcze żadnej konstrukcji wałowej (przez analogię do sytuacji z W częścią grodziska), wykopano pięć dużych, nieckowatych, w niektórych przypadkach na siebie zachodzących jam: 97 (z wypełniskami 96, 94 i 95), 103 (z wypełniskami 102, 104 i 48), 131 (z wypełniskiem 130), 111 (z wypełniskami 108 i 112) oraz 128 (z wypełniskiem 127). Wszystkie one miały niejednorodne, przemieszane kolorystycznie i materiałowo (piaszczysto-gliniaste, gliniasto-żwirowe, piaszczysto-żwirowe) wypełniska. Fakt wkopywania jednych obiektów w wypełniska drugich sugeruje, że ta aktywność mogła trwać dość długo.

Prawdopodobnie z tego samego czasu pochodzą zidentyfikowane po zachodniej stronie wzgórza, w obszarze jego krawędzi i częściowo stoku, ślady dość intensywnego użytkowania tego obszaru (obserwowalne w W części wykopu 1). W odległości kilku metrów od krawędzi grodziska w żwirowy calec 153 wkopana została nieckowata w przekroju płytka jama 142 (z wypełniskiem 139). Natomiast w obszarze krawędzi i stoku zalegały warstwy starożytnie – stopniowo zwiększające swoją miąższość ku stokom zewnętrznym grodziska, a zanikające w kierunku jego krawędzi. Najstarszą warstwą w tym miejscu była spoczywająca na rudawym calcu piaszczystym 163, stromo opadająca w dół początku stoku, piaszczysta warstwa 187. W jej E krawędzi (od strony wnętrza grodziska) wkopana była duża jama cylindryczna 189 wypełniona (od dołu) warstwą piasku z węgielkami drzewnymi 194, warstwą bruku 193 oraz leżącą na nim warstwą zbitego popiołu 192 oraz piaszczystym stropem 188. Ponieważ częściowo jama ta wkopana była także w calec 163, można ją uznać za jeden z najstarszych znalezionych obiektów na terenie grodziska. W strop warstwy 187 wkopany był także (czytelny w N ścianie wykopu 1) dół posłupowy 197 (z wypełniskiem 196). W kierunku W, z kolei, leżała na niej (oraz częściowo na stropie wypełniska wspomnianego dołu 197), cienka (do 5 cm miąższości), ciemniejsza, warstwa 186, stanowiąca jeden z kilku poziomów użytkowych tego miejsca. W narożniku

Ryc. 12. Zajączki, st. 1. Diagram relacji graficznych wali i majdanu grodziska (oprac. D. Wach)

Zajaczki, st. 1
gm. Ostróda
-1 m-

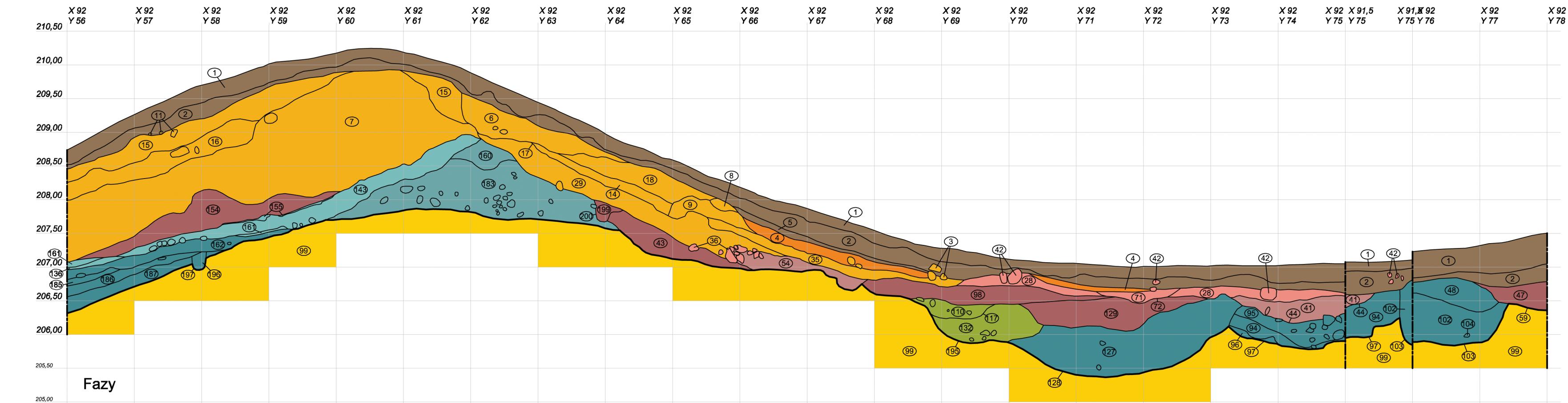

Ryc. 13. Zajaczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w północnej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

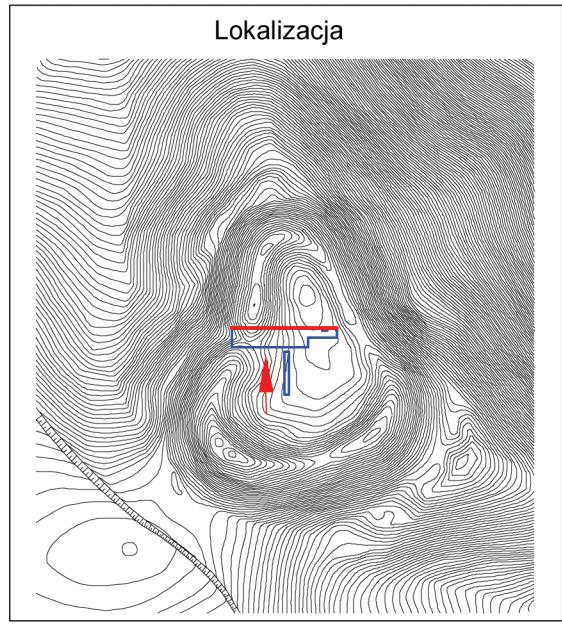
Zajaczki, st. 1
gm. Ostróda

— 1 m —

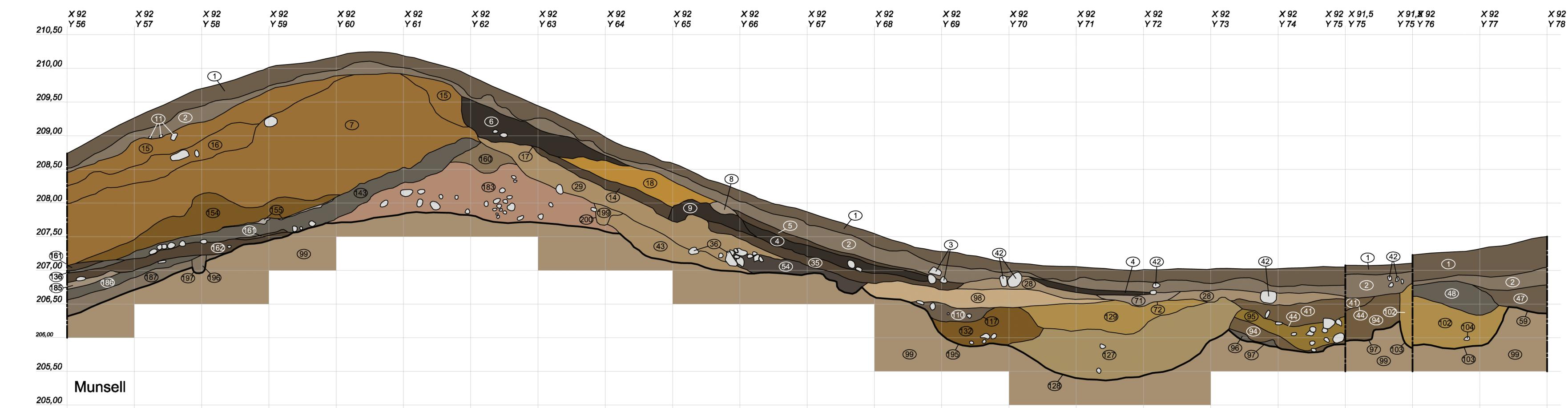
- Faza III
- Faza II H
- Faza II G
- Faza II F
- Faza II E
- Faza II D
- Faza II C
- Faza II B
- Faza II A
- Faza I C
- Faza I B
- Faza I A
- Warstwy naturalne

Fazy

Lokalizacja

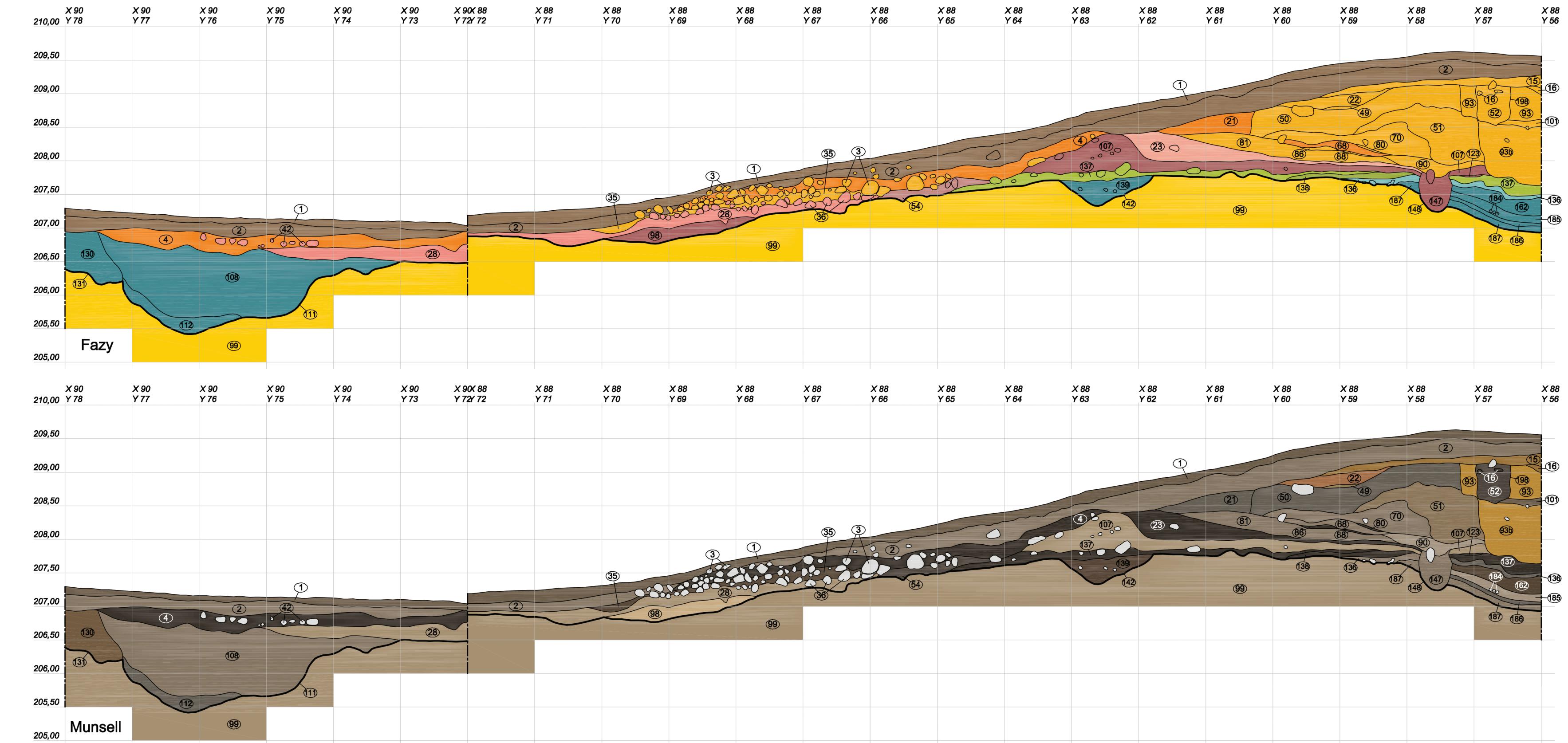
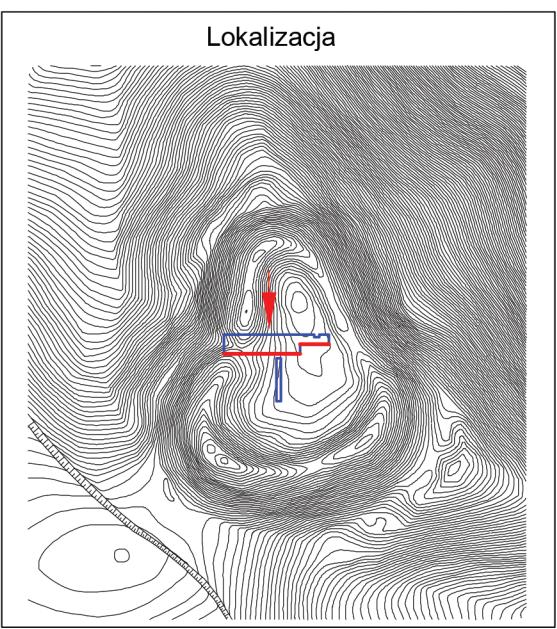

Munsell

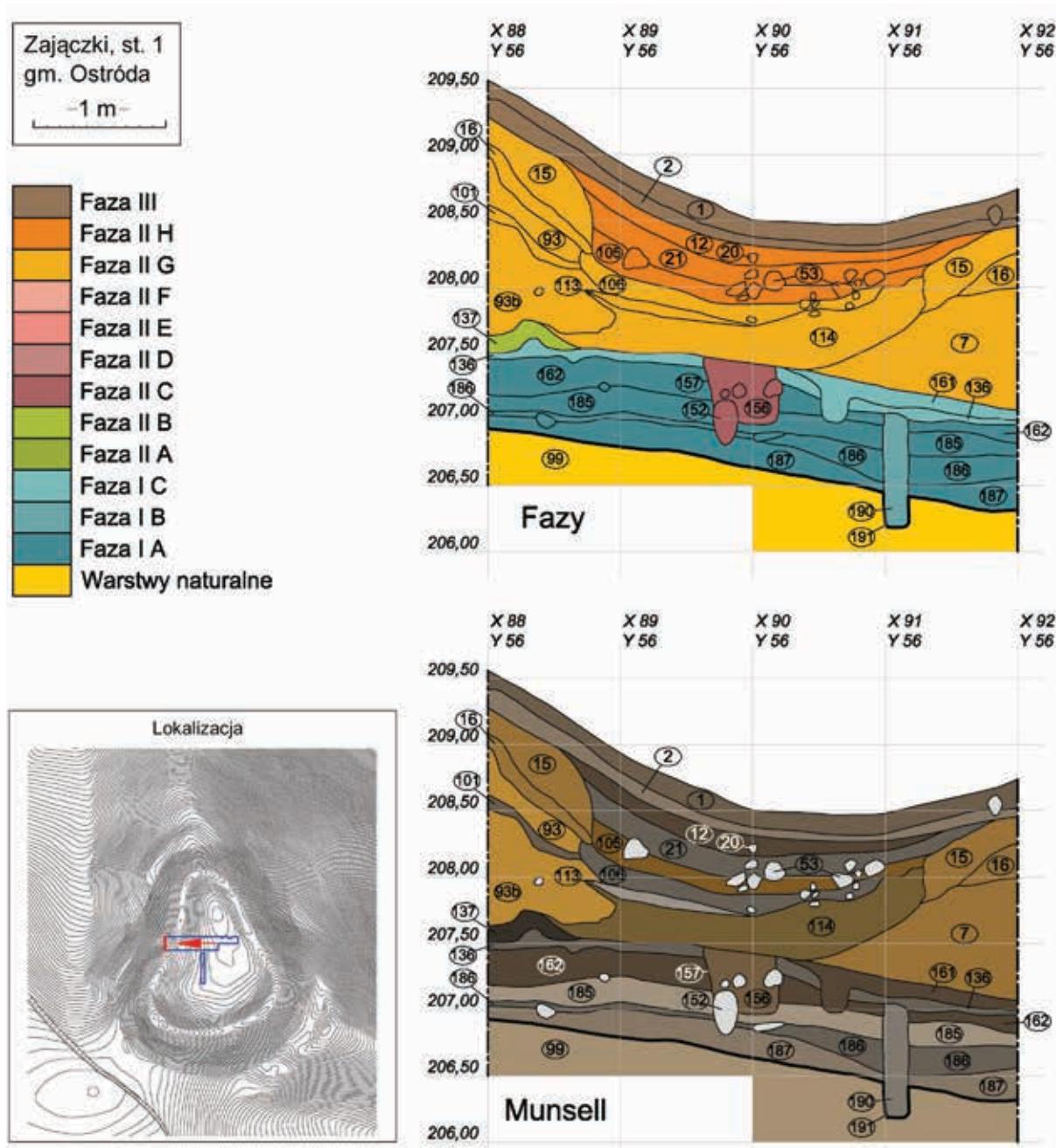
Ryc. 14. Zajaczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w północnej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

Zajaczki, st. 1
gm. Ostróda
-1 m-

Faza III
Faza II H
Faza II G
Faza II F
Faza II E
Faza II D
Faza II C
Faza II B
Faza II A
Faza I C
Faza I B
Faza I A
Warstwy naturalne

Ryc. 15. Zajaczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w południowej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

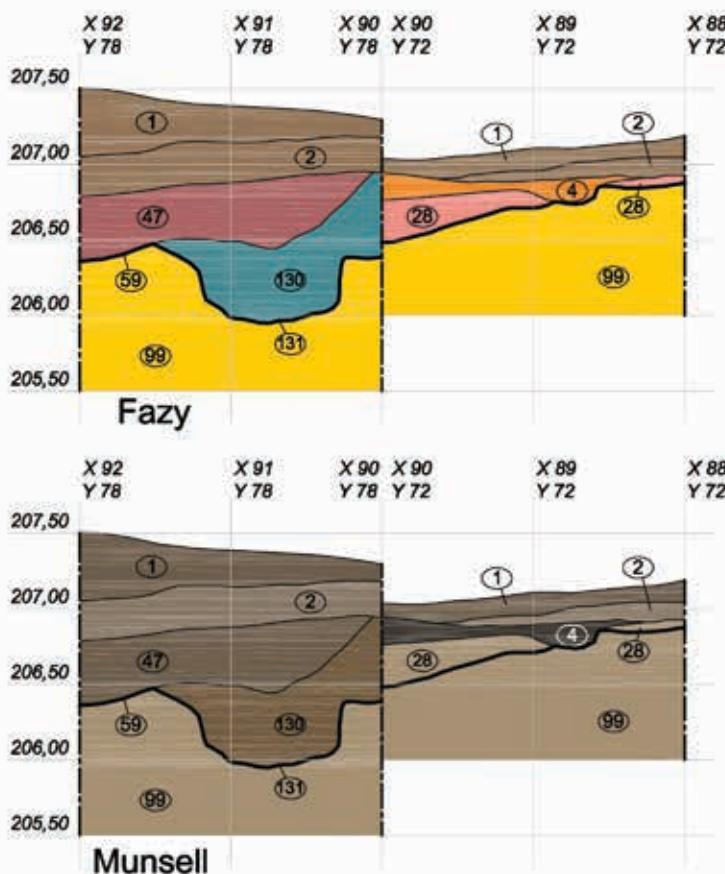
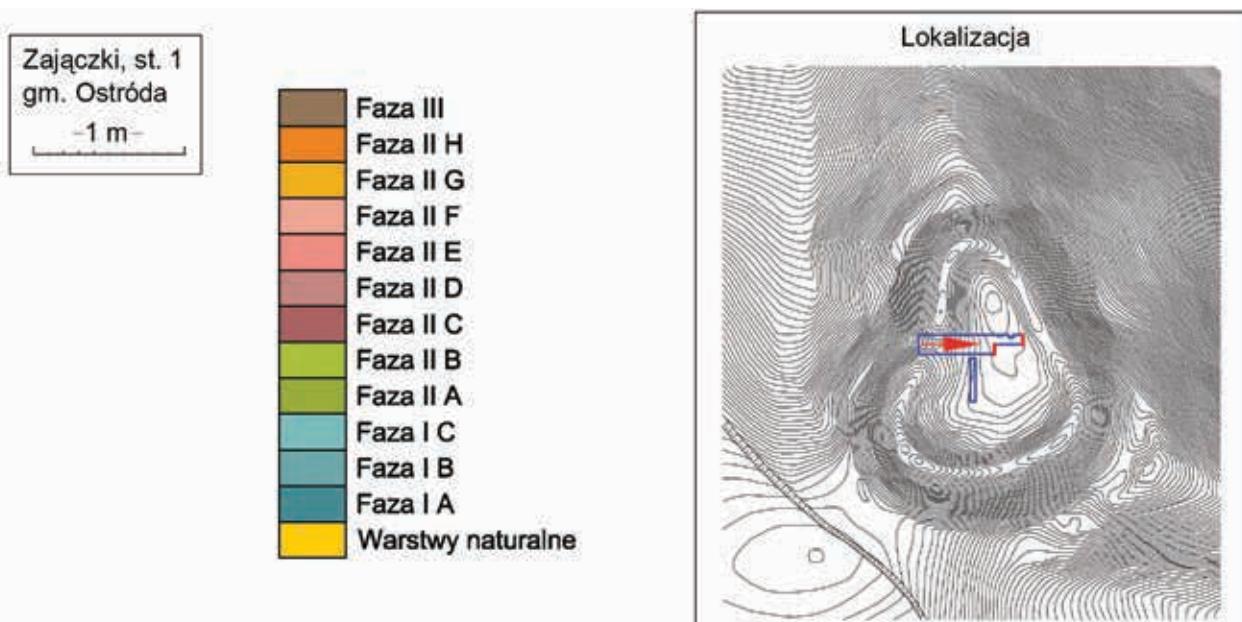
Ryc. 16. Zajaczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w zachodniej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

NW wykopu warstwa ta zwiększała swoją miąższość i można było wydzielić dwa jej poziomy, rozdzielone jaśniejszym piaszczystym zsuwem, bądź warstewką niwelacyjną. Na stropie warstwy 186 spoczywał wąski pas niedużych kamieni 184 (o co najmniej 1,5 m długości – kontynuował się poza S granicę wykopu), sprawiający wrażenie dolnej części wąskiego muru oporowego. Zarówno mur ten, jak i warstwa 186, przykryte były kolejną jasną warstwą krawędziowo-stokową – niejednorodną, piaszczysto kamienistą warstwą 185. Na niej z kolei leżała grubsza (do 0,25 m

miąższości) piaszczysta warstwa 162, która częściowo niwelowała stromiznę stoku na krawędzi grodziska.

Warstwa 162 była poziomem użytkowym, w który – w czasie kiedy zapewne nie było jeszcze usypanego wału starożytnego – wkopanych zostało kilka obiektów. Były to: na krawędzi stoku – podłużna jama wannowata 141 (z wypełniskiem 140) o regularnym kształcie i płaskim dnie (długości co najmniej 1 m i głębokości do 0,3 m); mniejsza, podłużnie nieckowata i płytka jama 166 (z wypełniskiem 144) i podobna, ale nieco większa, płytka jama 170 (z kamieniami

Zajaczki, st. 1

Ryc. 17. Zajaczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna we wschodniej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

171 na dnie i wypełniskiem górnym 169). Wszystkie te obiekty wskazują, że w zachodniej strefie krawędziowej grodziska trwała przez zauważalnie długi czas intensywna ludzka aktywność. Prawdopodobnie profil zbocza od tej strony grodziska mógł mieć pierwotnie nieco inny kształt, niż nadany mu później (we wczesnym średniowieczu). Obiekty te sugerują też, że w czasie ich funkcjonowania wejście na teren grodu musiało znajdować się w innym miejscu.

Faza IB – usypanie wału starożytnego

Najstarszym reliktem pierwszego, starożytnego umocnienia grodziska były nawarstwienia 183, usytuowane po N stronie późniejszego korytarza bramnego grodziska. W górnej partii była to ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa, w dolnej partii przechodząca w żwirowo-piaszczystą z licznymi, różnej wielkości kamieniami. Warstwa ta stanowiła zasadnicze jądro ówczesnego wału.

Na zachodnim stoku i na bliskim przedpolu jądra wału znajdowała się grupa kilku skupionych blisko siebie, niewielkich (średnicy od kilkunastu do 20 cm), ale głębokich (nawet do 1 m głębokości) dołów posłupowych, częściowo wypełnionych popiołem (powstałym podczas pożaru grodu). Obiekty te miały pionowe ściany i płaskie dna: obiekt 168 (z wypełniskiem 167), obiekt 180 (z wypełniskiem 179) i obiekt 182 (z wypełniskiem 181).

Wydaje się, że słupy stojące w tych dołach stanowiły element wzmacnienia konstrukcji wału lub też były głęboko posadowionymi elementami konstrukcji drewnianej stojącej na wale.

U stóp zachodniego stoku tych nawarstwień wału znajdował się większy (średnicy do 0,65 m), ale mniejszy (głębokość do 0,4 m), owalny dół posłupowy 176 (z wypełniskiem 175) oraz usytuowany tuż obok mniejszy, płytka (głębokości do 0,2 m) dół 178 (z wypełniskiem 177).

W odległości około 2 m na zachód od tej pary dołów posłupowych, już w obszarze lekkiego zuchlenia powierzchni grodziska w zboczu, znajdowała się kolejna para dołów posłupowych tworzących z poprzednią ewentualną linię o przybliżonym przebiegu W-E. Parę tę tworzyły doły o średnicy około 0,3 m, lecz o różnej głębokości, wynikającej zapewne z różnicą położenia względem stoku. Dół 173 (z wypełniskiem piaszczysto-popiołowym 172 i 174) miał średnicę 0,3 m i głębokość do 0,4 m, zaś niżej (już częściowo na stoku) położony dół 191 (z wypełniskiem 190), przy podobnej średnicy, również pionowych ścianach oraz płaskim dnie, miał aż 0,9 m głębokości.

Razem z opisanymi wcześniej dołami ze stoku wału, powyższe cztery doły usytuowane poza nim mogły tworzyć elementy jakiejś konstrukcji (ściany?) schodzącej z wału w kierunku zbocza grodziska.

Prawdopodobnie równocześnie z ustawianiem słupów na stoku wału, na jego szczycie usypano pylastą jednorodną warstwę ziemi 160, tworzącą niemal płat-

ską półkę. Tym samym wał przybrał swój ostateczny kształt (nie biorąc pod uwagę ewentualnych przekształceń zbocza wewnętrznego w fazie wczesnośredniowiecznej nadbudowy), uzyskując u podstawy szerokość 4 m oraz wysokość warstw ziemnych wynoszącą 1 m. W przekroju jego zewnętrzne zbocze miało łagodny (około 35–40°) kąt nachylenia; co do zbocza wewnętrznego, można domniemywać, że wyglądało podobnie.

Od strony późniejszego przekopu bramnego (od S) w szczyt wału wkopana była wannowata w przekroju jama 159 (z piaszczysto-popiołowym wypełniskiem 158), niszczona od S przez wspomniany przekop.

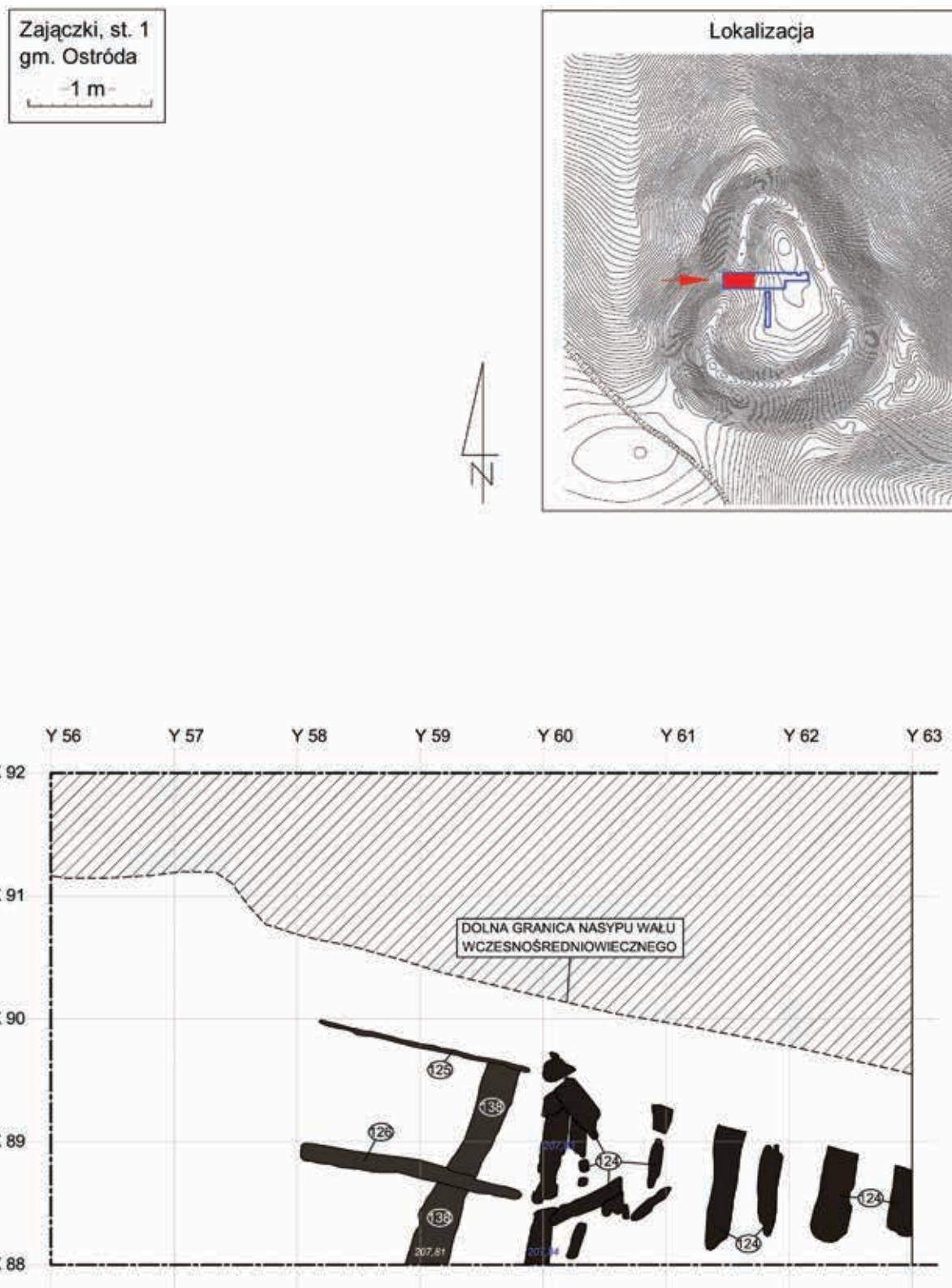
Faza IC – ślady użytkowania i pożaru konstrukcji wału i przestrzeni na jego przedpolu

Ponieważ podczas pożaru konstrukcji wału, jego zbocza i przedpole zostały pokryte dość jednolitymi warstwami popiołów i warstw przesyconych popiołem. W praktyce trudno rozgraniczyć ewentualną warstwę użytkową (z natury raczej ciemnego koloru wskutek zawartości organicznych substancji) od identycznych lub podobnych kolorystycznie warstw stanowiących wynik pożaru. Można chyba jednak przyjąć, że lokalna warstwa i płaty ziemi 136 oraz podobna warstwa 161 (obie zalegające na przedpolu wału i ograniczone w obszarze późniejszej bramy zniszczeniami związanymi z jej budową) odpowiadają poziomowi użytkowania grodu w czasie istnienia wału starożytnego, jak też – przesycone popiołami po pożarze – miejscami stanowią świadectwo destrukcji grodu. Wspomniane warstwy przechodziły płynnie od strony północnej w grubą (maksymalnie do 0,3 m miąższości) warstwę

Ryc. 18. Zajaczki, st. 1. Ogólny widok wału starożytnego (Faza IB) ze zboczem pokrytym warstwą popiołu 143 oraz przekopem korytarza bramnego (fot. D. Wach)

Zajaczki, st. 1

Ryc. 19. Zajaczki, st. 1. Plan spalonych elementów drewnianych z Fazy II A (oprac. D. Wach i R. Solecki)

szarych popiołów 143 z drobnymi bryłkami popiołów jasnoszarych (niemal białych) w całej swej objętości, a na stropie w podobnie jasną, nieregularną i nieciągłą cienką, twardą warstwą popiołów 155 (ryc. 18). Biorąc pod uwagę grubość tych nawarstwień popiołu można założyć, że musiał on powstać na skutek spalenia bardzo dużej ilości drewna. Sugeruje to, iż na stosunkowo niskim (1 m wysokości) wale ziemnym istnieć musiały jakieś solidne, rozbudowane konstrukcje drewniane i dopiero one stanowiłyby najistotniejszy element obronny grodu w opisywanej fazie jego istnienia. Oprócz warstwy popiołu ślady tych konstrukcji byłyby opisane wcześniej doły posłupowe.

Wczesne średniowiecze

Faza IIA – konstrukcja pomostu drewnianego w korytarzu bramnym

Wydaje się, że w zachodniej, przykrawędziowej partii grodziska pierwszym obserwowalnym przejawem ponownej (po hiatusie osadniczym trwającym od epoki wczesnego żelaza) działalności we wczesnym średniowieczu było przekopanie lub obcięcie części wału starożytnego tak, że powstało w nim szerokie na co najmniej 2,5 m przejście. Z zachowanych nawarstwień wynika, że dno tego przejścia tworzyła konstrukcja drewniana (pomost), na którą składały się poprzeczne belki lub dranice 124 (zachowane w formie zarówno spalonych fragmentów drewna, jak i pasów spalenizny) i 138 (zachowane w formie brązowych pasów ziemi – zapewne powstałych z rozłożonych, niespalonych elementów drewnianych) (ryc. 19). Na nich, równolegle do osi pomostu i do siebie, leżały dłuższe i większe, spalone, częściowo spalone, częściowo rozłożone, jak również zachowane w postaci odcisków w warstwach niższych, relikty spalonych elementów drewnianych 125 i 126 (ryc. 20). Widoczne były one na odcinku około 3,4 m i kończyły od strony zachodniej w miejscu, gdzie w tym czasie rozpoczęła się krawędź stoku grodziska (2 m przed W ścianą wykopu 1). W przekroju poprzecznym ich zachowane spągi miały do 0,3 m szerokości.

Prawdopodobnie w tym też czasie w obrębie majdanu grodziska powstały dwie (wchodzące w N ścianę wykopu) jamy: większa (co najmniej 1,5 m długości i 1,2 szerokości oraz do 0,45 m głębokości), starsza jama 195 (z wypełniskiem 132) oraz wkopana w jej wypełnisko mniejsza jama 117 z piaszczysto-żwirowym przepałonym wypełniskiem 110.

Faza IIB – pożar drewnianego pomostu w korytarzu bramnym

Opisana wcześniej konstrukcja drewnianego pomostu w przejściu bramnym w pewnym momencie uległa spaleniu, czego śladem jest warstwa przepalonej ziemi i spalenizny 137.

Ryc. 20. Zajaczki, st. 1. Ogólny widok spalonych konstrukcji pomostu z dna przejścia bramnego z fazy wczesnośredniowiecznej IIA oraz północnej ściany nasypu wału wczesnośredniowiecznego z Fazy IIIG – widok od południowego zachodu (fot. D. Wach)

Ryc. 21. Zajaczki, st. 1. Doły posłupowe z fazy wczesnośredniowiecznej widoczne na tle poziomów zniszczeniowych fazy starożytnej – widok od zachodu (fot. D. Wach)

Faza IIC – niwelacja zniszczonego przejścia bramnego i usypanie pierwszego wału wczesnośredniowiecznego oraz konstrukcje pomostu i ścian w korytarzu bramnym, a w rejonie majdanu niwelacje terenu

Zapewne niezbyt długo po opisanyem zniszczeniu pierwszego pomostu drewnianego, jego pozostałości zostały częściowo zniwelowane i jednocześnie usypano pierwszy niski wał wczesnośredniowieczny, którego pozostałościami w przestrzeni (powstalego już wówczas na pewno) przejścia bramnego (szczególnie widocznymi w ścianie S wykopu), była głównie piaszczysta, jasna, bladobrązowa warstwa 107. Warstwa ta tworzyła jednocześnie nasyp wału. Jego rozmiary nie były imponujące – zachowane nawarstwienia widoczne są na odcinku 2 m i mają wysokość do 0,6 m. Po północnej stronie przejścia bramnego pozostałościami wału były nawarstwienia 154, na które składał się kompleks niejednorodnie żółtawo-brązowych, miejscami przebarwionych na szaro, warstw piaszczysto-żwirowych i żwirowo-kamienistych. Warstwy te były (jako relikt wału) przesunięte na zachód w stosunku do pozostałości ze ściany południowej przejścia. Miały podobną wysokość (niespełna 60 cm) lecz zachowane były na odcinku 4 m. Przesunięcie to może wskazywać na nieco inny przebieg pierwszego nasypu wałowego w stosunku do późniejszego, o wiele większego, masywnego nasypu wału z następnej fazy. Tezę tę potwierdzały, na pierwszy rzut oka niezrozumiałe, rozmieszczenie

kilku dużych dołów posłupowych, widocznych w NW części korytarza bramnego, których linia przebiega ukośnie przez ten obszar (ryc. 21). Wyjaśnieniem tego faktu jest (jak się wydaje uprawomocnione) założenie, że przejście przez ówczesny nasyp wału miało nieco inaczej skierowaną główną oś. W stosunku do późniejszego korytarza bramnego skręcałyby o około 30 stopni na S. Wymienione wyżej doły posłupowe to: obiekt 146 (z piaszczystym wypełniskiem 145 oraz obstawą słupa kamieniami 115); odległy od niego o około 0,2 m obiekt 150 (z piaszczystym wypełniskiem 149 oraz obstawą słupa kamieniami 151), oraz, odsunięty od tego ostatniego o około 0,6 m, obiekt 157 (z piaszczystym wypełniskiem 156 oraz obstawą słupa kamieniami 152).

Odpowiednikiem ewentualnej ściany od strony północnej, tworzonej przez linię wspomnianych dołów posłupowych, byłby po stronie południowej ówczesnego przejścia bramnego dół posłupowy 148 (z piaszczystym wypełniskiem 147 oraz obstawą słupa kamieniami 116).

Na przedłużeniu tak ukształtowanego przejścia przez wał ułożono kolejną konstrukcję drewnianą (zapewne rodzaj pomostu), którego pozostałościami były ślady co najmniej trzech, długich (ponad 4,5 m) i szerokich (0,3 m) spalonych kłód lub belek 123, widocznych wzduł N ściany i w obrębie korytarza bramnego na poziomie warstwy 107 (ryc. 22). Pozostałości te zachowały się w formie pasów spalenizny oraz pasów częściowo rozłożonego drewna (brązowe odcienie ziemi) biegących (przy N ścianie wykopu) od dołu posłupowego 146 (czyli początku opisanej linii ewentualnej ściany prowadzącej na zewnątrz grodziska) aż do miejsca, gdzie kończył się wewnętrzny stok wału, czyli ówczesnej granicy obszaru majdanu. Późniejsze przebudowy nie pozwalają stwierdzić czy była to rzeczywista granica wspomnianej konstrukcji.

W obszarze majdanu, zapewne podczas prac związanych z wznoszeniem wału i budową pomostu w przejściu bramnym, w zagłębieniach i przekształceniach powierzchni pozostałych po obiektach z Fazy II A, usypano warstwy niwelacyjne: 129 (jednorodna, jasna, piaszczysto-pylasta, ścisła, średnio twarda ziemia, o miąższości do 0,4 m) oraz leżącą wyżej warstwę jednorodnego piasku 98, z obszaru u podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska i jego przejścia w majdanie. Tworzyła ona równoległy do osi wału pas o szerokości od 2,3 do ponad 4 m i miąższości warstwy wynoszącej 0,2–0,25 m.

Podobną pasową (w planie stropu) strukturę miała warstwa 43, która zdaje się być kontynuacją wewnętrznego stoku pierwszego wału wczesnośredniowiecznego lub osuwiskami powstałymi podczas jego użytkowania. Warstwę tę tworzyła jasna ziemia piaszczysto-żwirowa, a w spagu żwirowa (o miąższości do 0,4 m), która na odcinku około 2,2 m wypełniała przestrzeń między wałem, a opisany wcześniej pasem warstwy niwelacyjnej 89. Jej strop został zapewne

Ryc. 22. Zajaczki, st. 1. Zbliżenie widoku spalonych konstrukcji 124 pomostu z dna przejścia bramnego z fazy wczesnośredniowiecznej II A i II B oraz spalonych podłużnych elementów 123 z Fazy IIC – widok od zachodu (fot. D. Wach)

częściowo przynajmniej zniszczony przez obiekty i przekonstruowanie wału w następnych fazach. W pobliżu podnóża wału w strop tej warstwy wkopany został także (widoczny jedynie w ścianie N wykopu) niewielki (średnicy do 0,35 m i głębokości do 0,3 m) dół posłupowy 200 z jasnym, piaszczysto-żwirowym wypełniskiem 199.

Po drugiej stronie majdanu (E koniec wykopu 1), na obszarze jego przejścia wewnętrzny stok wału grodziska, powstało zagłębienie przywałowe 59 z ciemnym piaszczystym wypełniskiem 103. Było ono obserwowne na całej, 2-metrowej szerokości wykopu i miało miąższość co najmniej 0,5 m. Zagłębienie to wkopane było w wypełniska 48 jamy 103 pochodzącej z wcześniejszej epoki żelaza.

Faza IID

Faza ta obejmuje nawarstwienia i obiekty związane z użytkowaniem grodziska i rozbudowywaniem jego konstrukcji w obrębie przejścia przez wał i majdanu. W rejonie wschodniej części majdanu wykopana została duża (głęboka do 0,4 m i mająca średnicę co najmniej 2 m – wykraczała poza granice wykopu), dość płytka jama nieckowata 44, ze znajdującym się pośrodku i pogłębiającym ją do 0,7 m cylindrycznym obiektem 85 (o średnicy do 0,9 m). Wypełniona była ona ziemią pylastą z drobinami pyłu polepowego 41 i brązową ziemią 33, w obrębie których to wypełnisk i na ich stropie leżały liczne fragmenty ceramiki wcześnieśredniowiecznej (skupiska 19, 34 i 65).

W rejonie zachodnim majdanu u podnóża stoku wewnętrznego wału zakumulowała się warstwa ciemnej, szarej piaszczystej ziemi 54. Miała ona postać neregularnie podłużnego płata ziemi (wykraczała poza granice wykopu) o przebiegu w przybliżeniu równoległym do linii przebiegu wału. Jej szerokość dochodziła do 2 m, a miąższość – do 0,3 m. Tworzyła ona poziom użytkowy, w który wkopane były doły posłupowe 76, 78 i 61 oraz jama 58. Niewielki (średnicy do 0,35 m i 0,5 m głębokości), okrągły w planie stropu dół posłupowy 76 wypełniony był piaszczystym i piaszczysto-żwirowym wypełniskiem 75, z kilkoma kamieniami (do 0,1 m) w swej objętości. Około 0,75 m ku SW, jakby tworząc parę z dołem 76, znajdował się podobny dół posłupowy 78, z piaszczysto-żwirowo-kamienistym wypełniskiem 77. Był on okrągły w planie stropu, cylindryczny w przekroju, miał średnicę do 0,28 m i głębokość do 0,15 m. Większym obiektem był położony w pobliżu dołu 78 obiekt 61 (bardzo duży dół posłupowy lub mała jama) z piaszczystym wypełniskiem 60 i kamienistym 63 oraz piaszczystym spągowym 67. Ten nieckowaty obiekt miał 0,8 m średnicy i do 0,6 m głębokości. Stropy wspomnianych obiektów niszczyla wkopana w nie duża (1,25–2 m średnicy), płytka (do 0,3 m głębokości), nieckowata w przekroju, a owalna z planie jama 58 z piaszczystym

stym, częściowo przepałonym, ziemno-popiołowym wypełniskiem 57.

Na S krawędzi warstwy 43, przy N ścianie wykopu, wypakowany został duży, owalny (o średnicy do 0,54 m i głębokości do 0,3 m), cylindryczny dół posłupowy 46 (z czarnym przepałonym i wysyconym drobinami węgli drzewnych piaszczystym wypełniskiem 45). W stropie częściowo wypełniony był kamieniami (być może pochodzący z późniejszego płaszczu kamennego 36).

Największym obiektem wykopanym w tej fazie użytkowania majdanu grodziska była duża (1,5–2 m średnicy i 1,3 m głębokości), owalna w planie, a cylindryczna w przekroju jama 40. Leżała ona tuż na zewnątrz krawędzi progu u wyjścia w przestrzeń bramy grodziska, na obszarze stoku wału przechodzącego w majdan. Wypełniona była przesyconą węglami drzewnymi ciemną warstwą piaszczystą 39, z kamieniami 62 w całej objętości i częściowo wyżej (te mogły pochodzić z późniejszego płaszczu kamennego 36). Dno obiektu pokrywała warstwa ziemi częściowo popiołowej 69. Od NW i N na jądę tą częściowo zachodził jasny zsuw piaszczysty 29 z kolejnej fazy późniejszego nasypu wału wcześnieśredniowiecznego. Jama 40 wkopana była w stok skarpy, utworzony od N przez piaszczysto-żwirową warstwę 43. Tuż przy NE krawędzi tej jamy wykopany został duży (o średnicy ok. 0,45 m i głębokości do 0,6 m), cylindryczny dół posłupowy 56 z bardzo ciemnym szaro-brązowym piaszczystym, przepałonym, częściowo popiołowym wypełniskiem 55, z licznymi kamieniami (do 0,15 m średnicy) w swej miąższości. Wypełnisko to w stropie było częściowo przykryte kamieniami 36 z późniejszego płaszczu kamennego oraz warstwą zsuwową 29.

Faza IIE

Faza ta obejmuje zapewne okres użytkowania poprzednio zbudowanych konstrukcji i obiektów związanych z pierwszym wałem wcześnieśredniowiecznym oraz pokrycie jego stoku (i być może części majdanu) płaszczem kamiennym.

W części wykopu 1 zakumulowała się jasna, niejednorodna kolorystycznie, piaszczysta warstwa 28. Rozpościerała się ona pasem o szerokości 9 m. Miała miąższość do 0,25 m. W jej stropie znaleziono skupisko fragmentów ceramiki 66. W powierzchnię warstwy 28 wkopana została, przekraczająca N ścianę wykopu 1 i wypłycająca się w stronę S, podłużna jama 72. Miała ona co najmniej 1,4 m długości, 1,1 m szerokości i około 0,2 m głębokości. Jej wypełnisko stanowiła piaszczysta ziemia 71 z drobnymi kamieniami. Strop tego wypełniska był częściowo zniszczony przez wypakany weń niewielki (średnicy 0,32–0,4 m i głębokości do 0,3 m) dół posłupowy 74. Miał on owalny kształt w planie stropu i cylindryczny prze-

Ryc. 23. Zajaczki, st. 1. Ogólny widok płaszcza kamiennego 36 i skupisk kamieni 42 z podnóża stoku wału wczesnośredniowiecznego i z majdanu (z Fazy II E) oraz przejścia bramnego i pozostałości spalonych drewnianych konstrukcji wału wczesnośredniowiecznego z Fazy II G – widok od wschodu (fot. D. Wach)

krój. Jego wypełniskiem była warstwa ciemnej, zbitej ziemi 73 z małymi kamieniami.

Na obszarze wykopu 2 odpowiednikiem warstwy 28 była brązowa, piaszczysta ziemia 31 z ciemniejszymi przebarwieniami (pochodzącymi z zalegającej wyżej warstwy spalenizny). Znajdowała się ona w N końca wykopu 2, w dolnej partii wewnętrznego E stoku wału grodziska. W jej obrębie znajdowały się kamienie (odpowiadające kamieniom 36 z wykopu 1).

W S części wykopu 2, w obszarze wnętrza grodziska, leżała piaszczysta, niejednorodna ciemna ziemia 32. Od N graniczyła z późniejszym nawarstwieniem 27, który ją przykrywał i rozdzielał od późniejszej warstwy 4. Poniżej warstwy 32 leżała warstwa jasnej, miejscami przepalonej, niejednorodnej ziemi piaszczystej, o miąższości 5–7 cm.

W Fazie II E w obrębie wykopu 1 ułożono na wewnętrznym stoku zachodniej części wału grodziska płaszcz kamienny 36. Tworzyły go kamienie o różnej wielkości (z reguły od 0,1 do 0,3 m), które zajmowały niemal całą szerokość wykopu na odcinku co najmniej 5 m, z tym, że w obszarze bliskim ścianie N było ich

zdecydowanie mniej, co może się wiązać z późniejszymi przekonstruowaniami stoku wału w tym miejscu (por. opis warstwy stokowej 29). Kamienie te tworzyły na tym obszarze (dolina część stoku wału i przestrzeni przed korytarzem bramnym) zwarty depozyt (ryc. 23). Leżały bezpośrednio pod warstwą ziemi 35 (która wypełniała też przestrzeń między nimi), a od W częściowo bezpośrednio pod kamieniami późniejszego płaszcza kamiennego 3 i pod warstwą spalenizny 4. Wydaje się, że w strefie majdanu odpowiednikiem kamieni 36 były luźne skupiska kamieni 42 (częściowo przepałonych i o różnej wielkości – od 5 cm do 0,2 m, a wyjątkowo do 0,35 m). Od E leżały one na przedłużeniu zwartego depozytu kamieni 36 (z którymi są pewnie tożsame lub pełniły podobną funkcję), ale oddzielone były od nich wąskim (ok. 0,4–0,5 m) pasem ziemi ich pozbawionym. W SE partii wykopu 1 było ich zdecydowanie mniej. W obrębie majdanu leżały nad warstwą 28, a pod 35, a w swej części E pod warstwą 2. Skupiska te świadczyć mogą o ewentualnym istnieniu luźnego bruku w E części majdanu, bądź o istnieniu pozostałości rozsypanego, analogicznego do kamieni 36, płaszcza kamiennego z wewnętrznego stoku wału we wschodniej części grodziska.

Faza II F

Faza ta obejmuje nawarstwienia będące pozostałościami destrukcji (pożaru) konstrukcji pierwszego, niskiego wału wczesnośredniowiecznego. Świadectwem zniszczeń pożarowych była widoczna w N ścianie wykopu 1 oraz w przestrzeni przejścia bramnego warstwa 23. Była to ciemna ziemia piaszczysta, wysycona na czarno drobinami węgli drzewnych, zajmująca całą szerokość przejścia bramnego na odcinku niemal 4,5 m. Pokrywała ona (osiągając miąższość do 0,4 m) zachodni, zewnętrzny stok wału i stopniowo cieniejąc i zanikając aż do linii ówczesnej krawędzi grodziska. Leżała ona pod spalonymi belkami 86, 88, 89 i warstwą częściowo popiołową 81, należącymi do późniejszej fazy przebudowy i nadbudowy większego wału.

Faza II G

Faza ta to nawarstwienia stanowiące świadectwo przekonstruowania i podwyższenia nasypu wału wczesnośredniowiecznego oraz wznowienie konstrukcji bramy i korytarza bramnego, przy zmianie orientacji jego osi. Po stronie północnej korytarza bramnego w zachodnim wale grodziska usypano kompleks warstw 7 stanowiących podstawę i jądro nowego wału. Był to zespół warstw piaszczystych i pylasto-piaszczystych (jasniejszych i ciemniejszych, żółtawo-brązowych). W ścianie N wykopu widoczne były one na odcinku 6 m i osiągały miąższość do 1,8 m (ryc. 24). W zewnętrznym stoku tego wału wykopany został – jak się wydaje – rowek 135, który razem z dołami posłupowymi 120 i 122 stanowił fragment

konstrukcji ściany (obronnej lub tylko wzmacniającej konstrukcję wału – prawdopodobnie faszyzowej) opartej na słupach. Ściana ta była usytuowana mniej więcej w połowie stoku zewnętrznego wału, przy czym znamienne jest, że znajdowała się bezpośrednio ponad kulminacją nawarstwień starszego wału wcześnieśredniowiecznego, świadcząc o jego przebudowie w tej fazie.

Rowek 135 zachowany był jedynie częściowo i w słabo czytelnej formie. Widoczny na odcinku 1,3 m, biegł od N ściany nowopowstałego korytarza bramnego i miał zachowaną szerokość (dolnej części) wynoszącą 0,1–0,15 m, przy zachowanej głębokości wynoszącej 0,4–0,5 m. Jego wypełniskiem była ziemia 134 (ciemnoszaro-brązowa ze śladami podłużnych przepaleń – śladów faszyz? oraz drobinami węgla). W rowku ten wkopana była para dołów posłupowych: okrągły w planie stropu dół posłupowy 120 o średnicy do 0,45 m i głębokości około 0,5–0,6 m (z szaro-brązowym wypełniskiem 119), oraz odległy od niego o kilkanaście cm ku N dół posłupowy 122, o podobnej średnicy i głębokości oraz identycznym wypełniskiem 121.

W nasypie wału po S stronie korytarza bramnego podstawę nowego nasypu wału stanowiła warstwa 70 (szaro-brązowa piaszczysta ziemia) o miąższości do 0,5 m. Ponieważ fizycznie częściowo pokrywała spalone belki ściany korytarza bramnego, warstwa ta mogła być częściowo na nie zsunięta (co wyjaśnia pozorną niezgodność zależności stratygraficznej). Wyższą partię nasypu wału stanowiły jasne, jednoronne, piaszczyste warstwy 51, o zasadniczej miąższości do 0,4 m, których dolne partie (widoczne w ścianie S zagłębieniem), mogły być wypełniskiem ewentualnego, bardzo dużego dołu posłupowego. W połowie wewnętrznego stoku nasypu wału na wspomnianej warstwie 51 spoczywał mały (cienki na około 0,1–0,15 m), lokalny płat (zsuw?) jasnej piaszczystej ziemi 49. Ponad nim, na odcinku ok. 2 m, zalegał depozyt rozdrobnionej (małe luźne grudki) polepy 22, barwy żółto-czerwonej, o miąższości wynoszącej około 0,2 m. Depozyt ten mógł być pozostałością warstwy gliny wylepiającej tę część ściany wału.

Narożnik SW nasypu wału uformowany został przez skomplikowany, kilkustopniowy układ bardzo dużych dołów posłupowych (198 i 92), przesuniętych w pionie i poziomie względem siebie i rozzielanych poziomą cienką warstwą 101, która zapewne jest reliktem spalonego poziomu faszyz lub innych poziomów konstrukcji drewnianych. W dolnej części tego narożnika wału usypana była gruba na 0,9 m warstwa brązowo-żółtego piasku 93b. W tą warstwę wkopany został dół posłupowy 92 oraz tkwiły w niej, poprzecznie do osi korytarza bramnego, resztki spalonej belek 100. Dół posłupowy 92 wypełniony był czarno-szaro i czarną ziemią 91. W przekroju miał płaskie dno i pionowe ściany. Kwadratowy (o boku co najmniej 0,3 m) był także jego przekrój poziomy

Ryc. 24. Zajaczki, st. 1. Ogólny widok wału starożytnego (Faza IB) z poziomem jego usypania oraz przekopem korytarza bramnego (widok od południowego wschodu) oraz przekrój przez wał wcześnieśredniowieczny z Fazy IIH i ślady pożaru z Fazy IIIH (fot. D. Wach)

(widoczny jako ślad po spalonym słupie). Od S i od W do dołu tego przylegały pozostałości jednej lub kilku pionowo (z pewnym przesunięciem w poziomie) na sobie leżących, krótkich (do 0,3 m długości i około 0,1 m szerokości) fragmentów spalonej belek lub bierwion 100, które mogły być niższym elementami wyżej leżącego ciemnego pasa ziemi i belki 52.

Na stropie opisanej wyżej warstwy 93b znajdowała się (zalegająca poziomo w ścianie S, a nachylona w ścianie W wykopu 1) ciemna szaro-brązowa warstwa spalonej bądź rozłożonej roślinności, faszyz (?) 101, o miąższości do 0,15 m. Być może jest to relikt jakiegoś rodzaju wzmocnienia nasypu narożnika wału. Powyżej tej warstwy spoczywał kompleks brązowo-żółtych piaszczystych, jasnych warstw 93 (prawdopodobnie stanowiących wypełnisko dużego wkopu pod potężny dół posłupowy 198). Warstwa ta miała do 0,5 m miąższości. W kompleks warstw 93 wkopany był bardzo duży słup 198 (z ciemnoszarym, piaszczystym, wyssącym drobinami węgli drzewnych wypełniskiem 52). W przekroju pionowym obiekt ten miał kształt cylindryczno-workowy, co najmniej 0,5 m średnicy, 0,45 m głębokości, pionowe ściany i nieregularnie płaskie dno. Leżała poniżej ciemnej ziemi i reliktów spalonej belek 16.

Pozostałością drewnianych konstrukcji umacniających stropowe partie narożnika SW (wału i bramy) była warstwa spalenizny i ślady czterech spalonej belek 16. Zalegały one w jednej, horyzontalnej płaszczystie, odległe od siebie o 0,2–0,25 m. Miały średnicę w przybliżeniu 0,15 m. Belki te leżały poprzecznie do osi dłuższej korytarza bramnego, na stropie wypełnisk dołu narożnego 198 i – podobnie jak inne warstwy

tego narożnika – były nachylone ku wnętrzowi korytarza bramy. Widoczna na poziomie spalonych belek i utożsamiona z nimi stratygraficznie szara warstwa stokowa, widoczna po obu stronach bramy, wyznaczała zapewne poziom tworzenia tej konstrukcji.

Strop wału tworzyła jasna, piaszczysta warstwa 15, o miąższości od kilkunastu cm do 0,3–0,4 m. W swej objętości zawierała ona różnej wielkości kamienie 11. Rozpoznano ją po obu stronach korytarza bramnego, przy czym po jego N stronie w ścianie N wykopu widać, że pokrywała zarówno zewnętrzny jak i wewnętrzny stok wału.

W rejonie wewnętrznego stoku wału (po N stronie korytarza bramnego), w jego środkowej i dolnej partii (na odcinku niemal 5 m) zalegała gruba na 0,3–0,4 m warstwa piaszczysto-żwirowej ziemi 29 z pojedynczymi (także dużymi) kamieniami. Prawdopodobnie powstała ona jako zsuw części stoku wału lub celowe nadsypanie stoku wału w tym miejscu. Na warstwę 29 od strony majdanu i częściowo na stoku wewnętrznym wału nachodziła warstwa bardzo ciemnej szaro-brązowej i miejscami brązowej, piaszczystej ziemi 35 (sprawiającej wrażenie, że jest pozostałością rozłożonego drewna), która bardziej ku S i E leżała bezpośrednio nad i między kamieniami starszego płaszcza kamiennego 36. Miała ona do 0,2 m miąższości i widoczna była w pasie około 4 m, w całej szerokości wykopu 1. Znaleziono w niej liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, co sugeruje, iż mogły zakumulować się jako poziom użytkowy.

Kolejną przebudową, reperacją lub ulepszeniem konstrukcji stoku wewnętrznego wału w zachodniej części grodziska było ułożenie (mniej więcej w tym samym miejscu, co wcześniejszy płaszcz kamienny 36) warstwy kolejnego płaszcza kamiennego (3). Stanowił on zwarty depozyt ściśle lecz nieregularnie ułożonych kamieni różnej wielkości (średnicy 5–30 cm), częściowo (wskutek późniejszego pożaru) przepalonek. Rozciągał się on w dół stoku od krawędzi wyjścia korytarza bramnego aż po majdan, na odcinku około 5 m. Przylegał i siegał do drewnianych konstrukcji (wcięcie 17 pod konstrukcję 6), ulokowanych na tymże stoku (na N od korytarza bramnego). Między kamieniami 3 i na nich tkwiły relikty spalonych później drewnianych elementów (konstrukcji pomostów dookolnych?) – belek 9 i 30.

Zapewne w ramach tej samej akcji ostatecznego formowania stoku wewnętrznego wspomnianego wału w jego górnej partii wykonano wcięcie widoczne w N ścianie wykopu 1 na odcinku 2,4 m. W planie stropu obiekt miał częściowo trójkątny (wychodził poza N ścianę wykopu) kształt dna; miał poziome dno i pionową ścianę W. Wkopany został w warstwę wału 7 i 15, a wypełniony spalenizną i fragmentami spalonego drewna 6. Wypełnisko to stanowi – jak się wydaje – pozostałość po drewnianych konstruk-

cjach ewentualnego pomostu dookolnego (co sugeruje płaskie dno wkopu 17) lub skrzyni. Tworzyło mały obszar przepalonej na czarno, jednolitej ziemi piaszczystej z fragmentami spalonego drewna. Miało miąższość do 0,45 m.

Nieco niżej, w środkowej części wewnętrznego stoku wału, zachowały się liczne fragmenty spalonych (w późniejszej fazie) belek 9 i 30. Część z nich leżała równolegle do siebie i (najczęściej) w przybliżeniu równolegle do osi wału. Belki 9 mogły pochodzić z pionowej (przewróconej ku E) ściany drewnianej, usytuowanej w połowie stoku. Belki 30, pojedynczo i w grupach leżały w całej szerokości wykopu, także na przedłużeniu korytarza bramnego. Między reliktami spalonych konstrukcji drewnianych 6 a reliktami spalonej ściany 9 znajdował się depozyt przepalonej ziemi szaro-brązowej 14 o miąższości 0,1 m. W tym samym obszarze, ponad tym depozitem, leżała piaszczysta lokalna warstwa 18 – płat szaro-brązowej i brązowo-żółtej piaszczystej ziemi o miąższości do 0,35 m – wypełnisko między dwiema strukturami drewnianymi konstrukcji na stoku wału: pomostu 6 i pionowej ściany 9. Zapewne jego częścią był też lokalny depozyt sypkiej, piaszczystej ziemi 8.

Jednocześnie – jak się wydaje – z sypaniem nowego, większego wału w zachodniej części grodziska, wznoszeniem różnorakich konstrukcji na jego stokachewnętrznych (pomosty i ściany drewniane) oraz licowaniem tych stoków płaszczami kamiennymi, w strefie przejścia przez wał konstruowano korytarz bramny z być może flankującymi go pionowymi ścianami i opisanymi wcześniej konstrukcjami narożników bramy i wału zarazem. Pierwszą warstwą w tej fazie w korytarzu bramnym było usypanie na podłożu warstwy pożarowiskowej 23, niwelacyjnej warstwy 81 o miąższości około 0,2 m, która widoczna była w pasie korytarza na odcinku 3,4 m. Ich przedłużeniem – w obszarze krawędzi zewnętrznzej korytarza bramnego i jego przejścia w zewnętrznym stok grodziska – był kompleks piaszczystych warstw 114 – cienkich warstw niwelacyjnych lub zsuwów z obu stron wału w czasie użytkowania przejścia bramnego. Łącznie miały one miąższość do 0,45 m.

W tym samym obszarze przejścia korytarza bramy w krawędzi stoku grodziska, powyżej warstw 114, znajdował się także cienki (do 0,1 m miąższości), piaszczysty płat przepalonej ziemi jasnoszarej piaszczysto-gliniastej 113.

Ostatnią warstwą niwelacyjną w korytarzu bramnym była lokalna warstwa piaszczysta 90, z przestrzenią pomiędzy dwoma głównymi spalonymi belkami ściany północnej i południowej bramy. Warstwa ta (miąższości do 0,2 m) leżała w płytkim zagłębieniu między nimi i tworzyła nieregularny pas o szerokości do 1,5 m. Częściowo przykrywała warstwę 81, a od W zachodziła na nią warstwa 106. Wspomniane spalone belki północnej ściany

bramy to: długie fragmenty belki 79 (o zachowanej długości 1,8 m i szerokości około 0,12 m) oraz krótsze, mniej więcej równolegle do belki 79 fragmenty spalonych belek 84 i 87. Wszystkie one były – jak się wydaje – zachowanymi po pożarze częściami poziomo leżących na sobie elementów konstrukcyjnych tworzących ścianę bramy. Podobnie, po stronie południowej korytarza bramnego ścianę bramy tworzyły belki 80, 88 i 89.

Reliktami konstrukcji podłogi drewnianej lub (co bardziej prawdopodobne) ściany z pionowych elementów w S ścianie korytarza bramy, było kilka nachodzących częściowo na siebie, spalonych belek (nr 83 i 86) – poprzecznych do osi przejścia bramnego grodziska i do równoległych do tej osi belek 80 i 88. Miały one długość co najmniej 0,4 m, szerokość około 0,1–0,12 m i grubość kilku cm. Prawdopodobnie stanowiły fragment drewnianej ściany i przewróciły się do wnętrza bramy po jej spaleniu.

Z zachowanych nawarstwień i spalonych elementów drewnianych konstrukcji ścian wynika, że korytarz bramny wczesnośredniowiecznego grodu w Zajączkach, st. 1 miał 2,2 m szerokości i 8 m długości. Narożniki wału i bramy wzmacnione były potężnymi słupami i poziomami i ścianami faszynowymi.

Ostatnim poziomem użytkowym w przestrzeni bramy grodziska była lokalna warstwa 106 – odpowiada ona zapewne czasowo funkcjonowaniu głównych belek 79 i 80 ze ścian bramy grodu. Częściowo popiołowa, ciemnoszara, piaszczysta ziemia – tworzyła płat (miąższości do kilkunastu cm) o wydłużonym kształcie, wykraczający poza zachodnią granicę wykopu.

Faza IIH – nawarstwienia związane z pożarem i zniszczeniem konstrukcji grodu

Śladem gwałtownego pożaru – spalenia drewnianej konstrukcji bramy – była lokalna warstwa przepalonej na różne kolory ziemi piaszczystej 68, o miąższości do kilkunastu cm, zachowana w środkowej części korytarza bramnego; zalegała ona nad i między spalonymi belkami 83, 86, 88 i 89 (ryc. 25).

W obszarze przejścia korytarza bramnego w krawędzi stoku zewnętrznego wału leżał jasny, lokalny depozyt ciemnożółtawo-brązowej, piaszczystej ziemi 105 (o miąższości do 0,2 m) – prawdopodobnie podestrukcyjna warstwa zsuwowa ze ściany wału. Na jej stropie i częściowo w jej objętości znajdowały się kamienie 53 (o średnicy 0,2–0,35 m), tworzące nieregularne skupiska. Nieregularnie rozrzucone w korytarzu bramnym grodziska, pochodziły prawdopodobnie (przed zsunięciem) z ewentualnych stropowych umocnień skraju wału i bramy w ich narożnikowych partiach.

Bardzo czytelną warstwą podestrukcyjną w obrębie całego korytarza bramnego była wyrazista, gruba na co najmniej 0,2 m, warstwa ciemnoszarej, przepalonej ziemi 21 – pozostałość po spalonych i rozłożonych elementach drewnianych jego konstrukcji. Plynne przechodziła ona w spaleniskową warstwę 4 z wewnętrznego stoku wału. Na stropie warstwy 21, w jego płytkim, lokalnym zagłębiu 26, leżały zsuwowe depozyty ziemi piaszczystej 24 i 25. Na stropie warstwy 21 zalegały w nieregularnym skupisku kamienie 20, które zapewne zsunęły się ze skraju wału w narożnikowych partiach bramy (z warstwy 15 – zawierającej takie kamienie). Skupisko to tworzyło rząd średniej wielkości kamieni o średnicy do 0,15 m, układający się w pas o długości ok. 1,60 m i szerokości do 0,70 m. Kamienie 20 oraz leżącą niżej warstwę 21 przykrywała w obszarze dawnego korytarza bramnego warstwa 12 – zakumulowany konglomerat spalonych i rozłożonych elementów konstrukcji bramy grodziska i kolejnych zsuwów ziemi z wału. Tworzyła ona pas ciemnej ziemi, który od E łączył się z ciemną, przepaloną ziemią 4 z wewnętrznego stoku wału.

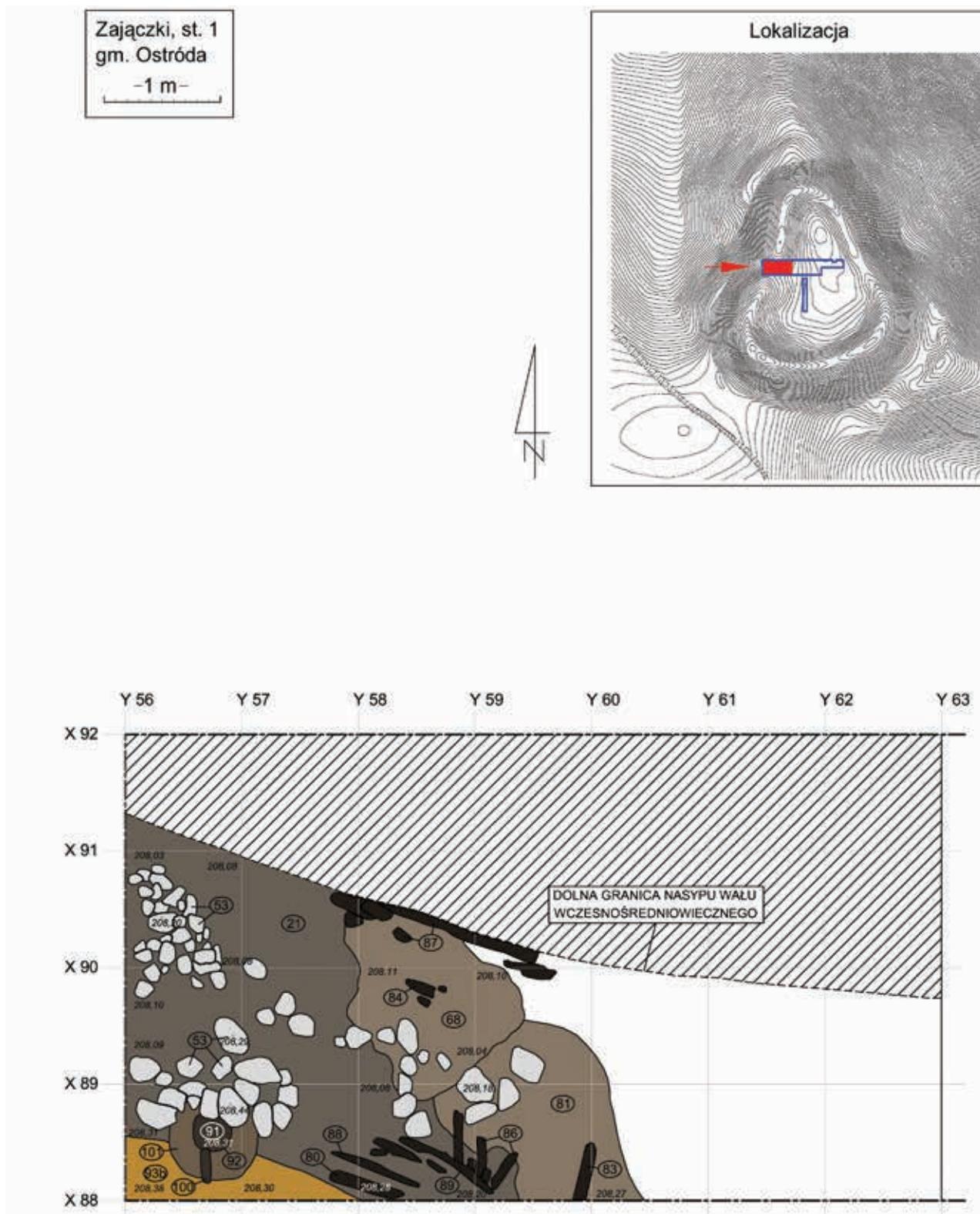
W obszarze zboczyewnętrznych grodziska śladem pożaru i destrukcji drewnianych umocnień i konstrukcji była gruba (miąższości około 0,2 m), bardzo wyrazista, przepalona i wysycona drobinami węgli drzewnych oraz ich fragmentami warstwa spalenizny 4 i 10, tworząca obszar ciemnej ziemi leżący nad i między kamieniami 3 na zewnętrznym E stoku wału grodziska na wykopie 1 i częściowo na N skraju obszaru wykopu 2. Śladami pożaru w tej części grodziska były oczywiście także opisane wcześniej spalone elementy drewniane stanowiące jednak stratygraficznie elementy konstrukcji z Fazy IIG (ryc. 26).

Faza III – nawarstwienia związane z ewentualną aktywnością ludzką po zniszczeniu grodu

W obrębie dolnej partii stoku wewnętrznego wału z części zachodniej grodziska leżał lokalny depozyt sypkiej, próchniczej ziemi 5, wypełniającej nieregularne zagłębienie w spaleniznach 4, a pod podhumusową warstwą 2. Warstwa podhumusowa pokrywająca całą przestrzeń grodziska zawierała świadectwa epidemicznego przebywania i ewentualnej aktywności ludzkiej na grodzisku. Warstwa podhumusowa 27 tworzyła pas niejednorodnej, luźnej, szarej ziemi pylastej, układający się poprzecznie w stosunku do osi dłuższej wykopu 2. Przykrywała (od N) skraj ciemnej warstwy 4 (pożarowiskowej) z wykopu 1.

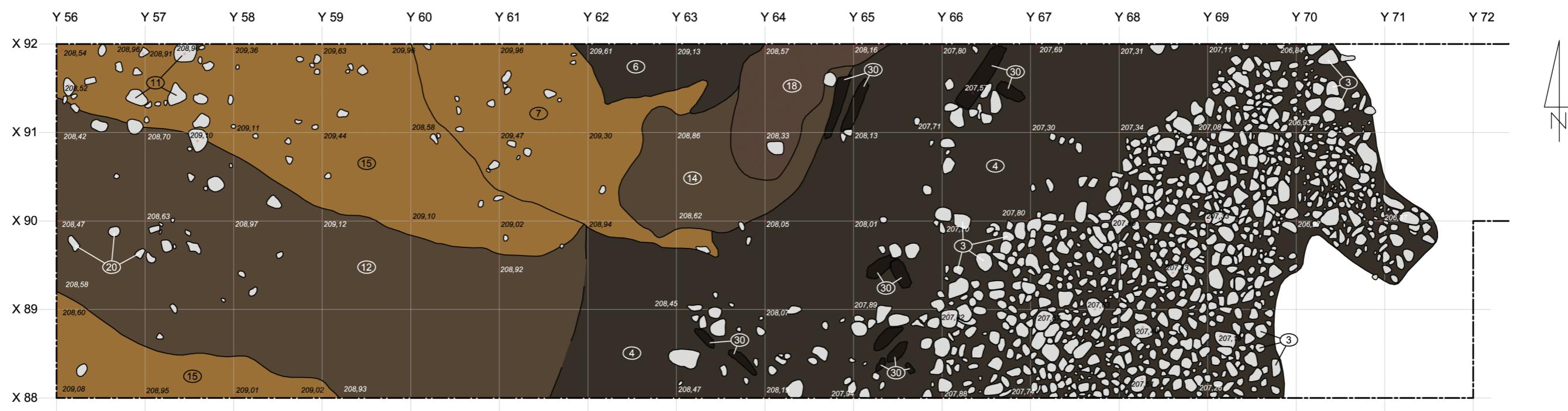
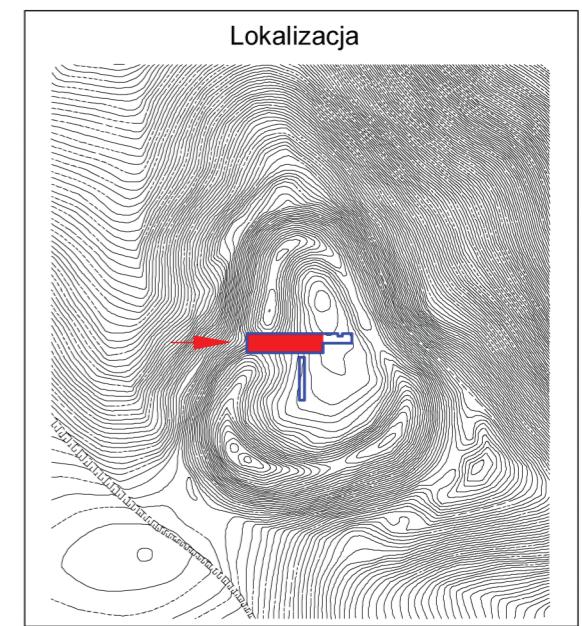
Ostatnim wydarzeniem na terenie grodziska było utworzenie się warstwy współczesnego humusu 1, który pokrywa całą powierzchnię grodziska.

Zajaczki, st. 1

Ryc. 25. Zajaczki, st. 1. Warstwy pożarowe i relikty destrukcji belek ścian korytarza bramy i południowo-zachodniego narożnika wału wczesnośredniowiecznego (oprac. D. Wach i R. Solecki)

Zajaczki, st. 1
gm. Ostróda
—1 m—

Ryc. 26. Zajaczki, st.1. Warstwy podestrukcyjne w korytarzu bramnym oraz na stoku wału - spalone konstrukcje drewniane (z Fazy IIG) przykrywające częściowo płaszcz kamienny 3 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

Tabela 1. Katalog warstw z opisem poszczególnych jednostek stratygraficznych grodziska w Zajaczkach, st. 1 (oprac. D. Wach)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
1		1	Cale stanowisko	Faza III. Humus – leśny, bardzo próchniczny	10YR4/2		2, 12, 27
2		1	X=88–92; Y=69–72	Faza III. Warstwa podhumusowa; miąższość do 0,2 m; na całej powierzchni wału i części majdanu; szpik piasek	10YR 5/2	1	4, 3, 12, 15
3		1	X=88–92; Y=63–72	Faza IIIG. Warstwa kamieni oblicowująca i wzmacniająca powierzchnię wału od strony majdanu; pokład ściśle lecz nieregularnie ułożonych kamieni różnej wielkości (śr. 5–30 cm), częściowo przepalonej, leżąca na wewnętrznym stoku zachodniego wału grodziska; rozciągała się od linii przejścia korytarza bramnego w majdanie; przylegała i sięgała do drewnianych konstrukcji (wcięcie 17 pod konstrukcję 6), ulokowanych na tymże stoku; w niej ulokowane były relikty spalonej drewnianej elementów (konstrukcji pomostów dookołnych) – spalone belki 9 i 30		4	35
4		1, 2	X=89,20–91,40; Y=56–67,20	Faza IIIH. Warstwa spalenizny z destrukcji drewnianych konstrukcji z obszaru wału młodszej (wcześnośredniowiecznej) fazy funkcjonowania grodu; obszar ciemnej ziemi leżący nad i między kamieniami 3, na wewnętrznym stoku zachodniego wału grodziska i częściowo na N skraju obszaru Wykopu 2; miąższość co najmniej 0,2 m; przepalonej ziemia wysycona drobnymi węglami drzewnymi i pyłem węglowym; w jej objętości i pod nią leżały fragmenty spalonej belek 30	10Y 2/1	1, 5, 27	3, 30, 31
5		1	X=90,9–92; Y=66,2–69,5	Faza III. Warstwa szpikkowej, próchniczej ziemi wypełniającej nieregularne zagłębienie w spaleniznach 4; miąższość 0,25–0,45 m; szpik ziemia w dolnej partii wewnętrznego stoku wału	10YR 3/2	1,2	4, 8, 3
6		1	X=91,32–92; Y=61,84–64,2	Faza IIIG. Spalone belki i spalenizna – pozostałości drewnianych konstrukcji (pomostu dookołnego lub skrzyni) z obiektem 17, w górnej części stoku wewnętrznego wału grodziska; tworzyły mały obszar przepalonej, jednolitej ziemi pylasto-piaszczystej z fragmentami spalonego drewna; miąższość do 0,45 m	10YR 2/1	2, 1	7
7		1	X=89,64–92; Y=56–62,1	Faza IIIG. Kompleks warstw piaszczystych i pylasto-piaszczystych, tworzących główny nasyp wału na N od korytarza bramnego; widoczne na odcinku 6 m; miąższość do 1,8 m	10YR 5/6	15, 17, 6	21, 154, 143
8		1	X=90,55–92; Y=65,6–67,2	Faza IIIG. Prawdopodobnie część piaszczystej warstwy 18 ze środkowej części stoku zachodniego wału grodziska; jasny obszar szpikkowej, piaszczystej ziemi przy N ścianie wykopu; od E przecięty zagłębiением z młodszą warstwą 5	10YR 6/2	18, 5, 2	30, 9
9		1	X=91,12–91,32; Y=65,10–65,30	Faza IIIG. Liczne fragmenty spalonej belek z obszaru wewnętrznego stoku zachodniego wału grodziska, zaczynające się od krawędzi wyjścia korytarza bramnego w przestrzeni stoku wału; część leżała równolegle do siebie i (najczęściej) w przybliżeniu równolegle do osi wału; część z nich mogła pochodzić z pionowej (przewrócone ku E) ściany, usytuowanej w połowie stoku (belki 9 widoczne w ścianie N Wykopu 1); miały zazwyczaj orientację S–N i S–SW / N–NE	10YR 2/1	18, 10, 4	29
10		1	X=90,60–91,72; Y=64,78–66,02	Faza IIIH. Lokalny, wypukły depozyt bardzo ciemnej szarej, przepalonej częściowo ziemi – pozostałość po spalonej i przemieszanych elementach konstrukcji drewnianej, ewentualnej, pionowej ściany 9 (spalone belki 9 i 30/3, 4, 5), ze środkowej części stoku wewnętrznego wału W grodziska	5YR 3/1	5, 2	9
11		1	X=90,75–92; Y=56,7–57,85	Faza IIIG. Duże kamienie widoczne w górnej części stoku zewnętrznego wału grodziska (od W); w przybliżeniu układają się na osi N–S na zewnątrz od prawdopodobnego wzmacnienia słupowo-faszynowego zbocza wału (patrz opisy jednostek 134 i 135)		15, 1	2, 7
12		1	X=88–91,4; Y=56–62	Faza IIIH. Warstwa powstała w wyniku zniszczenia spalonej i rozłożonych elementów konstrukcji bramy grodziska i ziemi zsuniętej z wału w obszarze korytarza bramnego; pas ziemi piaszczystej szer. 1,75 m, od E łączyl się z ciemną, przepaloną ziemią 4 z wewnętrznego stoku wału	10YR 3/2	2	7, 15
13		1	X=89,86–90,98; Y=62,5–63,5	Faza IIIG. Skupisko kamieni na wewnętrznym stoku zachodniego wału grodziska; znajdowało się nieco na S od ciemnego płatu przepalonej ziemi 14, którym było częściowo przykryte		14	29
14		1	X=89,86–91,28; Y=62,57–65,1	Faza IIIG. Plat przepalonej ziemi z wewnętrznego stoku wału w zachodniej części grodziska, pomiędzy reliktami „pomostu” 6 a spaloną ścianą belek 9	10YR 3/2	18, 6	13, 29
15		1	X=88–92; Y=56–60,75	Faza IIIG. Górnego warstwy nasypu wału wcześnieśredniowiecznego; warstwy piaszczyste (z różnej wielkości kamieniami 11 w swej objętości); przykrywały częściowo niższe warstwy jądra wału (warstwy 7)	10YR 5/6	1, 2, 12	11, 7, 15

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
16	17	1	X=88–88,8; Y=56–57,1	Faza IIIG. Spalenizna i belki poprzeczne do osi dłuższej korytarza bramnego – konstrukcja z górnej części narożnika SW bramy – ślady czterech spalonej belek widocznych w S ścianie wykopu; widoczne były w jednej, horyzontalnej płaszczyźnie, odległe od siebie o 0,2–0,25 m; miały średnicę ok. 0,15 m; widoczna na ich poziomie stokowa warstwa (po obu stronach bramy) wyznacza zapewne poziom tworzenia tej konstrukcji	10YR 5/6	15, 2	52, 51, 93
17		1	X=91,32–92; Y=61,84–64,2	Faza IIIG. Prawdopodobnie wkop pod konstrukcję drewnianego pomostu dookoła w zachodniej partii wału (po N stronie korytarza bramnego); tworzyło go wcięcie w górnej części stoku wewnętrznego wału; w planie stropu trójkątny (wychodził poza N ścianę wykopu); dno poziome, ściana W pionowa; wkopany w warstwę wału 7 i 15; wypełniony spalenizną i fragmentami spalonego drewna 6		6	15, 7
18		1	X=91,2–92; Y=63,15–65,65	Faza IIIG. Piaszczysta warstwa ze środkowej partii stoku wewnętrznego wału w zachodniej części grodziska; depozyt jasnej, piaszczystej ziemi o miąższości do 0,35 m – zapewne pierwotnie wypełniisko przestrzeni między dwoma strukturami drewnianymi konstrukcji stoku wału: „pomostu” 6 i pionowej ściany 9	10YR 5/2; 10YR 6/8; 10YR 3/2	6, 2	14, 8, 30
19	44	1	X=90,6–91,3; Y=73,3–74,1	Faza IID. Skupisko dużych fragmentów ceramiki; górne wypełniisko jamy 44	7,5YR 5/6	28, 3	41
20		1	X=89,40–90,04; Y=56–57,9	Faza IIH. Nieregularne skupisko kamieni w korytarzu bramnym grodziska; pochodząły zapewne ze stropowej warstwy 15 (zawierającej takie kamienie); zsunęły się zapewne ze skraju wału w narożnikowych partiach bramy; tworzyły rzad średniej wielkości kamieni (o śr. do 0,15 m), układający się w pas o dł. ok. 1,9 m i szer. do 0,70 m		12	21
21		1	X=88–92; Y=56–63	Faza IIH. Podestrukcyjna warstwa przepalonej ziemi z obszaru korytarza bramnego grodziska; pozostałość po spalonej i rozłożonych elementach drewnianych jego konstrukcji; płynnie przechodząca w spaleniskową warstwę 4 wewnętrznego stoku wału	10YR 4/1	12, 20	53, 15, 50
22		1	X=88–89; Y=56,9–59,9	Faza IIIG. Pas rozdrobnionej (małe, luźne grudki w objętości szarej, jednorodnej ziemi) polepy; widoczny na stoku wału, w S ścianie przejścia bramnego, na odcinku ok 2 m; prawdopodobnie pozostałość wylepienia ściany korytarza bramy	5YR 5/6; 7,5YR 5/1	2	49, 50, 51
23		1	X=88–90; Y=56–63,7	Faza IID. Warstwa z wnętrza korytarza bramnego grodziska; piaszczysta ziemia wysycona drobnymi węglami drzewnymi; leżała pod popiołami i spalonymi belkami ścian bramy	10YR 2/1	86, 88, 89, 81, 21, 90	107
24	26	1	X=89,80; Y=59,20	Faza IIIH. Zsuwy podestrukcyjne w korytarzu bramnym; płat leżący w płytkim zagłębieniu terenu; kolisty kształtu o śr. 0,15–0,18 m	10YR 3/3	12	25, 26
25	26	1	X=99,80; Y=53,20	Faza IIIH. Zsuwy podestrukcyjne na stropie warstwy 21 w korytarzu bramnym; nieregularne koło o śr. ok. 0,5 m	10YR 3/2	12	26
26		1	X=89,84–90,06; Y=58,06–58,30	Faza IIH. Płytkie zagłębianie w warstwie 21 widoczne w obszarze przejścia bramnego	10YR 3/3	24, 25	21
27		2	X=81–84,20; Y=67–68	Faza III. Pas ziemi pylastej, luźnej, układający się poprzecznie w stosunku do osi dłuższej wykopu w jego połowie; przykrywał od N skraj warstwy 4 (pożarowskiej), a od S podobną warstwę 32; w swej objętości zawierał pojedyncze kamienie	10YR 4/1; 10YR 3/1	1	1, 4, 31, 32
28		1	X=88–92; Y=67,6–75	Faza IIIE. Piaszczysta ziemia z E części wykopu (obszar końca stoku i wnętrze grodziska); częściowo przepałona i zmieszana z późniejszymi nawarstwieniami; rozpościerała się w pasie o szer. 9 m; miała miąższość do 0,25 m	10YR 6/3; 10YR 4/1	36, 42, 3, 4, 2	33, 19, 34,
29		1	X=89,25–92; Y=62–67	Faza IIIG. Gruba warstwa piaszczysto-żwirowej ziemi z pojedynczymi (także dużymi) kamieniami, tworząca fragment stoku wewnętrznego wału grodziska; prawdopodobny zsuw części stoku wału lub celowe nadsypanie stoku wału w tym miejscu; leżała pod spalonymi belkami 30 oraz warstwą spalenizny 4; przykrywała obiekty z Fazy IID; częściowo na stoku tej warstwy widoczne była warstwa 35 (rozłożone drewno faszyń i ślady późniejszych konstrukcji wału (wkop 17 pod drewniane konstrukcje 6)	10YR 6/4	30, 4, 14	54
30		1	X=88–92; Y=63,2–66,95	Faza IIIG. Liczne fragmenty spalonej belek z obszaru stoku wewnętrznego wału, leżące w obszarze krawędzi wyjścia korytarza bramnego w przestrzeni stoku wału i na tym stoku; część leżała równolegle do siebie i (najczęściej) w przybliżeniu równolegle do osi wału; część z nich mogła pochodzić z pionowej (przewróconej ku E) ściany usytuowanej w połowie stoku (belki 9 widoczne w ścianie N wykopu 1)	10YR 2/1	4	3

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
31		2	X=84–87; Y=67–68	Faza II E. Piaszczysta ziemia z ciemniejszymi przebarwieniami (z wyższej w-wy spalenizny); znajdowała się w N końca wykopu, w dolnej partii wewnętrznego stoku wału; w jej obrębie znajdowały się kamienie (odpowiadające kamieniom 36 z wykopu 1); odpowiada prawdopodobnie warstwie 28 z wykopu 1	10YR 4/3; 2,5Y 4/1	36, 37, 4, 27	38calec
32		2	X=78–80,3; Y=67–68	Faza II E. Piaszczysta, niejednorodna ziemia; widoczna w S części wykopu, w obszarze wnętrza grodziska; od N graniczyła z pasem ziemi 27, który ją przykrywał i rozdzielał od późniejszej warstwy 4	10YR 4/1; 10YR 3/1; 10YR 7/3	27, 1	37
33		1	X=90–92; Y=70–73,85	Faza II D. Górnego wypełnisko jamy 44 z E końca wykopu (obszar E parti wewnętrza grodziska); próchniczna, sypka ziemia; leżała częściowo pod przemieszaną jasną ziemią 28, a częściowo pod spągiem warstwy 4 i kamieniami 42; zawierała liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (skupiska 19, 34 i 65)	10YR 3/4	28, 42, 4	19, 34, 65, 41, 44
34		1	X=90–92; Y=74,94	Faza II D. Skupisko fragmentów ceramiki ze stropu wypełniska jamy 44, z E końca wykopu; leżało w objętości warstwy 33; odpowiada mu także skupisko ceramiki 65 i 19		33, 42	41
35		1	X=88–91,8; Y=65,56–72	Faza II G. Pozostałość akumulacji materii organicznej nad płaszczem kamennym 36 i zsuwem piaszczystym 29 z wału lub relikt rozłożonych konstrukcji drewnianych (faszyn?) z ewentualnego płaszcza drewniano-ziemnego pokrywającego wcześniejszy płaszcz kamienny 36 i kamienie 42; znaleziono w tej warstwie liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej; warstwa piaszczystej ziemi; miała do 0,2 m miąższości i widoczna była w pasie ok. 4 m, w całej szerokości wykopu	10YR 3/2	3	36
36		1	X=88–91,9; Y=65,7–69,9	Faza II E. Niższa warstwa płaszcza kamiennego leżąca na wewnętrznym stoku wału grodziska w jego W części; leżała pod warstwą ziemi 35 (która wypełniała też przestrzeń między kamieniami), a od W także bezpośrednio pod kamieniami późniejszego płaszcza kamiennego 3		35, 3, 4, 29	28
37		2	X=78,5–84,2; Y=67–68	Faza II E. Warstwa przepalonej, niejednorodnej ziemi piaszczystej leżącej w obrębie obszaru majdanu grodziska; miała od 5 do 7 cm miąższości	10YR 5/8; 10YR 5/1; 10YR 4/2	32, 27	31, 38calec
38calec		2	X=78–87; Y=67–68	Calec; jasna, jednorodna, piaszczysta ziemia; widoczny w obrębie majdanu grodziska na całej długości Wykopu 2	10YR 6/4	31, 27	99calec
39		1	X=89–90,45; Y=63,8–65,4	Faza II D. Wypełnisko górne jamy 40; przepalona ziemia piaszczysta, w stropie wysycona drobinami węgli drzewnych; częściowo w jej W partii i w centrum w objętości warstwy leżały kamienie 62	10YR 2/1; 10YR 4/1	62, 29	69, 40
40		1	X=88,7–90,6; Y=63,4–64,9	Faza II D. Duża jama leżąca tuż na zewnątrz krawędzi „progu” wyjścia w przestrzeni majdanu grodziska; na obszarze podnóża stoku wału; ovalny (1,5–2 m śr. i 1,3 m gł.) obiekt o pionowych ścianach i płaskim dnie. Wypełniony warstwą piaszczystą 39 z kamieniami 62 w całej objętości i częściowo wyżej (te mogły pochodzić z późniejszego płaszcza kamiennego 36). Od NW i N na jame częściowo zachodził jasny zsuw piaszczysty 29 z wału wczesnośredniowiecznego. Wkopana była w stok skarpy utworzonej od N przez piaszczysto-żwirową warstwę 43.		69, 39, 62, 29	43
41	44, 85	1	X=90–92; Y=73,8–76	Faza II D. Wypełnisko zagłębia 44 i 85 w E części wykopu 1; piaszczysto-pylasta ziemia z dodatkiem drobin pyłu polepowego; w warstwie tej oraz w przykrywającej ją warstwie 33 znajdowały się liczne fragmenty ceramiki (skupiska 19, 34 i 65)	10YR 4/3	34, 65, 19, 33	44, 85
42		1	X=89,85–92; Y=71,2–76	Faza II E. Luźne skupiska częściowo przepałonych kamieni (wielkości od 5 cm do 0,35 m), znajdujące się w obrębie majdanu grodziska od strony stoku wewnętrznego wału; od E leżały na przedłużeniu zwartej depozytu kamieni niższych 36 (z którymi są pewnie tożsame lub pełniły podobną funkcję)		35, 2	28, 33
43		1	X=90–92; Y=63,3–67	Faza II C. Warstwa bardzo jasnego piasku i żwiru; przy N ścianie wykopu, u podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska; tworzyła poziom, w który wkopane były jamy 40 i dół posłupowy 56	10YR 6/4	54, 62, 29	183, 99calec
44		1	X=90–92; Y=73,8–76	Faza II D. Jama nieckowata z dodatkowym obiektem cylindrycznym 85 w centrum dna; znajdowała się w E części wykopu (blisko wschodniego wału grodziska); wypełniona była warstwami ziemi 41 i 33, w obrębie których i na których stropie leżały liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (skupiska 19, 34 i 65); miała 2 m dł. (częściowo wychodziła poza N ścianę wykopu) 0,4 m gł.		28, 2	129, 95, 94
45	46	1	X=91,15–91,7; Y=67,7–68,25	Faza II D. Wypełnisko dołu posłupowego 46; ziemia piaszczysta, wysycona drobinami węgli drzewnych i pyłem węglowym	10YR 2/1	4	46

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna
					Znajduje się pod	Znajduje się nad
46		1	X=91,15–91,7; Y=67,7–68,25	Faza IID. Duży cylindryczny dół posłupowy (wypełnisko 45), przy N ścianie Wykopu 1, na skraju podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska; wypełniony przepalonej ziemią 45; ovalny o śr. do 0,54 m i gł. do 0,3 m; ściany pionowe, dno płaskie; wkopany w warstwę 98		45, 4 98, 43
47	59	1	X=90–92; Y=77,25–78	Faza IIC. Wypełnisko zagłębiazenia przywałowego 59; ziemia piaszczysto-próchnicza	10YR 4/2	2 59, 48
48	103	1	X=90,94–92; Y=75,7–77,4	Faza IA. Kompleks warstw piaszczystych i żwirowych z kamieniami, tworzący wypełnisko jamy 103 z wcześniejszej epoki żelaza; górne wypełnisko stanowiła jednorodna ziemia piaszczysta z nielicznymi kamykami	10YR 4/1	59, 47 103
49		1	X=88–88,64; Y=58,4–59,6	Faza IIIG. Mały (do około 1 m średnicy), lokalny płat (zsuw?) piaszczystej ziemi, na południowej ścianie wału w przejściu bramnym; miąższość ok. 0,1–0,15 m	2,5Y 5/4; 10YR 5/3	22, 15 50
50		1	X=88–89,3; Y=56–60,3	Faza IIIG. Pas ziemi w S ścianie skarpy przejścia bramnego grodziska; relikt słabo zachowanej pionowej ściany (obecność drobin węgli drzewnych), ograniczającej piaszczyste jądro wału; wcinająca się w piaszczystą ścianę skarpy wału	10YR 4/1	49 51, 70
51		1	X=88–88,65; Y=56,7–58,75	Faza IIIG. Jasna, dość jednorodna, piaszczysta ziemia ze skarpy S części bramnej grodziska; stanowiła część jądra wału; dolne partie (widoczne w profilu S) zagłębienie osiągające dodatkowe zagłębienie do 0,5 m mogły być wypełniskiem ewentualnego bardziej dolnego posłupowego; od N wcinająca się w nią i przykrywała pas ziemi 50, który stanowił zapewne relikt spalonej części rozłożonej ściany bramy; miąższość do 0,4 m; widoczna na odcinku około 3 m; jej partię W częściowo przykrywała zsuw piaszczysty 49	104R 5/3	50, 22, 49 70
52		1	X=88–88,7; Y=56,4–56,9	Faza IIIG. Wypełnisko dużego dolu posłupowego 198 z górnej części narożnika SW wału grodziska; piaszczysta ziemia, wysycona drobinami węgli drzewnych; pas o dł. ok. 0,7 m; w spągu zachowały się jako fragmenty spalonej belki	10YR 3/1; 10YR 2/1	16 198, 93
53		1	X=88,64–91,24; Y=56–59,6	Faza IIH. Nieregularne skupiska różnej wielkości (głównie dużych – średnicy 0,2–0,35 m) kamieni w korytarzu bramnym grodziska; pochodziły zapewne (były zsunięte) z ewentualnych stropowych umocnień skrajów wału w narożnikowych partach bramy; mogły też być rozsypanymi elementami kamiennych wzmacnień obu narożników		21, 22 105
54		1	X=90,7–92; Y=65,8–67,9	Faza IID. Warstwa piaszczystej ziemi, tworzącej poziom u podnóża stoku wewnętrznego wału; w warstwie tą wkopane były doly posłupowe 76, 78 i 61; nieregularne podłużny płat ziemi (wchodziła w N ścianę wykopu 1) o przebiegu w przybliżeniu równoległym do linii przebiegu wału; szer. do 2 m, miąższość do 0,3 m	10YR 3/1; 10YR 4/1	29, 58, 76, 78 98, 43
55	56	1	X=90,15–90,97; Y=64,7–65,5	Faza IID. Wypełnisko dołu posłupowego 56; ziemia piaszczysta, przepalone, częściowo popiołowa, z licznymi kamieniami (do 0,15 m średnicy) w swej objętości	10YR 3/1	29 56
56	–	1	X=90,15–90,97; Y=64,7–65,5	Faza IID. Duży, cylindryczny dół posłupowy (z wypełniskiem 55) z obszaru dolnej partii stoku wewnętrznego E wału grodziska – na przedłużeniu przejścia bramnego; śr. ok. 0,45 m, gł. do 0,6 m, niemal płaskie dno		55 43
57	58	1	X=88,9–90,65; Y=65,25–67,35	Faza IID. Wypełnisko jamy 58; piaszczysta, przepalone i częściowo popiołowa ziemia z kamieniami różnej wielkości (0,05–0,15 m śr.)	10YR 3/1	36 58
58		1	X=88,9–90,65; Y=65,25–67,35	Faza IID. Duża (1,25–2 m), płytka (do 0,3 m) jama (z wypełniskiem 57); ovalny w planie stropu obiekt z dolnej części stoku wewnętrznego E wału grodziska, na przedłużeniu przejścia bramnego; od W stykała się z podobnym obiektem 40		57 77, 60, 54
59		1	X=90–92; Y=77–78	Faza IIC. Zagłębienie przywałowe przy zewnętrznym stoku E wału grodziska (E koniec wykopu 1); wypełniskiem była warstwa 47; obserwowalne na całej szerokości wykopu; miąższość co najmniej 0,5 m; wkopane w wypełniska 48 starożytnej jamy 103		47, 2 48
60	61	1	X=89,55–90,4; Y=67–67,84	Faza IID. Wypełnisko jamy lub dużego dolu posłupowego 61; piaszczysta ziemia z kamieniami 63 w objętości i spagu	10YR 3/2	58, 28 63, 67, 61
61		1	X=89,55–90,4; Y=67–67,84	Faza IID. Mała jama lub duży dół posłupowy z obszaru przejścia stoku wewnętrznego zachodniego wału grodziska w majdanie; wypełniona była dolu: ziemią 67, kamieniami 63 i ziernnym wypełniskiem stropowym 60; miała 0,8 m śr. i do 0,6 m gł.; ściany średnio strome zbiegały się w małe, niemal płaskie dno		67, 63, 60 54, 98

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
62	40	1	X=88,7–90,6; Y=63,4–64,9	Faza IID. Wypełnisko jamy 40; kamienie wypełniające strop i wnętrze niższego wypełniska 39; mogą odpowiadać kamieniom niższego płaszczu kamiennego 36		29	39, 69, 40
63	61	1	X=89,55–90,4; Y=67–67,84	Faza IID. Kamienie leżące w wypełnisku 60 obiektu 61; śr. od 0,05 do 0,20 m		60, 58	67, 61
64		1	X=91–91,2; Y=72,8–73	Faza III. Małe skupisko fragmentów ceramiki w objętości warstwy 2	7,5YR 5/6	2	28
65		1	X=90,5; Y=74,8	Faza IID. Skupisko fragmentów ceramiki z wypełniska obiektu 44	7,5YR 5/6	33	41
66		1	X=90,15; Y=73,5	Faza IIE. Skupisko fragmentów ceramiki leżących na stropie warstwy 28	7,5YR 5/6	2	28
67	61	1	X=89,55–90,4; Y=67–67,84	Faza IID. Wypełnisko niższe jamy lub dołu posłupowego 61; jednorodna, piaszczysto-żwirowa ziemia z małymi kamyczkami; leżała pod kamieniami 63 oraz warstwą 60; w jej objętości znalezione kilka popękanych (przepałowych) kamieni; prawdopodobnie obsypka dołu posłupowego	10YR 5/4	63, 60	61
68		1	X=88,8–90,15; Y=59–60	Faza IIH. Lokalna warstwa przepalonej ziemi w korytarzu bramnym – ślad spalenia drewnianej konstrukcji bramy; cienka warstwa ziemi piaszczystej, widoczna w obszarze przejścia bramnego grodziska; leżała nad i między spalonymi belkami: 83, 86, 88 i 89	10YR 5/2; 7,5YR 5/8; 2,5Y 7/1; 7,5YR 2,5/1	21, 70	Belki: 83, 86, 88, 89 w. 81, 106
69	40	1	X=88,7–90,3; Y=63,55–64,8	Faza IID. Przydenne wypełnisko jamy 40; lekko popiolowa, szumusowana, ziemia piaszczysta, leżąca głównie przy ścianie NW jamy, pod kamieniami 62 i górnym wypełniskiem 39	10YR 3/1; 10YR 2/1; 10YR 3/3	39, 62	40
70		1	X=88–89; Y=57,4–60	Faza IIIG. Warstwa ze ścianą S przejścia bramnego grodziska; ziemia z nielicznymi drobinami węgla, tworząca płaską (obszar w przybliżeniu trójkątnego kształtu) „półkę” przylegającą do S ściany wykopu w pobliżu SW narożnika wykopu; miąższość do 0,5 m	10YR 5/2	51, 21	80
71	72	1	X=90,60–92; Y=71,20–72,30	Faza IIE. Wypełnisko jamy 72; ziemia piaszczystą z drobnymi kamieniami; strop warstwy był częściowo zniszczony przez dół posłupowy 74	10YR 6/2	74, 73	72
72		1	X=90,60–92; Y=71,20–72,30	Faza IIE. Podłużna jama przylegająca do N ściany wykopu i wypłycająca się ku S; od strony W ograniczona kilkunastoma kamieniami; wypełniskiem była piaszczysta ziemia 71 z drobnymi kamieniami; miała co najmniej 1,4 m dł. (wykraczała poza N ścianę wykopu 1), 1,1 m szer. i ok. 0,2 m gł.		71	28
73	74	1	X=91,60–92; Y=71,55–71,90	Faza IIE. Wypełnisko dołu posłupowego 74; warstwa ciemnej zbitej, piaszczystej ziemi z małymi kamieniami	7,5YR 3/3	42	74
74		1	X=91,60–92; Y=71,55–71,90	Faza IIE. Nieduży (śr. 0,32–0,4 m i gł. do 0,3 m) dół posłupowy przylegający do ściany N wykopu; ovalny kształt w planie stropu i cylindryczny przekrój; wypełniony warstwą ciemną, zbitej ziemi 73 z małymi kamieniami		73, 4	71
75	76	1	X=89,16–89,45; Y=65,35–65,68	Faza IID. Wypełnisko dołu posłupowego 76; niejednorodna, przemieszana ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa z kilkoma kamieniami (do 0,1 m średnicy)	10YR 5/1; 10YR 4/1; 10YR 5/3	58	76
76		1	X=89,16–89,45; Y=65,35–65,68	Faza IID. Dół posłupowy (z wypełniskiem 75); mały, śr. do 0,35 m, okrągły w planie stropu; miał pionowe ściany i 0,5 m gł.; dno U-kształtne; widoczny z poziomu dna jamy 58		75	54
77	78	1	X=89,90–90,22; Y=66,25–66,58	Faza IID. Wypełnisko dołu posłupowego 78; przemieszana, niejednorodna kolorystycznie ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa z kamieniami	7,5 YR 5/6; 10YR 5/1; 10YR 5/3	58	78
78		1	X=89,90–90,22; Y=66,25–66,58	Faza IID. Dół posłupowy (z wypełniskiem 77); okrągły, o śr. do 0,28 m i gł. do 0,15 m; ściany pionowe, płaskie dno; widoczny z poziomu dna jamy 58		77	54
79		1	X=89,9–90,6; Y=57,8–59,65	Faza IIIG. Spalona belka (o zachowanej dł. 1,8 m i szer. 0,12 m), leżąca w linii N ściany przejścia bramnego grodziska; relikty konstrukcji ściany w korytarzu bramy; leżała u podnóża i wzdłuż (równolegle do) pionowej ściany przejścia w wale	10YR 2/1	68, 21	90
80		1	X=88–88,3; Y=57–58,5	Faza IIIG. Relikty konstrukcji ściany w korytarzu bramy wyznaczających linię jej S ściany; pozostałości spalonej belki tworzącej układ z podobnymi belkami 88 i 89 (usytuowana była lekko skośnie i wyżej w stosunku do nich i – tak jak one – wykraczała poza S ścianę wykopu); leżała równolegle do (oddalonej o 2,25 m ku N/NE) głównej belki 79, 87 ze ściany N bramy	10YR 2/1	70, 68	81
81		1	X=88–89,6; Y=58,1–61,4	Faza IIIG. Warstwa niwelacyjna po pożarze z Fazy IID w korytarzu bramy	10YR 5/1; 10YR 5/2	90, 68, 70, belki: 83, 86, 88, 89	23

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna
					Znajduje się pod	Znajduje się nad
82		1	X=88,7–92; Y=70,5–73,4	Calec; lokalny płat ścisłej, gliniastej, jednorodnej ziemi z E końca wykopu	5YR 4/4	111, 128, 98 99 calec
83		1	X=88–88,5; Y=59,85–60,05	Faza IIG. Fragment spalonej belki (patrz też 86) z konstrukcją podłogi drewnianej lub (bardziej prawdopodobne) ściany pionowej w korytarzu bramy grodziska; stercał poprzecznie z S ściany wykopu; usytuowany był poprzecznie do osi dłuższej bramy i belek głównych (79 i 80) wyznaczających jej ściany; miał przebieg po linii S–N; miał co najmniej 0,4 m dł., do 0,1 m szer. i do 5 cm grubości	10YR 2/1	70, 68 81
84		1	X=89,7–89,9; Y=58,45–59	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany N w korytarzu bramy (krótki fragment jednej ze spalonych, głównych belek wyznaczających jej linię); leżał ok. 0,5 m na S od długiej belki 79 (równolegle do niego); miał około 0,3 m dł. i 0,15 m szer.; odpowiada czasowo belce 79 ze ściany N bramy	10YR 2/1	68, 21 90
85	44	1	X=90,4–91,3; Y=74,4–75,3	Faza IID. Kolisto-ovalny w planie stropu, cylindryczny dół widoczny w dnie jamy 44 (prawdopodobnie część tej jamy); śr. 0,75–0,9 m, gł. do 0,3 m, pionowe ściany i płaskie dno; wypełniskiem w jego stropie była warstwa 41 (z dużą liczbą fragmentów ceramiki w całej swojej objętości)		41 44
86		1	X=88–88,75; Y=58,85–59,35	Faza IIG. Relikty konstrukcji podłogi drewnianej lub (bardziej prawdopodobne) ściany pionowej w korytarzu bramy; ślady kilku nachodzących częściowo na siebie spalonych belek (patrz też także: 83) – poprzecznych do osi przejścia bramnego grodziska i do równoległych do tej osi śladów spalonej belki 80 i sąsiedniej 88; miały dł. co najmniej 0,4 m, szer. ok. 0,1–0,12 m i grubość kilku cm; prawdopodobnie stanowiły fragment drewnianej ściany i przewróciły się do wnętrza bramy po spaleniu	10YR 2/1	68, 70, 80 81
87		1	X=90,2–90,55; Y=57,8–58,35	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany N w korytarzu bramy (krótki fragment jednej z głównych, spalonych belek wyznaczających linię jej N ściany); orientowany był (w przybliżeniu) równolegle do leżącej 0,15 cm ku NE od niego spalonej belki 79, której był częścią lub której odpowiada czasowo; miał 0,15 m dł. i 0,19 m szer., przy kilku cm grubości	10YR 2/1	68, 21 90, 7
88		1	X=88–88,55; Y=57,8–59,2	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany S w korytarzu bramy (główne belki ściany pionowej, wyznaczającej jej linię); krótki fragment spalonego bierwiona lub belki; zorientowany był w osi SE–NW; tworzył układ z nieco wyżej leżącą, podobną belką 80 (główną, wyznaczającą linię ściany) i – tak jak ona – wykraczał poza S ścianę wykopu; miał 0,6 m długości, do 0,8 m szer. oraz kilka cm grubości	10YR 2/1	68 81
89		1	X=88–88,35; Y=58,8–59,2	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany S w korytarzu bramy (krótki fragment jednej z głównych, spalonych belek wyznaczających linię jej linię); leżał (w przybliżeniu) w osi SE–NW; tworzył układ z podobnymi belkami 80 i 88 (usytuowany był lekko skośnie w stosunku do nich) i – tak jak one – wykraczał poza S ścianę wykopu; miał do 0,4 m dł., 8 cm szer. i do kilku cm grubości	10YR 2/1	68 81
90		1	X=88,4–90,3; Y=57,6–59,2	Faza IIG. Płat warstwy (niwelacyjnej ?) w korytarzu bramnym; lokalna warstwa gruboziarnistego piasku w przestrzeni między dwoma głównymi spalonymi belkami ściany N (belka 79) i S (belka 80); warstwa ta leżała w płytym zagłębiu między nimi i tworzyła nieregularny pas o szerokości do 1,5 m (od N)	10YR 6/2	68, 106 81, 23
91	92	1	X=88,32–88,58; Y=56,6–56,85	Faza IIG. Wypełnisko dołu posłupowego 92 (zachowane tylko częściowo); ziemia piaszczysta z fragmentami spalonego drewna w stropie (wyżej stanowiły one ciemny pas 52, niżej zaś zachowany ślad po spalonym słupie o dł. boku co najmniej 0,3 m)	10YR 2/1	53, 21 92, 101
92		1	X=88,32–88,58; Y=56,6–56,85	Faza IIG. Jeden z dolów posłupowych (dolny) wyznaczających na różnych wysokościach SW narożnika bramy grodziska; słabo czytelny – rozpoznany jedynie w przekroju części jego spagu; wypełniony był ziemią 91; w przekroju miał płaskie dno i pionowe ściany; kwadratowy był także jego przekrój poziomy (widoczny jako ślad po spalonym słupie o dł. boku co najmniej 0,3 m)		91 101, 93
93		1	X=88–89; Y=56–57	Faza IIG. Kompleks warstw z narożnika SW bramy grodziska (narożna część nasypu wału); w nie był wkopane były na różnych wysokościach doły posłupowe 92 i 198 oraz tkwili w nich, poprzeczne do osi korytarza belki (spalone) 100 i 16; warstwy te w ścianie N wykopu wyglądały na wypełniska szeregu wkopów pod duże doły posłupowe w warstwach narożnika nasypu wału	10YR 6/8	16, 52, 91, 92 101
93b		1	X=88–89; Y=56–57	Faza IIG. Niższa część kompleksu warstw z narożnika SW bramy grodziska, w wnętrza nasypu wału w części przybramnej	10YR 6/8	101 70, 90

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
94	97	1	X=90–91; Y=73–78	Faza IA. Wypełnisko dużej jamy 97; piaszczysto-żwirowa i żwirowa ziemia z pojedynczymi kamieniami; leżała pod wypełniskiem 95 a nad 96; od E przecięta była przez starożytną jamę 103	10YR 4/3; 10YR 4/2	95, 103	96, 97
95	97	1	X=91–92; Y=74–75,20	Faza IA. Wypełnisko dużej jamy 97; piaszczysto-żwirowa i żwirowa ziemia; strop zniszczony był od E przez jamę 103, od W przez jamę 128, a w centrum przez jamę 44; leżała nad wypełniskami niższymi 94 i 96	2,5Y 5/6; 2,5Y 3/2	103, 128 44	94, 96
96	97	1	X=91,80–92; Y=73,30–74	Faza IA. Denne wypełnisko jamy 97; cienka warstwka widoczna przy dnie obiektu, przechodząca na stoku E jamy w grubszą, przemieszaną ziemią	10YR 4/1; 10YR 2,5/1; 10YR 4/2	94, 96	97
97		1	X=91–92; Y=73,3–75,8	Faza IA. Duża jama starożytna z E częścią wykopu 1 – z obszaru, gdzie znajdował się zespół kilku blisko położonych i częściowo się przecinających jam z wcześniejszej epoki żelaza (97, 103, 111, 128 i 131); widoczna przy N ścianie wykopu; jej wypełniska (od dołu patrząc: 96, 94, 95) stanowiły kompleks żwirowych i żwirowo-piaszczystych warstw (miejscowo z kamieniami, a przy dnie ze spalenizną)		96, 94, 95	82, 99
98		1	X=88–92; Y=67,7–71,55	Faza IIC. Niwelacyjna warstwa jednorodnego piasku, z obszaru u podnóża wewnętrznego (E) stoku wału grodziska i jego przejścia w majdan; wypełniała zagłębia po obiektych z fazy poprzedniej i pokrywała leżącą niżej, podobną warstwę ziemi 129; miąższość 0,2–0,25 m; tworzyła pas równoległy do osi wału; widoczna na odcinku ponad 4 m w ścianie N wykopu 1 i na odcinku 2,3 m w ścianie S	10YR 7/4	28, 72,	129, 54 109, 82
99		1	X=88–92; Y=63–78	Calec; jednorodny piasek w obszarze przejścia obszaru bramy grodziska w majdan i w całej przestrzeni majdanu	10YR 6/3	128, 109 calec, 82 calec	
100		1	X=88,2–88,6; Y=56,5–56,85	Faza IIIG. Pozostałości jednej lub kilku pionowo (z pewnym przesunięciem w poziomie) na sobie leżących, krótkich (do 0,3 m dł. i ok. 0,1 m szer.) spalonych belek lub bierwion z narożnika SW wykopu 1 (obszar granicy S bramy grodziska w pobliżu jej końca); mogły być niższym elementami wyższego, ciemnego pasa ziemi i belki 52	10YR 2/1	101, 93 B	70
101		1	X=88,25–88,40; Y=56,20–57	Faza IIIG. Warstwa rozłożonej lub spalonej substancji organicznej (?) z SW narożnika korytarza bramnego – pod dużym dołem narożnym 198 – pozostałość poziomu wzmacnienia nasypu i stoku wału faszyną (?); pas ziemi piaszczystej opadający łagodnie w dół ku bramie grodziska; ograniczał od S wypełnisko 91 dołu 92; przecięty był lub stykał się z leżącym prostopadle do niego spalonym elementem drewnianym 100; miał co najmniej 0,4 m dł., kilkanaście cm szer. oraz ok. 0,15 m miąższości	10YR 4/2	92	93 B
102	103	1	X=90,94–92; Y=75,7–77,4	Faza IA. Dolne wypełnisko jamy 103. Jednorodna ziemia oliwkowo żółta i jasno oliwkowo brązowa, pylasta z nielicznymi małeckimi drobinami wegielków drzewnych. Miała miąższość do 0,3 m.	2,5Y 6/6; 2,5Y 5/4	104, 48	103
103		1	X=90,94–92; Y=75,7–77,4	Faza IA. Duża jama wypełniona wieloma depozytami w złożonych wzajemnych układach; górne wypełnisko stanowiła ziemia piaszczysta 48, dolne kamienie 104 i ziemia 102; znajdowała się w E końcu wykopu 1, w obszarze przejścia powierzchni majdanu grodziska w podnóżie wewnętrznego stoku wschodniego wału; miała co najmniej 1,7 m dł. (wykrażała poza N ścianę wykopu) i 1 m gł.; ściany strome, dno nieregularne; wkopana od W w jamę 97		102, 104, 48	97, 99 calec
104	103	1	X=91–92; Y=76–78	Faza IA. Jedno z dolnych wypełników jamy 103; liczne małe (śr. od kilku do 10 cm) kamienie leżące w żwirowo-kamienistej ziemi oraz nad i w objętości wypełniska 102		48	102
105		1	X=89,90–91,30; Y=56,20–57,75	Faza IIHG. Jasny, lokalny depozyt piaszczystej ziemi (z NW partii obszaru przejścia korytarza bramnego w krawędzi stoku zewnętrznego zachodniego wału grodziska); zapewne zsuw ze ściany wału	10YR 4/6	53, 21	106
106		1	X=89–90,56; Y=56,30–57,90	Faza IIIG. Lokalna warstwa (użytkowa ?) w obszarze przejścia korytarza bramnego w jego W części i w krawędzi stoku zewnętrznego zachodniego wału grodziska – odpowiada zapewne czasowemu funkcjonowaniu głównych belek 79 i 80 ścian bramy grodu; częściowo popiołowa, piaszczysta ziemia – tworzyła płat o wydłużonym kształcie, wykraczający poza W granice wykopu	10YR 4/1	105, 53, 68	113, 90
107		1	X=88–90,5; Y=56–63,7	Faza IIIC. Warstwa nasypu starszego wału wczesnośredniowiecznego i jednocześnie warstwa niwelacji powierzchni nad wcześniejszymi spalonymi konstrukcjami drewnianymi, w korytarzu przejścia bramnego grodziska; od N przylegała do starszego (starożytnego) wału piaszczystego 160; niejednorodna ziemia piaszczysta; w stropie liczne kawałki spalonego drewna oraz pasy i plamy spalenizny 123 – pozostałości spalonych elementów drewnianych	10YR 6/3	123, 23, 114	125, 126, 124

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
					Znajduje się pod	Znajduje się nad	
108	111	1	X=73–77,45; Y=90–91	Faza IA. Wypełniska górne jamy 111; w górnej partii piaszczysta ziemia z drobinami węgli drzewnych; niżej przechodziła w warstwy żwirowo-piaszczyste i żwirowo-gliniaste	10YR 2/1; 10YR 5/2	28, 42 112, 111	
109		1	X=66,2–71; Y=88–92	Calec żwirowy w części środkowej wykopu 1, u podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska, w obszarze jego przejścia w majdan	5YR 4/6	110, 128, 43 99	
110		1	X=69,2–69,7; Y=91,1–92	Faza IIA. Wypełnisko obiektu 117; mały płat ciemnej piaszczystej i piaszczysto-żwirowej ziemi z węgielkami	10YR 2/1; 10YR 4/2; 10YR 3/1	98 117, 132, 109	
111		1	X=73–77,45; Y=90–91	Faza IA. Duża jama (z wypełniskami 108 i 112) z podnóża wewnętrznego stoku wschodniego wału grodziska, z obszaru, gdzie znajdował się zespół kilku blisko siebie położonych i częściowo się przecinających się jam starożytnych; wypełniona w górnej partii piaszczystą ziemią z drobinami węgli drzewnych, która niżej przechodziła w warstwy żwirowo-piaszczyste i żwirowo-gliniaste, a jeszcze niżej w ciemną warstwę 112; miała co najmniej 4,5 m dł. (wykrazała poza S granicę wykopu) i do 1,3 m gł.; ściany średnio strome, dno nieregularnie zagłębione; od E przecinała wypełnisko 130 jamy 131		112, 108, 28	130, 82, 99
112	111	1	X=90–90,7; Y=75,4–77,1	Faza IA. Jedno z dolnych wypełnisk jamy 111; cienka (do 0,15 m) warstwa spalenizn i ciemnej ziemi, układająca się w kształt łagodnej niecki	2,5Y 4/1; 2,5Y 3/2	108 111	
113		1	X=88,6–90,2; Y=56–57,3	Faza IIG. Piaszczysty depozyt z W części korytarza bramy; płat przepalonej pylasto-gliniastej ziemi	10YR 6/1; 10YR 7/1	106 114	
114		1	X=88–90; Y=57,2–58,3	Faza IIG. Pas ziemi tworzącej kompleks piaszczystych warstw z obszaru przejścia bramnego grodziska w jego zewnętrznym stok – niwelacyjnych lub zsuwów z wału; łącznia miały mająść do 0,45 m	2,5Y 4/4	113, 148 107, 123,	
115	146	1	X=90–90,62; Y=57,8–58,56	Faza IIIC. Wypełnisko dołu posłupowego 146; skupisko kamieni; miało postać dwóch równoległych rzędów kamieni leżących po E i W stronie wypełniska ziemnego 145 słupa 146		90, 87 145, 146,	
116		1	X=88–88,65; Y=57,4–57,85	Faza IIIC. Wypełnisko dołu 148; skupisko (rząd) kilku dużych (0,2–0,25 m średnicy) kamieni, częściowo otaczających plamę ciemniejszą niż otoczenie ziemi 147	10YR 5/2	90 147, 148, 140	
117		1	X=91–92; Y=69–70	Faza IIA. Nieduży, podłużny obiekt (z wypełniskiem 110) z obszaru przejścia stoku wewnętrznego wału zachodniego w majdan; wypełniony piaszczystą i piaszczysto-żwirową ziemią zmieszana z drobinami węgli drzewnych oraz pojedynczymi kamieniami; miał co najmniej 1 m dł. (wchodził w ścianę N wykopu 1), szer. 80 cm i gł. 0,23 m		110 132, 109	
118 =137		1	X=88–89,7; Y=59,5–64	Faza IIB. Obszar przepalonej ziemi (spalonej konstrukcji ?), widoczny w E części korytarza bramy grodziska; tworzył czarny prostokąt oddzielony od ściany bramy jaśniejszą ziemią; był częścią spalenizn 137 (patrz opis 137=118)	10YR 2/1		
119	120	1	X=90,8–91,28; Y=57,5–57,96	Faza IIG. Wypełnisko dołu posłupowego 120; piaszczysta ziemia	10YR 5/2	135 120, 7	
120		1	X=90,8–91,28; Y=57,5–57,96	Faza IIIG. Dół posłupowy (z wypełniskiem 119) tworzący parę z dołem 122; obydwa stanowiły zapewne element pionowej ściany faszynowej lub drewnianej ustawionej w stropie warstwy 7 (jadro i stok wału po N stronie przejścia bramnego); linię tej ściany tworzyło wypełnisko 134 w rowku 135; obiekt miał śr. do 0,45 m i gł. ok. 0,5–0,6 m		119 7	
121	122	1	X=91,38–91,77; Y=57,64–58,06	Faza IIG. Wypełnisko dołu posłupowego 122; piaszczysta ziemia	10YR 5/2	135 122, 7	
122		1	X=91,38–91,77; Y=57,64–58,06	Faza IIIG. Dół posłupowy (z wypełniskiem 121) tworzący parę z dołem 120; obydwa stanowiły zapewne element pionowej ściany faszynowej lub drewnianej ustawionej w stropie warstwy 7 (jadro i stok wału po N stronie przejścia bramnego); linię tej ściany tworzyło wypełnisko 134 w rowku 135; obiekt miał śr. do 0,45 m i gł. ok. 0,5–0,6 m		121, 12 7	
123		1	X=88,8–90,4; Y=58,9–63	Faza IIIC. Relikty spalonego pomostu w przejściu bramnym grodziska; ślady długich (ponad 4,5 m) i szerokich (0,3 m) spalonych kłów lub belek widocznych wzduż N ściany i w obrębie korytarza na poziomie warstwy 107; przykryte spaleniznami pożarowymi 23	10YR 2/1; 10YR 3/1	23 107, 125, 126, 124, 153	

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
124		1	X=88–89,8; Y=59,9–63	Faza II A. Poziom spalonych konstrukcji drewnianych pod nasypem starszego wału wczesnośredniowiecznego 107; pozostałości co najmniej 8 spalonych belek lub dranic leżących w strefie korytarza bramy grodziska; składały się z równolegle do siebie leżących depozytów spalonego drewna lub ich śladów, usytuowanych w osi poprzecznej do osi dłuższej bramy (orientacja S–N); produktem ich destrukcji była także przykrywająca je warstwa spalenizny 137	10YR 2/1	137, 126, 125, 107, 123	139, 186, 133
125		1	X=89,6–89,9; Y=58–60	Faza II A. Ślady spalonej i częściowo spopielonej belki z obszaru N części korytarza bramy grodziska, miały przebieg równoległy do osi dłuższej korytarza bramnego; odpowiadały podobnemu, równoległe śladowi spalonej belki 126; leżały nad warstwą spalenizny 137 i poprzecznymi do nich spalonymi belkami (dranicami ?) 124	10YR 2/1	107, 123	137, 124
126		1	X=88,45–88; Y=58–60	Faza II A. Ślady spalonej i częściowo spopielonej belki z obszaru S części korytarza bramy grodziska; miały przebieg równoległy do osi dłuższej korytarza bramnego i leżały nad warstwą spalenizny 137 i poprzecznymi do nich, spalonymi belkami (dranicami ?) 124	10YR 2/1	107, 123	137, 124
127	128	1	X=90,8–92; Y=69,9–73,45	Faza I A. Wypełnisko jamy 128 – kompleks warstw piaszczystych i żwirowo-piaszczystych – jasnych, przedzielonych cienkimi (do 0,1 m miąższości) warstwami ciemnymi (przepalenia?); od W przecięte przez jamę 195	2,5Y 6/4 – 60%; 2,5Y 5/4 – 40%	195, 132, 129	128
128		1	X=90,8–92; Y=69,9–73,45	Faza I A. Bardzo duża jama z E części wykopu – z obszaru, gdzie znajdował się zespół kilku blisko położonych i częściowo się przecinających jam starożytnych (97, 103, 111, 128 i 131); wypełniska stanowił (od dołu patrząc) kompleks warstw 127 – piaszczystych i żwirowo-piaszczystych warstw jasnych przedzielonych cienkimi (do 0,1 m miąższości) warstwami ciemnymi (przepalenia?); obiekt miał co najmniej 4,5 m dł. (przekraczał granicę N wykopu) i 1,1 m gł.; dno niemal płaskie, ściany średnio strome		127	82, 99
129	128	1	X=91–92; Y=71–72,3	Faza IIC. Wypełnisko zagłębienia terenu lub wartwa niwelacyjna z E części wykopu; jednorodna piaszczysto-pylasta, ścisła, średnio twarda ziemia, grubia na 0,4 m; od W niszczona przez obiekt 117; przykryta bardzo podobną grubą warstwą jasnego czystego, pseudocalcowego piasku 98	2,5Y 6/6	117, 110 98	127, 132,
130	131	1	X=90,3–91,6; Y=77,25–78	Faza I A. Wypełnisko jamy 131 (piaszczysta i piaszczysto-żwirowa ziemia z ciemniejszymi przebarwieniami) z podnóża wewnętrznego stoku wschodniego wału grodziska; od E przecięte przez wczesnośredniowieczne zagłębienie przywałowe 59, od E i S zaś przecięta przez skraj jamy starożytnej 111	10YR 4/3; 10YR 4/2	111	131
131		1	X=90,3–91,6; Y=77,25–78	Faza I A. Nieduża, cylindryczno-workowata w przekroju jama (wypełnisko 130) z podnóża wewnętrznego stoku wschodniego wału grodziska, z obszaru gdzie znajdował się zespół kilku blisko położonych i częściowo się przecinających jam starożytnych (97, 103, 111, 128 i 131); miała co najmniej 1,6 m śr. (wykraczała poza ściany E i S wykopu), w górnej części rozhylone ściany a w dolnej niemal pionowe oraz lekko zagłębione dno; wypełniona była piaszczystą i piaszczysto-żwirową ziemią z kamikami i głazikami	10YR 5/3	130	99
132	128	1	X=89,9–92; Y=68,8–71,5	Faza II A. Wypełnisko dużej jamy 195 z obszaru majdanu; gruboziarnista, piaszczysto-żwirowa ziemia z kamieniami w spągu; jej strop przecinała jama 117	10YR 4/6	117, 98	195, 127, 128
133		1	X=88–90; Y=59–61,5	Calec; piaszczysta ziemia w obszarze korytarza bramy grodziska	10YR 4/6; 10YR 6/6	124, 163	
134	135	1	X=90,6–91,95; Y=57,65–58,05	Faza II G. Wypełnisko rowka 135 – ślad po ewentualnej ścianie faszyzowej w zewnętrznym stoku wału zachodniego, po N stronie korytarza bramnego; ściana ta oparta była o dwa słupy (120 i 122) wkopane w jej linię; ziemia ze śladami podłużnych przepaleń oraz drobinami węgla i wtrątami żwirowymi	10YR 4/2	15	135, 119, 121, 7
135		1	X=90,6–91,95; Y=57,65–58,05	Faza II G. Rowek (wypełnisko 134) – prawdopodobny ślad ściany faszyzowej; wkopany w zewnętrzny stok wału po N stronie korytarza bramnego grodziska; zachowany jedynie częściowo i w słabo czytelnej formie na odcinku 1,3 m; miał zachowaną szer. 0,1–0,15 m, przy gł. do 0,4–0,5 m; w jego linii tkwiły dwa słupy (120 i 122)		134	7
136		1	X=88–91; Y=56–59,5	Faza IC. Warstwa związana z użytkowaniem i z destrukcją wału starożytnego oraz obszaru jego przedpola, zmieszana częściowo z popiołami z wału; jej odpowiednikiem w obszarze wału (jego W stoku) jest jednorodna warstwa popiołów 143 (po N stronie korytarza bramnego); w W części korytarza bramnego na ostatnich jego 2 metrach warstwa stromo opadała w dół	2,5Y 4/1; 2,5Y 4/2; 2,5Y 3/2	143, 114, 81	162

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
					Znajduje się pod	Znajduje się nad	
137=118		1	X=88–89,1; Y=76,3–78	Faza IIB. Obszar piaszczystej ziemi, usytuowany w środkowej i E części korytarza bramnego; w swej NW części miał nieco ponad 1 m dł. i 1,6 m szer.; od E sięgał progu wyjścia w obszar majdanu, gdzie stykał się z bardzo podobną lecz starszą warstwą 136 (spalenizny i popioły – destrukty znad starszego wału); powstała zapewne jako rezultat wypełniania spalonym materiałem przestrzeni między i pod lepiej zachowanymi, mniej spalonymi elementami konstrukcji pomostu; leżała między i częściowo pod spalonymi belkami 124 (lecz chronologicznie była od nich młodsza), a także pod belkami 125, 126 oraz wyżej leżącą warstwą 107	10YR 2/1	125, 126, 107	124, 186, 133
138		1	X=88–90; Y=73,9–75	Faza IIA. Część konstrukcji korytarza bramy grodziska – nieregularny, podłużny pas jednorodnej ziemi piaszczystej – ślad rozłożonej belki z przestrzeni korytarza bramy grodziska, przechodzący w spąg w częściowo zachowane, spalone drewno; biegł poprzecznie do osi wzdużnej bramy (w osi SSW–NNE) oraz poprzecznie do leżących nad nim smug spalonego drewna 125 i 126; miał średnio 0,3 m szer. i co najmniej 2 m dł.	10YR 2/1	125, 126	169, 163, 133
139	142	1	X=88–88,8; Y=61,9–62,9	Faza IA. Wypełnisko jamy 142; zespół piaszczystych warstwek przykrytych poziomem spalonych belek 124 i spalenizną 137	7,5YR 3/2; 10YR 5/2	124, 137	142, 153
140	141	1	X=88,4–89,5; Y=57,4–58,1	Faza IA. Wypełnisko obiektu 141; pas jednorodnej piaszczystej ziemi zwężający się ku N; przy S ścianie wykopu przecięty był przez dół postępowy 148	10YR 4/3	148	141
141		1	X=88,4–89,5; Y=57,4–58,1	Faza IA. Jama (z wypełniskiem 140) z S części przejścia bramnego grodziska; wannowaty w przekroju obiekt o przebiegu SW–NE, stromych ścianach bocznych i regularnym, niemal płaskim dnie; miał co najmniej 1,1 m dł., 0,55 m szer. i do 0,3 m gł.		140	162
142		1	X=88–88,8; Y=61,7–63,15	Faza IA. Jama 142 (z wypełniskiem 139) – obiekt z dna przejścia bramnego grodziska w części jego wyjścia na majdan; nieckowata w przekroju, ze średnio stromymi ścianami, płynnie przechodzącymi w słabo wyodrębnione dno; miał co najmniej 1,45 m śr. (wykraczał poza S ścianę wykopu) i do 0,4 m gł.		139	153
143		1	X=90,3–92; Y=56–62,7	Faza IC. Destruktury konstrukcji drewnianych wału starożytnego; gruba warstwa popiołu na szczycie i na zachodnim, zewnętrznym zboczu starszego wału, zachowanego po N stronie przejścia bramnego Ciemnoszarego popiołu. Opadała dość gwałtownie ku W (wyjście z bramy poza grodzisko). W obrębie przedpolu wału i korytarza bramy jej przedłużeniem jest (zapewne starsza jako poziom użytkowy) warstwa 136.	10YR 4/1	114	136, 161, 160, 183
144	166	1	X=88,41–89,30; Y=58,14–58,77	Faza IA. Wypełnisko jamy 166; podłużny ovalny depozyt piaszczysto-żwirowej ziemi; strop naruszony był przez spaloną belkę 126	10YR 4/2	126, 137	166
145	146	1	X=90,05–90,6; Y=57,9–58,55	Faza IIC. Wypełnisko dołu postępowego 146; piaszczysta ziemia	10YR 6/3 ; 10YR 5/2	115, 90	146
146		1	X=90,05–90,6; Y=57,9–58,55	Faza IIC. Dół postępowy (z wypełniskami 145 i 115) z N ściany (granicy) korytarza przejścia bramnego grodziska; miał ovalny w planie stropu kształt, cylindryczny przekrój boczny i niemal płaskie dno; jego śr. wynosiła 0,5–0,6 m, a gł. dochodziła do 0,4 m; posiadał częściowo dookólną obstawę z różnej wielkości kamieni (115); leżał ok. 0,3 m na ENE od podobnego dołu postępowego 150 oraz kolejnego dołu 157; wszystkie trzy leżały w jednej linii		145, 115	136
147	148	1	X=88–88,55; Y=57,2–57,84	Faza IIC. Wypełnisko dołu postępowego 148 w obstawie kamiennej 116; w planie miało postać okrągłej plamy piaszczystej ziemi, ograniczonej od E i NE kamieniami 116	10YR 5/2	116	148
148		1	X=88–88,55; Y=57,2–57,84	Faza IIC. Dół postępowy (z wypełniskiem piaszczystym 147 i obstawą słupa kamieniami 116 – po jego wschodniej stronie); na granicy korytarza bramnego grodziska; miał cylindryczno-workowy w przekroju kształt, prawdopodobnie okrągły lub ovalny kształt stropu i U-kształtne dno; jego śr. wynosiła do 0,65 m, a gł. do 0,5 m; wkopany z poziomu warstwy 137		147, 116	140, 137
149=164	150	1	X=89,95–90,5; Y=57,34–57,9	Faza IIC. Wypełnisko dołu postępowego 150=165; piaszczysta ziemia; ograniczone od S i W kamieniami obstawy 151	10YR 5/2	151	150

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
150=165		1	X=89,95–90,5; Y=57,34–57,9	Faza IIC. Dół posłupowy (z wypełniskiem 149=164 i obstawą kamienną 151) z N części przestrzeni korytarza bramnego grodziska; leżał ok. 0,2 m na WSW od podobnego dołu posłupowego 146 i w jednej linii z kolejnym podobnym dołem posłupowym (157) leżącym ok. 0,6 m ku WSW; miał szerszą część górną (śr. do 0,6 m) i węższą dolną (śr. do 0,3 m); jego gł. wynosiła do 0,75 m; kamienie 151 usytuowane były w górnej części dołu i częściowo na jego obrzeżach		149, 151	136
151	150	1	X=89,94–90,5; Y=57,18–57,8	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 150; skupisko kilku dużych kamieni o śr. do 0,25 m i mniejszych o śr. do 0,1m, obramowujących od S i od W stropowe wypełnisko 149		114	149, 150
152	157	1	X=89,69–90,5; Y=56,3–56,7	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 157; skupisko kamieni (obstawa wokół śladu po słupie)		114	156, 157
153		1	X=88–90; Y=61,3–63,5	Calec; warstwa piaszczystej i piaszczysto-żwirowej niejednorodnej ziemi z E przestrzeni korytarza bramnego grodziska	5YR 4/4; 10YR 5/6	142, 124, 125, 137	133 calec
154		1	X=90,4–92; Y=56,5–58	Faza IIC. Kompleks piaszczysto-żwirowych i żwirowo-kamienistych warstw z NW krawędzi korytarza bramnego grodziska i podstawy W stoku młodszego wału; ciągnęły się na dł. ok. 1,5 m w osi S–N i 2 m w osi W–E; warstwy te (z nasypu wału) leżały na styku z warstwami wypełniającymi przestrzeń wspomianego korytarza	10YR 4/6; 10YR 6/4; 10YR 5/1	114, 7	143
155		1	X=91,1–92; Y=58,95–59,95	Faza IC. Cienka warstwa tworzona przez twarde płaty popiołów (stwardniających prawdopodobnie po deszczu, po pożarze grodziska); usytuowana na W (zewnętrzny) stoku wału starożytnego; miała miąższość do kilku cm	10YR 7/1	154, 7	143
156	157	1	X=89,69–90,45; Y=56,3–56,75	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 157; strop wypełniska był przykryty kamieniami 152, które znajdowały się w jego objętości; jednorodna piaszczysta ziemia	10YR 4/3	152, 114	157
157		1	X=89,69–90,45; Y=56,3–56,75	Faza IIC. Dół posłupowy (z wypełniskiem piaszczystym 156 i kamieniami obstawy 152) z W części przestrzeni bramy grodziska; leżał w jednej linii z podobnymi dołami 150 i 146, które łącznie tworzyły linię o orientacji W–E, z lekkim odchyleniem ku N i S; częściowo wychodził poza W ścianę wykopu 1; miał prawdopodobnie ovalny w planie stropu kształt i cylindryczny przekrój boczny, z płaskim dnem; śr. dołu wynosiła około 0,6 m, gł. zaś do 0,6 m		156, 152	136
158	159	1	X=90,1–91,35; Y=60,95–61,7	Faza IB. Wypełnisko podłużnego, nieckowatego obiektu 159; ziemia piaszczysta z popiołami i kamikami	10YR 5/2	143	159
159		1	X=90,1–91,35; Y=60,95–61,7	Faza IB. Podłużny obiekt (z wypełniskiem 158) z W, zewnętrznego stoku starszego wału, leżący poprzecznie do osi dłużej korytarza bramnego z młodszą fazą, który go przecinał; miał 1,3 m dł., do 0,8 m szer. i do 0,45 m gł.; wkopany był w warstwę 160 i 183		158	160, 183
160		1	X=90–92; Y=60–62,8	Faza IB. Warstwa szczytowa starszego, starożytnego wału widoczna po N stronie przejścia bramnego oraz w S ścianie wykopu; pylasto-piaszczysta ziemia; leżała pod warstwą spalenizn i popiołów (pożarowiskową) 143, a na niższej, bardziej żwirowej warstwie wału 183	10YR 5/3	159, 143	183
161		1	X=88,2–92; Y=56–59	Faza IC. Warstwa z W stoku starszego wału i częściowo z wnękią korytarza bramnego w jego narożnej, NW partii; ziemia piaszczysta o miąższości do kilkunastu cm; opadała ku NW; leżała pod popiołową, pożarowiskową warstwą 143	10YR 3/2	143	162, 136
162		1	X=88–92; Y=56–59	Faza IA. Warstwa starożytna z W krawędzią grodziska; sytuowała się na stoku W za „progiem” (linia Y=58–59), za którym zacynał się stok zewnętrzny grodziska (na przedłużeniu korytarza bramnego); stromo opadała w dół tego stoku; cienka od strony progu, zwiększała miąższość do 0,25 m od strony zachodniej; jednorodna, piaszczysta ziemia; na jej stropie leżały różnej wielkości kamienie; leżała pod warstwami popiołów 143, 161 i 136, a nad – również stokową – warstwą 185	10YR 3/2; 7,5Y 5/4	136, 143,	185
163		1	X=88–92; Y=56–59,5	Calec; jednorodny piasek występujący w W części korytarza bramnego, tuż przed i na stoku zewnętrznym grodziska	7,5YR 5/4	187, 186	133
166		1	X=88,58–89,5; Y=58,25–58,82	Faza IA. Jama (z wypełniskiem 144); podłużna, ovalna jama z dna przejścia bramnego grodziska – z fazy przed usypaniem pierwszego wału 160; miała niemal 1 m dł., do 0,6 m szer. i do 0,17 m gł.; kształt ovalny, dno płynnie przechodziło w łagodne ściany; wkopana bezpośrednio w calec		144	163
167	168	1	X=91,45–91,65; Y=60,15–60,66	Faza IB. Wypełnisko małego dołu posłupowego 168; piaszczysta ziemia z drobinami popiołu, w spągu przechodząca w popiół czysty	10YR 5/1; 10YR 4/2	143	168, 183

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna
					Znajduje się pod	Znajduje się nad
168		1	X=91,45–91,65; Y=60,15–60,66	Faza IB. Mały lecz głęboki (do 1 m) dół posłupowy wkopany w W (zewnętrzny) stok wału starożytnego; miał śr. do 0,18 m, pionowe ściany i niemal płaskie dno		167, 143 183
169	170	1	X=68,75–90; Y=59–59,7	Faza IA. Wypełnisko obiektu 170; przemieszana, niejednorodna ziemia piaszczysta i piaszczywo-żwirowa, ciemniejąca w spagu; przykryta spaleniznami 137	10YR 6/6	138, 137, 125 171, 170
170		1	X=68,75–90; Y=59–59,7	Faza IA. Mała, ovalna jama (z wypełniskami 169 i 171) z dna przestrzeni bramnej grodziska; miała do 1,4 m dł., 0,7 m szer. i do kilkunastu cm gł.; wypełniskiem była piaszczysta i piaszczywo-żwirowa ziemia 169, która w centrum i przy E ścianie obiektu leżała nad kilkoma kamieniami 171 tworzącymi nieregularną linię zgodną z jego osią dłuższą; niszczona w stropie przez wgłębiennia po belce 138 i belkach 125 i 126; wkopana była bezpośrednio wcalec		171, 169 133
171	170	1	X=89–89,7; Y=59,3–59,55	Faza IA. Dolne wypełnisko jamy 170; kilka kamieni leżących w centrum i przy E ścianie obiektu (kilka o 0,1 m śr. i jeden dł. do 0,35 m) tworzących nieregularną linię zgodną z jego osią dłuższą		169 170
172	173	1	X=91,08–91,33; Y=56,55–56,86	Faza IB. Wypełnisko górne dołu posłupowego 173; piaszczysta ziemia	10YR 5/1	136 174, 173
173		1	X=91,08–91,33; Y=56,55–56,86	Faza IB. Dół posłupowy (z wypełniskami 172 i 174) z W krawędzi przestrzeni bramnej grodziska i jego W stoku – z etapu usypania wału starożytnego; miał okrągły kształt stropu, śr. do 0,3 m i gł. do 0,4 m; ściany pionowe, dno płaskie; wkopany w warstwę stokową 162		174, 172 162
174	173		X=91,08–91,33; Y=56,55–56,86	Faza IB. Wypełnisko denne dolu posłupowego 173; piaszczywo-piołowa ziemia	10YR 3/1	172 173, 162
175	176	1	X=91,2–91,7; Y=58,7–59,3	Faza IB. Wypełnisko dołu posłupowego 176; piaszczysta ziemia	10YR 6/6	161, 143 176
176		1	X=91,2–91,7; Y=58,7–59,3	Faza IB. Dół posłupowy (z wypełniskiem 175) z krawędzi stoku W grodziska, w N części dna korytarza bramnego – na przedpolu wału starożytnego; wkopany w warstwę stokową 162; miał ovalny kształt stropu o śr. 0,4–0,65 m – zmiejszał się ku dnu do śr. 0,35 m; jego gł. wynosiła do 0,4 m		175 162
177	178	1	X=91,12–91,37; Y=59,2–59,46	Faza IB. Wypełnisko dołu posłupowego 178; piaszczysta ziemia	10YR 5/2	161, 143 178
178		1	X=91,12–91,37; Y=59,2–59,46	Faza IB. Dół posłupowy (z wypełniskiem 177) z krawędzi stoku W grodziska w N części dna korytarza bramnego – na przedpolu wału starożytnego; wkopany w warstwę stokową 162; miał okrągły kształt stropu o śr. do 0,26 m i gł. do 0,2 m; ściany strome, dno nieregularnie płaskie		177 162
179	180	1	X=91,5–91,7; Y=59,9–60,1	Faza IB. Wypełnisko małego dołu posłupowego 180; pylasta ziemia; leżała bezpośrednio pod pożarowiskową warstwą popiołów 143 i 161	10YR 5/2	161, 143 180
180		1	X=91,5–91,7; Y=59,9–60,1	Faza IB. Mały dół posłupowy wkopany w skraj zewnętrznego (zachodniego) stoku wału starożytnego; miał śr. do 0,18 m, strome ściany i niemal płaskie dno		179 143 183
181	182	1	X=91,24–91,46; Y=59,96–60,2	Faza IB. Wypełnisko małego dołu posłupowego 182; piaszczysta i piaszczywo-żwirowa ziemia; leżała bezpośrednio pod pożarowiskową warstwą popiołów 143 i 161	10YR 5/2	161, 143 182
182		1	X=91,24–91,46; Y=59,96–60,2	Faza IB. Mały dół posłupowy wkopany w skraj zewnętrznego (zachodniego) stoku wału starożytnego; miał śr. 0,18–0,25 m, gł. do kilkunastu cm, strome ściany i U-kształtnie dno		181 143 183
183		1	X=90–92; Y=60,7–64	Faza IB. Niższe warstwy nasypu wału starożytnego; usytuowane po N stronie korytarza bramnego grodziska; w górnej partii ziemia piaszczysta i piaszczywo-żwirowa, w dolnej partii przechodząca w żwirowo-piaszczystą z licznymi, różnej wielkości kamieniami	5YR 6/4; 2,5YR 4/6	160, 161, 143 133
184		1	X=88–89,6; Y=56,5–58,8	Faza IA. Pas małych kamieni tworzący murek (dł. 1,2 m i szer. 0,15–0,2 m), biegący od S ściany wykopu ku N (po osi S–N); sytuował się na stropie ciemnej warstwy 186 z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; kamienie wielkości 0,1–0,15 m		185 186
185		1	X=88–92; Y=56–57,2	Faza IA. Warstwa z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; niejednorodna, piaszczysta ziemia z kamyczkami, opadająca stromo ku W; miała miąższość do 0,2 m; przykrywała pas kamieni 184 oraz podobną, stokową warstwę 186	10YR 6/2	162 184, 186

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna Znajduje się pod	Znajduje się nad
186		1	X= 88–92; Y=56–57,45	Faza IA. Warstwa użytkowa – powstała przed usypaniem wału starożytnego; cienka (grubości około 5 cm) warstwa z krawędzi i z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; niejednorodna, piaszczysta, lekko pylasta ziemia, opadająca stromo ku W pasem o szer. do 2 m; na jej stropie leżał pas kamieni 184 oraz warstwa stokowa 185; sama przykrywała najniższą warstwę stokową 187	10YR 4/1	184, 185	187, 163
187		1	X= 88–92; Y=56–58,25	Faza IA. Najniższa, nadcalcowa warstwa z krawędzi i z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; grubości ok. 0,2 m; niejednorodna, piaszczysta, lekko pylasta ziemia, opadająca stromo ku W pasem o szer. do 2,2 m	10YR 5/2	186	163
188	189	1	X= 90,4–91,56; Y=57,6–58,9	Faza IA. Wypełnisko górne jamy 189; przemieszana pylasto-piaszczysta ziemia	10YR 5/4; 10YR 6/2	162	192, 193, 194
189		1	X= 90,4–91,56; Y=57,6–58,9	Faza IA. Duża okrągła jama (z wypełniskami 188, 192, 193 i 194) z obszaru przejścia części płaskiej przestrzeni korytarza bramnego w zewnętrznym, zachodni stok grodziska; miała do 1,3 m śr., pionowe ściany, płaskie dno i do ok. 0,7 m gł.; wypełniona była od dołu: warstwą drobnoziarnistego piasku 194 z drobinami węgli drzewnych i glazikami, wyższą warstwą wyścielającego obiektu bruku 193, wyżej leżącą warstwą twardego popiołu 192 oraz piaszczystą, stropową warstwą 188; wkopana była w warstwę 187		194, 193, 192, 188	187
190	191	1	X=89,92–91,24; Y=56,35–56,7	Faza IB. Wypełnisko dolu posłupowego 191; sypka, drobnoziarnista piaszczysta i pylasta ziemia z glazikami i drobinami węgli drzewnych oraz popiołami	10YR5/1	154	191
191		1	X=89,92–91,24; Y=56,35–56,7	Faza IB. Głęboki dół posłupowy (z wypełniskiem 190) w W części krawędzi przestrzeni bramy grodziska; wkopany z poziomu warstwy 162; miał do 0,32 m śr. w stropie, 0,2 m w niższej partii; pionowe ściany boczne, płaskie dno i gł. 0,9 m		190	162
192	189	1	X= 90,4–91,56; Y=57,6–58,9	Faza IA. Niższe wypełnisko okrągłej jamy 189; warstwa zbitego popiołu z niewielkimi kamieniami w swej objętości	10YR 4/2; 10YR 7/1	188	193, 194, 189
193	189	1	X= 90,5–91,4; Y=57,8–58,65	Faza IA. Wypełnisko (drugie od dołu) jamy 189; bruk złożony z otoczkowych kamieni o średnicy 0,1–0,2 m, wyścielający płasko obiekt pod warstwą zbitego popiołu 192, a nad piaszczystym wypełniskiem dennym 194		192, 188	194, 189
194	189	1	X= 90,4–91,45; Y=57,7–58,75	Faza IA. Wypełnisko denne okrągłej jamy 189; piaszczysto-popiołowa ziemia, wyścielająca płasko dno obiektu pod warstwą kamieni 193	2,5Y 6/2	193, 192, 188	189
195		1	X=89,9–92; Y=68,8–71,5	Faza IIA. Duża, prawdopodobnie ovalna jama (z wypełniskiem 132) z obszaru majdanu; wypełniona piaszczysto-żwirową ziemią, z kamieniami w spągu; miała co najmniej 1,5 m dł. (wychodziła poza N ścianę wykopu) i do 1,2 m szer. oraz do 0,45 m gł.; ściany średnio strome, łagodnie przechodzące w płaskie dno; wkopana była w wypełniska 127 jamy 128		132, 117	127
196	197	1	X=91,66–91,8; Y=57,8–58,08	Faza IA. Wypełnisko dolu posłupowego 197; niejednorodna piaszczysta, lekko pylasta ziemia	10YR 5/2	186	197
197		1	X=91,66–91,8; Y=57,8–58,08	Faza IA. Dół posłupowy (z wypełniskiem 196) z krawędzi zachodniego zbocza grodziska; miał śr. co najmniej 0,3 m (wychodził poza N ścianę wykopu) i gł. 0,38 m; ściany pionowe, dno lekko wklęsłe; wkopany był w stokową warstwę 187		196	187
198		1	X=88–88,7; Y=56,4–56,9	Faza IIIG. Jeden z dółów posłupowych (górnego) wyznaczających na różnych wysokościach SW narożnik bramy grodziska; duży dół posłupowy (z wypełniskiem 52), cylindryczno-workowaty w przekroju pionowym, z górnej części narożnika SW wału grodziska, na S od korytarza bramnego; miał co najmniej 0,5 m śr. (wychodził poza S ścianę wykopu), 0,45 m gł., pionowe ściany i nieregularne płaskie dno; wypełniskiem była ciemna ziemia, wysycona drobinami węgli drzewnych		52, 16	93
199	200	1	X=91,8–92; Y=63,8–64,15	Faza IIC. Wypełnisko dolu posłupowego 200; piaszczysto-żwirowa ziemia	10YR 6/4	29	200
200		1	X=91,8–92; Y=63,8–64,15	Faza IIC. Nieduży dół posłupowy (z wypełniskiem 199) w dolnej części stoku wewnętrznego zachodniego wału grodziska; wypełniskiem była piaszczysto-żwirowa ziemia; miał śr. co najmniej 0,35 m (wychodził poza N ścianę wykopu) w patriach górnych i ok. 0,2 m w partiach niższych; ściany rozchylone łagodnie w stropie, niżej strome; w przekroju U-kształtny; gł. obiektu wynosiła do 0,3 m		199	43

ZNALEZISKA URSZULA KOBYLIŃSKA

Ceramika Ogólna charakterystyka zbioru

Na przebadanym w roku 2015 obszarze grodziska znaleziono 2355 fragmentów ceramiki zabytkowej. Wśród nich zidentyfikowano 313 górnych części z wylewem, pochodzących z 226 różnych naczyń i stanowiących odpowiednik 1993% SEN⁵, a ponadto 1635 brzuśców, z których 964 są ornamentowane, 176 części przydennych, 111 fragmentów z zachowanym dnem, stanowiących odpowiednik 1801% SEN (w tym 36 fragmentów den wkleśnych, 34 – lekko wkleśnych oraz 11 fragmentów den płaskich (tab. 2).

Ponadto do analizy udostępniono zespołowi realizującemu projekt *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* część zespołów ceramicznych pozyskanych w czasie badań w roku 1998⁶, w liczbie 340 fragmentów ceramiki, wśród których znajdują się 43 górne części naczyń z wylewem, 247 brzuśców, 27 części przydenne i 5 den wkleśnych i lekko wkleśnych.

Pod względem chronologicznym analizowany materiał reprezentuje trzy epoki: wczesną epokę żelaza, wczesne średniowiecze i późne średniowiecze. Znaczna liczba fragmentów ceramiki pochodzi z najstarszej fazy użytkowania tego stanowiska: 568 fragmentów z badań 2015 r. i 16 fragmentów z badań w 1998 r. Większość analizowanych fragmentów ceramiki pochodzi z okresu wczesnośredniowiecznego: 1700 fragmentów z badań w 2015 r. i 322 z badań w 1998 r. Okres późnego średniowiecza jest reprezentowany zaledwie marginalnie kilkoma fragmentami.

Ceramika z wczesnej epoki żelaza

Ceramikę z wczesnej epoki żelaza znaleziono w wielu jednostkach stratygraficznych grodziska w Zajaczkach, st. 1 jedynie jako domieszkę w postaci pojedynczych fragmentów, natomiast w jednostce 136 i 143 z Fazy IC, odpowiadającej destrukcji starszego grodu z wczesnej epoki żelaza, stanowiły one wyraźny i dość liczny element składowy. Ogółem znaleziono 65 części naczyń z zachowanym wylewem o różnym stopniu zniszczenia i wielkości, niekiedy bez możliwości pomiaru średnicy. Mierzalne fragmenty z wylewem stanowią łącznie odpowiednik ok. 482% SEN.

Naczynia o powierzchni gładkiej i wyścieconej

Najliczniejszą grupę ceramiki z wczesnej epoki żelaza z grodziska w Zajaczkach, st. 1 stanowią fragmenty naczyń o powierzchni gładkiej i wyścieconej (tabl. 1:1, 3–5, 7–10; 2:1–7, 9–25; 3:1, 5–11; 4:1, 3–7; 5:3–4; 18:11; 19:1–2, 13; 23:1). Wśród fragmentów należących do tej grupy technologicznej zidentyfikowano 40 fragmentów naczyń z zachowanymi częściami brzegowymi. Są to przede wszystkim (ryc. 27:I):

- duże garnki o średnicy wylewu wynoszącej 22–30 cm, z pogrubionymi, zaokrąglonymi wylewami, o jajowatej lub baniastej formie;
- nieliczne, różnej wielkości esowate formy ze ściętym brzegiem;
- małe naczynka, czarki lub dzbanuszki o średnicy wylewu wynoszącej 10–16 cm, przeważnie o czarnej (5YR 2,5/1), rzadziej brązowej (5YR 4/3), wyścieconej powierzchni;
- misy zacychione i esowate o wypolerowanej i wyścieconej brązowej i czarnej powierzchni, o średnicy od 15 do 28 cm.

Rozłożyste, płytke, półkuliste misy w analizowanym materiale reprezentowane są jedynie przez kilka egzemplarzy (tabl. 1:3; 2:15, 24; 19:13), częściej występują natomiast duże misy esowate z wydzielonym brzegiem o wypolerowanej powierzchni ścianek z obu stron (tabl. 1:8; 2:16, 21). Nieliczne zachowane ucha i cienkościenne fragmenty z wylewem wskazują na obecność w zestawie naczyń także czerpaków (tabl. 1:4, 7; 2:3, 5, 11, 13; 4:3), czy małych, delikatnych dzbanuszków (tabl. 2:1, 6, 9). Interesującą formą jest zachowana w całości mała czarka (tabl. 3:7) o powierzchni wypolerowanej, analogiczna do form określanych przez M. Hoffmanna jako typ V grupa III i wiązanych z II fazą kultury kurhanów zachodniobałtyjskich⁷.

Duże garnki z pogrubionym brzegiem od wewnętrz były wyłożone grubą warstwą czarnej glinki, a ich powierzchnie zostały wyściecone (tabl. 1:5). W materiale zabytkowym odkryto także dużą liczbę fragmentów naczyń cienkościennych, delikatnych, tzw. stołowych jak wspomniane wyżej dzbanuszki oraz małych rozmiarów naczynka o powierzchni wypolerowanej (tabl. 2:14, 18, 20; 3:7).

Na ornamentykę naczyń o powierzchni gładkiej składają się karbowane brzegi w przypadkach dużych zasobowych naczyń (tabl. 1:5) lub drobne, wąskie, słabo widoczne rysy – żłobienia na powierzchniach wygładzonych szyjek i brzuśców (tabl. 2:1–2); niekiedy na brzuścach zaznaczają się płytke ovalne odciski palcowe (tabl. 2:4; 13:10).

W zespole ceramiki z Zajaczków, st. 1 z Fazy IID znaleziono fragment naczynia o średnicy wylewu wynoszącej ok. 18 cm z łukowato wychylonym, ściętym, wąskim brzegiem z małym okapem. Wychylenie

⁵ W sprawie miary SEN zob. Kobylińska 2003: 7.

⁶ Realizatorzy projektu dziękują dr hab. Annie Marciniak-Kajzer z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

⁷ Hoffmann 2000: ryc. 39.

Tabela 2. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Zajaczkach, st. 1 (oprac. U. Kobylinska)

Faza	Wlewy	Brzusze		Rodzaj powierzchni	Niekoreślane	Wyświecane	Għadkie	Chrąpowacne	Ucha	Części przydennie	Liczba fragmentów	SEN (procent odbwodu)	Oznakowane	Sztyki	Walek dookolny	Podsyptka	Odcisk osi	Odciski	Linia flasista	Ornament plastyczny	Typhu Menkeħdrat	Wczesna epoka żelaza	Pozostałe średnio wieczne	Chronologia					
		Dna	Rodzaj																										
IA	48	3			3	3			1																				
IA	95	3	1	6	1	1																							
IA	139	4			3	3			1																				
IA	140	8	1	6	1	3	2	1	1	2																			
IA	144	5	1	5		4	4																						
IA	162	10				6	2	2		4																			
IA	187	1				1		1																					
IA	188	2				1		1		1																			
IA	192	10	2	4	10		4	1	1	2	1																		
IA	194	1																											
IB	158	3	1	1	5	1		2	1		1																		
IB	190	1	1	1	5																								
IC	136	259	31	46	256	4	4	191	73	52	10	56	8	2	13	3	110	1	1	1	10	12	12	259					
IC	143	143	8	15	69	3		115	63	16	10	26	4	1	13			1	1	28				143					
IC	161	3	2	2	10	1	1	1																			3		
IIA	132	6				4			3	1	2	1	1	10		1	1	1	1	2	1	1	4						
IIB	137	3					3			2	1	2									2						2		
IIC	43	47	3	7	55	2	35		35	21	3									31						47			
IIC	107	1				1	1																				1		
IIC	145	1				1	1																				1		
IIC	154	3				1	1	1																			3		
IID	19	11	1	1	10		4		4			5	1		1												11		
IID	33	167	13	20	138	5	123		122	1	94	10	9	97	5	2	4	5			106	7	8	10	1	166			
IID	34	495	24	58	429		26	353	1		348	4	273	35	23	497	1	8	2	7	9	2		272	37	37	24	1	494
IID	39	11					1	7		7	6										6	3	1	1	11				
IID	41	73	6	11	51	1	5	51			48	2	4	48	2	4	2	2		4	55	2	5	6	3	70			
IID	54	13	1	1	7	1	8		8	6		1	2	25	1	1	1	1		8	2	1	2	1	13				
IID	55	3	1	1	10	1		1			1										1					2			
IID	57	31	8	8	81		13		13	8		5	5	142	2	1	2	3	4							1			
IID	65	31	1	3	25		3	16		16		7	2	35	1	1				10	2	2	2	1		31			
IIE	28	76	12	14	55	4	54	1	47	6	43	1	3	17	1	1	1	1	8	2	50	11	5	4	1	74			
IIE	32	23	2	4	40	1	15		15	13		3	46	3	3	3	3			13	5	1	2	1	23				
IIE	66	30	6	7	50	2	12	1	11	10		4	5	101	2	1	2	2		14	3	1	1	1	29				
IIF	23	13	2	2	19		10	1	6	3	6	1								6	1	1	1	1	9				
IIG	3	53	5	6	43	1	31	1	26	2	25	9	6	65	1	1	1	1	16	27	3	1	4	47					
IIG	6	3	1	1	5	2	1	1	1	1										1	1	1	1	1	1				

Tabela 2. Ciąg dalszy

FAZA	Liczba stratygraficzna	Liczba fragmentów fajczni	Liczba fragmentów	Wylewy	Brzusze	Rodzaj powierzchni	Liczba fr. ogólnie	Chrąpowaczone	Wyświetlane	Niekorektywne	Ornamentowane	Ucha	Dna		Chronologia				
													SENI	SENI	SENI				
IIG	7	29	5	5	4	2	20	10	7	3	2	2	50	1	1	24	3	2	
IIG	8	2	1	1	15	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	
IIG	29	17	4	4	49	2	7	2	5	5	2	1	40	1	1	7	2	1	
IIG	35	115	12	17	115	4	74	3	71	57	11	9	150	4	5	5	6	14	
IIG	70	2	1	1	10						1					61	16	11	
IIG	81	1	1	1	4											2	1	1	
IIG	93	2	2	2	24												2	2	
IIG	106	1			1		1										1	1	
IIG	113	3			3		3			3							1	1	
IIG	114	2			1		1										1	1	
III	4	80	12	14	112	2	50	2	5	42	1	39	9	5	62	1	3	3	
III	10	1			1		1										51	2	
III	12	1			1		1										1	1	
III	21	3			3		1		2	2							1	2	
III	68	1			1		1											1	
III	105	8			8		1	6	1	1								8	
III	1	235	24	24	116	1	12	162	13	3	139	13	101	15	12	175	6	6	
III	2	177	10	10	83	8	134	3	2	103	26	98	11	11	86	4	2	3	
III	5	47	6	6	34	1	3	37	1	36	25	1					1	2	
III	27	65	9	11	37	6	44			44	36	2	2	45	2	2		45	
III	64	9	5	1	4	4	2			4	2					9	2	2	
Suma	2351	172	261	1723	13	67	1250	165	110	26	789	111	699	5	147	86	1495	24	26
Suma	340	31	43	299	18	247	3	8	236	216	27	5	135	2	3	4	1	43	43
																747	98	77	
																4	534	1240	
																2			
Ceramika z badań A. Marciniaka-Kaisera z roku 1998																	27		
	humus	29	2	2	3	23			23	19	1					2	20	1	2
	1	21			1	18			18	15	2					18	1	2	21
	2	190	20	25	158	9	141	2	3	136	125	12	3	35	2	1	2	3	
	3	25	1	1	20	1	22	1	21	22	1					18	6	2	
	4	21	2	3	18	2	14	1	1	12	12	2				13	1	2	
	6A	10	2	4	46	2	3			3	2	1	?			6		5	
	9	44	4	8	57	26	3	23	21	9	1	100	1	1	1	30	3	1	
	Suma	340	31	43	299	18	247	3	8	236	216	27	5	135	2	3	4	1	40
																249	29	24	
																16	322	2	

Tabela 3. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Zajączkach, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]																Stopień erozji				Suma	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	0	I	II	III		
IA	48						1	2										1	1	1		3	
IA	95					2		1										3				3	
IA	139			3	1													3	1		4		
IA	140				4	2	1		1									7	1			8	
IA	144			2		2		1										5				5	
IA	162			1	5		3	1										9	1			10	
IA	187						1												1	1			
IA	188			1	1													1	1			2	
IA	192		1	2	4	1	1			1								8		2		10	
IA	194									1								1				1	
IB	158			1			2											2	1			3	
IB	190					1												1				1	
IC	136	1	59	59	64	25	28	11	11	11								98	122	39		259	
IC	143		23	29	32	24	17	13	4	1								71	43	29		143	
IC	161				1			1	1									2	1			3	
IIA	132		1	1		3	1											3	2	1		6	
IIB	137		2	1														2		1		3	
IIC	43			6	12	11	1	3	2	5	6						1	7	35	2	3	47	
IIC	107			1														1				1	
IIC	145				1													1				1	
IIC	154			1	1	1												1	2			3	
IID	19			2	1	2	5		1									7	4			11	
IID	33	1	22	43	40	24	17	8	5	4	1						1	1	122	40	5		167
IID	34	2	25	105	122	80	52	44	33	13	15	3	1					393	71	31		495	
IID	39			7	2	2												10	1			11	
IID	41		12	20	14	15	6	3	2	1								6	58	5	4	73	
IID	54		3	3	3	4												12	1			13	
IID	55		1	1			1										1		2			3	
IID	57			2	10	5	5	4	2	3								28	3			31	
IID	65		3	7	9	4	1	3	2	2								18	10	3		31	
IIE	28	3	19	18	15	6	11	4										35	30	11		76	
IIE	32	2	3	3	9	4	1	1										19	1	3		23	
IIE	66		1	7	6	2	3	3	3	3	1	1					2	7	19	2		30	
IIF	23		1	3	3	1	2	1	2									8	1	4		13	
IIG	3		13	14	11	6	4	4	1									28	7	18		53	
IIG	6		1	1	1													1	1	1		3	
IIG	7		8	3	6	6	4	2									2	12	9	6		29	
IIG	8			1				1									1	1				2	
IIG	29		5	1	3	2		1	2	1							1	1	11	5		17	
IIG	35		15	39	24	19	5	9	3	1							2	68	40	5		115	
IIG	70				1				1									2				2	
IIG	81				1													1				1	
IIG	93			1					1								1	1				2	
IIG	106			1														1				1	
IIG	113					2	1												3			3	
IIG	114			1			1											1	1			2	
IIH	4	3	16	15	19	13	8	2	3	1							4	49	23	4		80	
IIH	10				1														1			1	
IIH	12					1												1				1	
IIH	21				2			1										3				3	
IIH	68					1													1			1	
IIH	105		3	2	2	1												7	1			8	
III	1	8	94	48	44	27	7	4	2	1							1	108	99	27		235	
III	2		38	44	42	26	11	13	3									68	80	29		177	
III	5		5	17	12	7	4	1	1								35	10	2			47	

Tabela 3. Ciąg dalszy

Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]															Stopień erozji				Suma	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	0	I	II	III	
III	27		3	14	27	13	6	2										52	12	1	65	
III	64			2		2	2	2	1											9	9	
	Suma	0	29	412	549	528	337	201	138	87	37	23	4	1	2	1	2	28	1407	667	249	2351
Badania A. Marciniak-Kajzer w 1998 r.																						
	humus			10	7	4	5	1										11	14	2	27	
	1		2	11	2	3	4	1										14	8	1	23	
	2		5	27	62	49	21	16	4	3	2	1						116	71	3	190	
	3			3	10	7	2	1	1									1	20	3	1	25
	4			6	2	6	5	1	1									12	9		21	
	6A			3	1	3	2			1								8	2		10	
	9		3	8	7	7	5	4	4	3		1	1					1	37	7		44
	Suma	0	10	68	91	79	44	24	10	7	2	2	0	0	0	1	1	218	114	7	340	

brzegu jest nieregularne i nierówne. Jest to naczynie średniej wielkości, niestarannie opracowane, z licznymi zmarszczkami gliny od wewnętrz, nierównościami i ślada po złączeniach wałków. Było to naczynie o powierzchni pierwotnie gładkiej, obecnie zniszczonej, zdartej, barwy brązowej, z mocnymi plamami okopcenia z zewnątrz. Masa ceramiczna tego naczynia zawiera domieszkę o róźnicowej granulacji, włącznie z bardzo grubymi ziarnami oraz mikę. Fragment z jednej strony ścianki ma półokrągłe wycięcie. Jest to ślad po osadzeniu ucha na czop lub otwór dla reperacji (tabl. 18:11). Analogiczne formy małych i dużych rozmiarów odkryto w czasie badań grodziska w Łodygowie, st. 2, gm. Kisielice, pow. iławski⁸.

Naczynia o powierzchni chropowaconej

Rzadziej, choć dość licznie, wystąpiły także naczynia o powierzchni pokrytej chropowacением.

Warstewka glinki z ziarnami pokrywająca ściankę zewnętrzna ma zwykle odcienie barwy jasnobrażowej, czerwonawo-brązowej, do czerwonawo-żółtej (5YR 7/6, 5YR 6/6, 5YR 5/4, 5YR 5/6). Chropowacenie w postaci wyraźnie wydzielających się zgrubień i smug pokrywa całą powierzchnię od miejsca wydzielającego się wylewu. Rzadziej występuje krótka, wygładzona szyjka, poniżej której rozpoczyna się tzw. drobne chropowacenie powierzchni z niewielkimi zgrubieniami glinki i drobnymi ziarnami na powierzchni (tabl. 1:6). Wnętrza tego rodzaju naczynów zawsze są gładkie, a czasem nawet wyściecone (tabl. 3:2–3; 4:2; 8; 5:1–2; 18:9; 20:1).

Naczynia reprezentujące tę grupę technologiczną w materiale zabytkowym z Zajaczków, st. 1 to głównie naczynia średnicy wylewu wynoszącej od 16 do 30 cm, często (w przypadku 13 fragmentów) z wylewem

ozdobionym zaszczypwaniem. Garnki o ozdobnym brzegu mają formę lekko esowatą (tabl. 3:2–3; 4:2) lub zachyloną (tabl. 4:8; 5:1). Garnki o formie esowej i powierzchni chropowaconej z wylewem zaokrąglonym lub szerokim wydzielającym się, są głównie baniaste, o wyraźnie uwydatnionym brzuścu (tabl. 4:2; 5:2; 16:3; 18:9; 20:1).

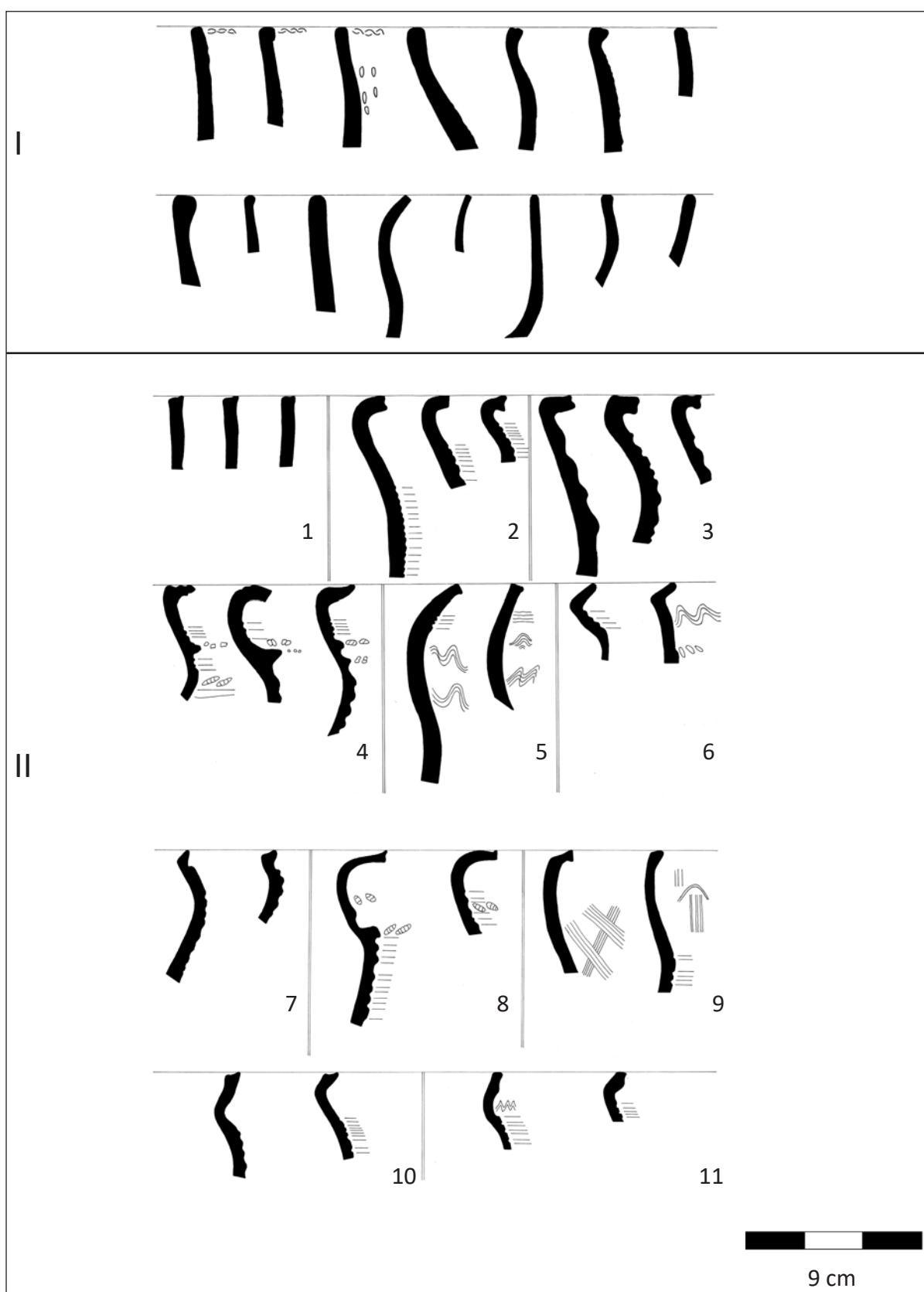
Do grupy dużych naczynów z ozdobnymi wylewami zaliczono nieliczne występujące naczynia o powierzchni słabo górną wygładzonej, częściej szorstkiej, matowej z wgłębieniami paznokciowymi na całej powierzchni (tabl. 1:9; 3:8–11; 5:3; 18:10; 19:1–2). Naczynia te charakteryzowała spora ilość domieszki różnej granulacji i miki, barwa jasnobrażowo-ceglasto-żółta (7,5YR 6/4), przeważnie z obu stron. Zawsze ścianka wewnętrzna była mocno wypolerowana, niekiedy pokryta czarną glinką. Powierzchnia zewnętrzna była nierówna, ze ślada wgniebień po palcach, zagładzana przed wykonaniem paznokciowych wgłębień, głównie pod wylewem. Części przydenne cechowały wyrwy po ziarnach i większy stopień szorstkości. Jasne ścianki naczyń noszą ślady okopceń.

Poza ozdabianiem wgłębieniami paznokciowymi i zaszczypwaniem brzegów wylewów, naczynia chropowacone są niezwykle rzadko pokrywane ornamentem. Naklejanych listew nie odnotowano. Wystąpiły ovalne wgłębienia na części wygładzonej tuż powyżej chropowacenia (tabl. 1:2).

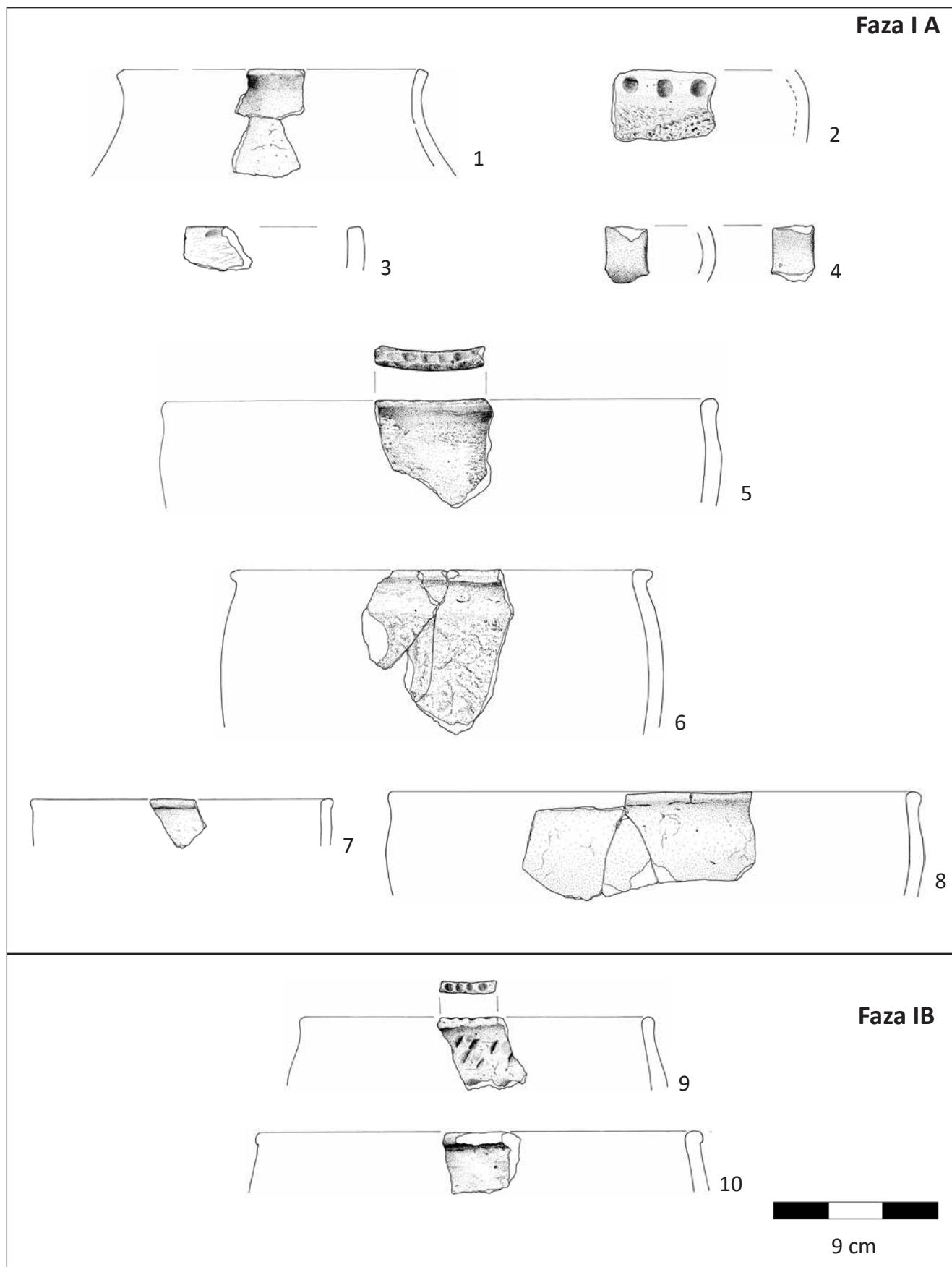
Analogie i chronologia

Analogiczne do znalezionych w czasie badań w Zajaczkach, st. 1 formy naczynów z wcześniejszej epoki żelaza z ozdobnym brzegiem, o powierzchni pokrytej odciskami paznokciowymi odkryte zostały m.in. w kurhanach w Gródkach, st. 7 – „Brzezinka”, gm. Płośnica, pow. działdowski, w Starym Łęczynie, gm. Dzierzgowo, pow. iławski, w Krośnie, gm. Pasłęk, pow. elbląski, w Zawiszyn, gm. Elbląg, pow. elbląski,

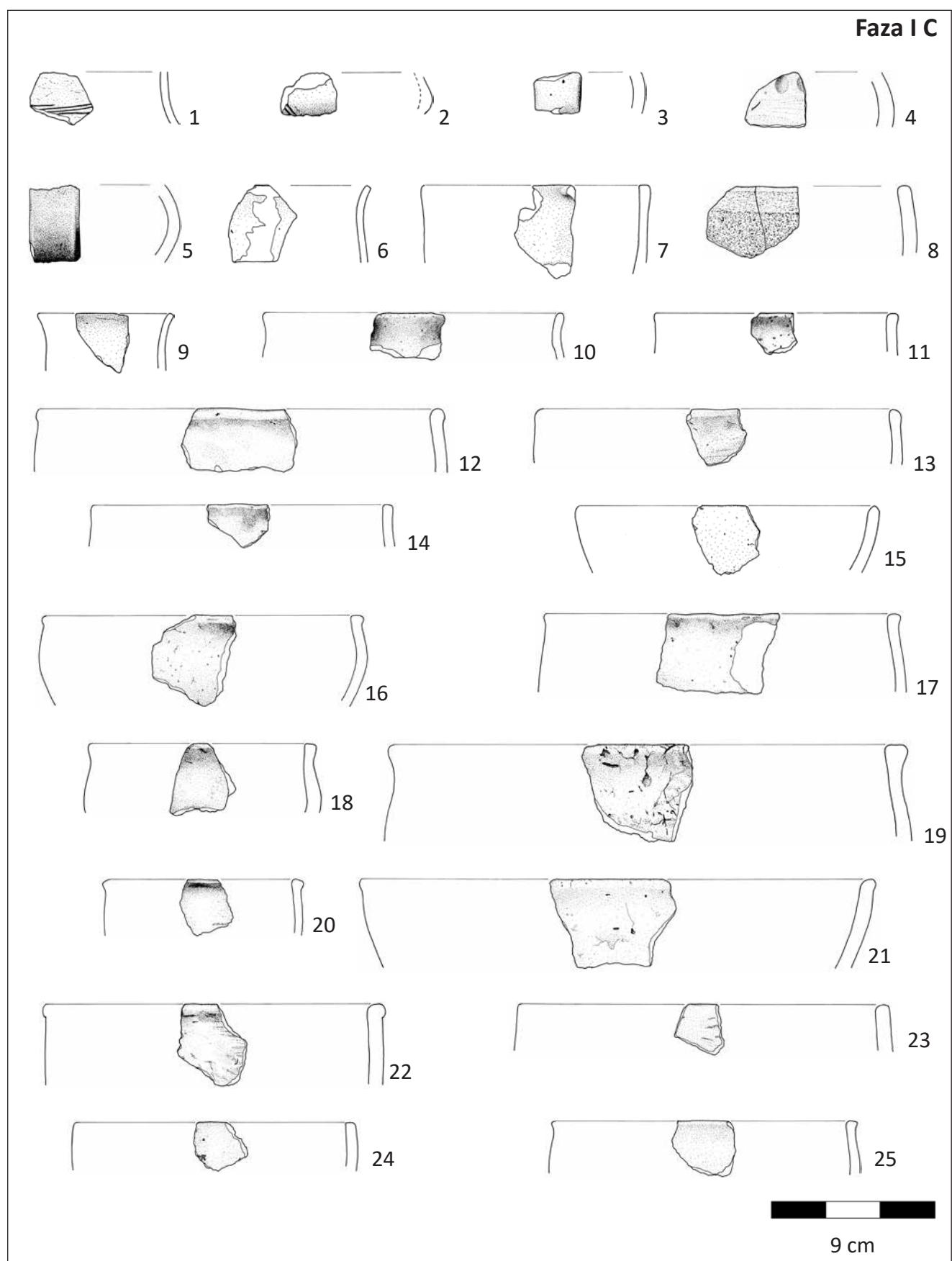
⁸ Por. opracowanie wyników badań tego grodziska, w niewszej publikacji.

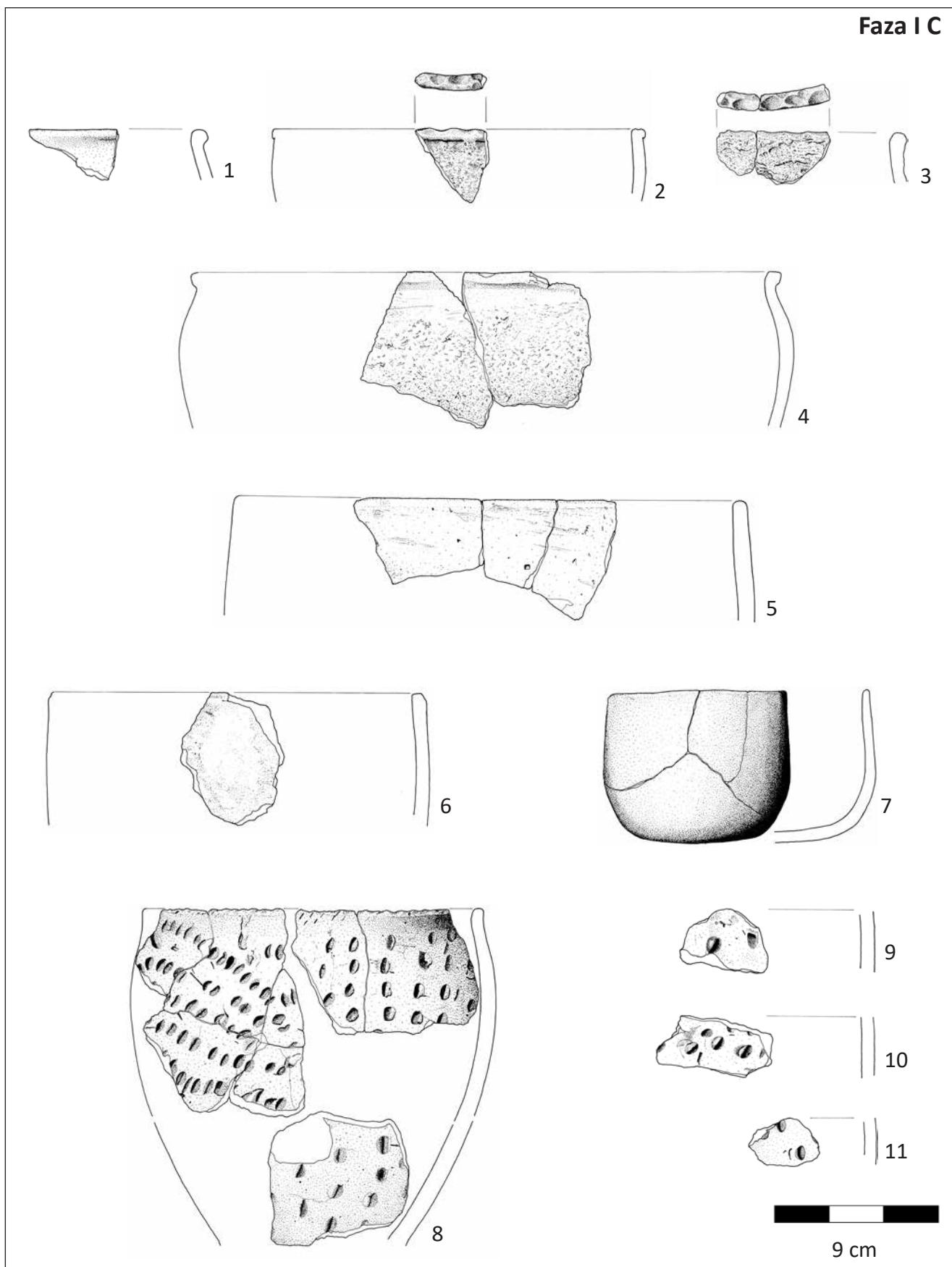
Ryc. 27. Zajaczki, st. 1. Formy naczyń z wczesnej epoki żelaza (I) i z wczesnego średniowiecza (II) (oprac. U. Kobylińska, rys. D. Wach)

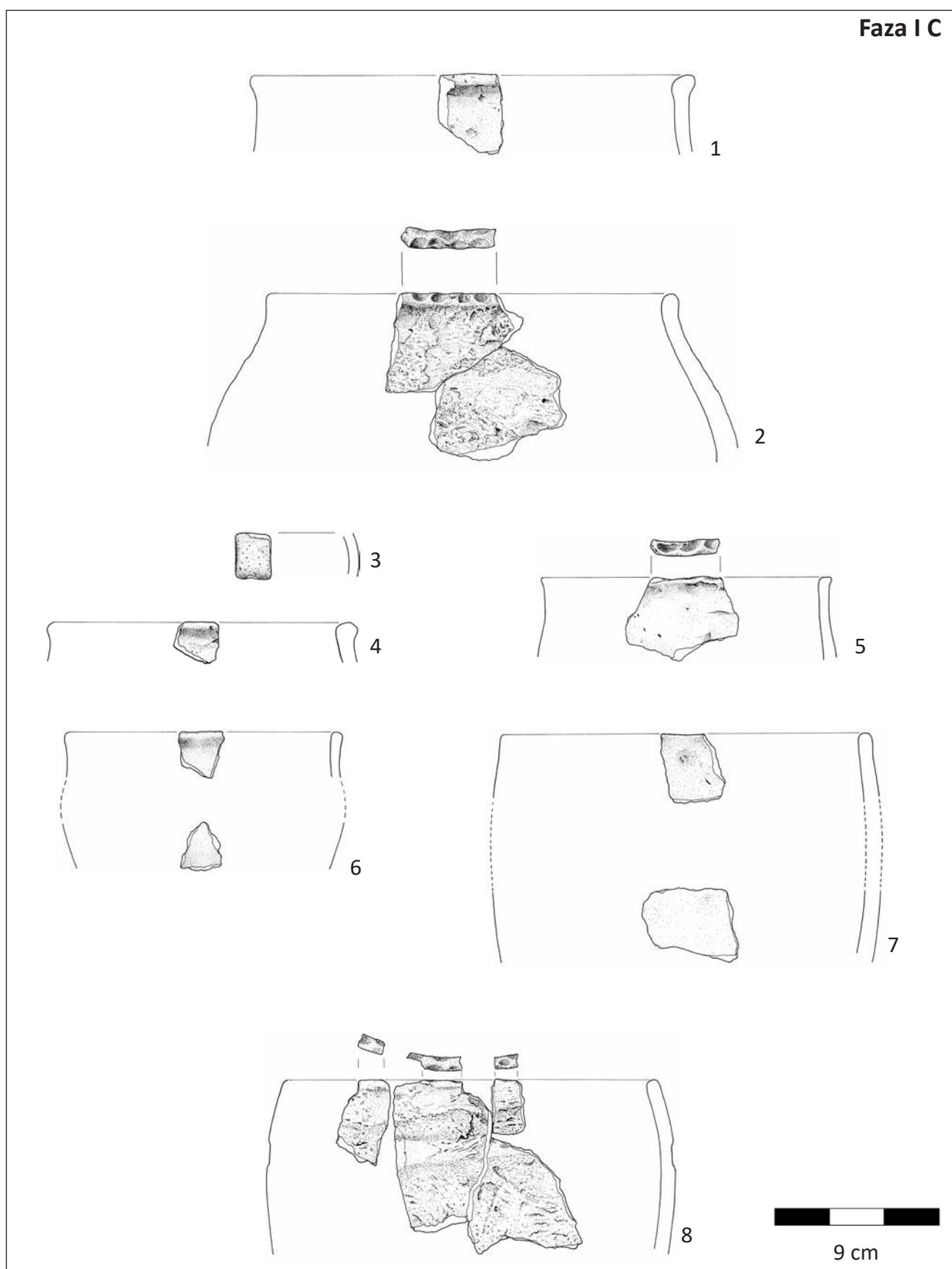
Tablica 1. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IA i IB (rys. D. Wach)

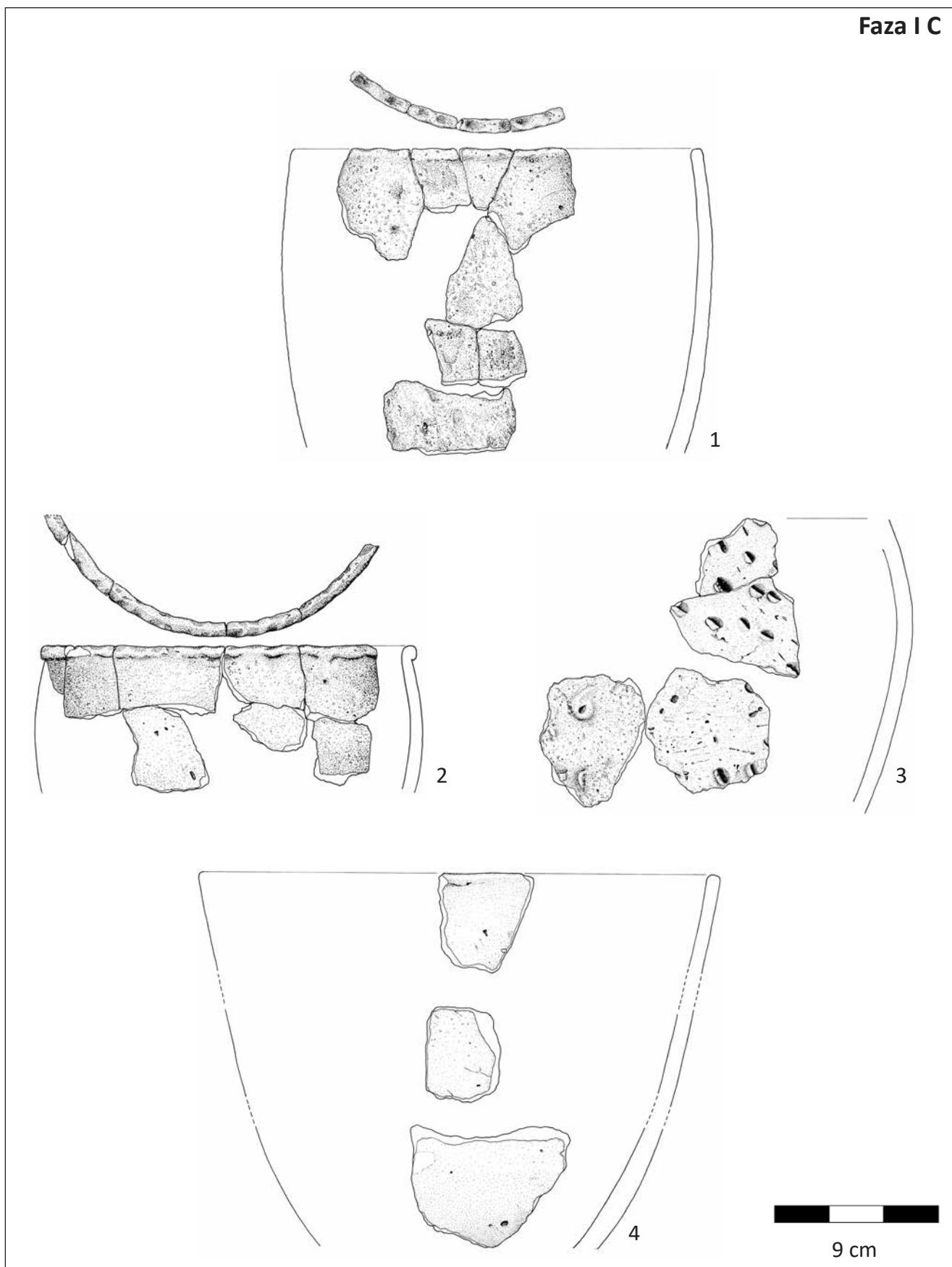
Tablica 2. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

Tablica 3. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

Tablica 4. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

Tablica 5. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

czy w Romejkach, gm. Ełk, pow. ełcki⁹. W Krainie Wielkich Jezior naczynia takie pochodzą z Giżycka, st. 8¹⁰. Naczynia z odciskami paznokciowymi na powierzchni wystąpiły także w dużym kompleksie osadniczym w Janowie Pomorskim, st. 1, gm. Elbląg, pow. elbląski¹¹. Obszar ich występowania jest zatem rozległy, występują bowiem zarówno w wydzielonej przez Ł. Okulicza¹² grupie zachodniomazurskiej, jak i wschodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Duże, grubościenne garnki, z pogrubionym, wydzielającym się brzegiem, o powierzchni chropowaconej, znajdują analogie także w materiale ceramicznym ze Starego Łączyna, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Starego Dzierzgonia, pow. sztumski, Starzykowa Małego, gm. Iława, pow. iławski, czy Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki¹³. Duże naczynie chropowacone z mocno wystającym spłaszczonym brzegiem z grodziska w Zajączkach, st. 1 z jednostki stratygraficznej 161 ma dokładną analogię, zarówno pod względem formy, jak i wielkości, w naczyniach z Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki i Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki¹⁴.

Naczynia duże o zachylonych brzegach, jajowate o powierzchni chropowaconej, często spotykane na stanowiskach kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, nie są zwykle ozdabiane zaszczypwaniem na brzegu, jak ma to miejsce w materiale z Zajączków, st. 1. Tego rodzaju duże analogiczne naczynia jajowate z lekko i mocno wydzielonym brzegiem o powierzchni chropowaconej określone są przez M. Hoffmannę¹⁵ jako typ IV i datowane są na okres VIEB – HaD.

Formy naczyń o powierzchni gładkiej z Zajączków, st. 1 wykazują największe podobieństwo do materiału zabytkowego z Kitek, st. 1 – „Żał” i st. 2 – „Zielona Góra”, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Gródków, st. 7 – „Brzezinka”, gm. Płońska, pow. działdowski, Starego Łączyna, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Kęsosze, st. 1, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, czy Piastowa, gm. Krzynowłoga Mała, pow. mławski¹⁶. Na tych stanowiskach znaleziono także wiele podobnych form mis, zarówno zachylonych czarek, jak i lekko esowatych, płytowych mis z wydzielonym brzegiem¹⁷. Zachowane w dużej części gładkie naczynko o prostych ścianach i półkulistym dnie z jednostki stratygraficznej 136

w Zajączkach, st. 1 znajdują analogię wśród ceramiki z kurhanów w Kęsosze, st. 1, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, czy w Piastowie, gm. Krzynowłoga Mała, pow. mławski, jak również w materiale z Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki, czy naczyń z kurhanów na Wysoczyźnie Elbląskiej¹⁸.

Podsumowując należy stwierdzić, że ceramika starożytna z Zajączków, st. 1 wykazuje cechy charakterystyczne ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z drugiej fazy jej rozwoju.

Ceramika wczesnośredniowieczna

Ogólna charakterystyka zbioru

W nawarstwieniach kulturowych grodziska w Zajączkach, st. 1 odkryto w 1998 roku 322 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, które częściowo zostały opublikowane¹⁹, a w trakcie badań przeprowadzonych w 2015 r. – 1699 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej. Znaleziono 161 górnych części naczyń z zachowanym wylewem, co stanowi odpowiednik ok. 1500% SEN. Wczesnośredniowieczne fragmenty z wylewem zachowane są w rozmaitej wielkości i w różniowym stopniu zniszczenia. Duża część materiału zachowana jest w dużych fragmentach, jednocześnie przy niewielkim zniszczeniu podepozycyjnym. Dotyczy to głównie znalezisk z warstw powstałych w Fazie IIC i IID (tabl. 6–12). W nawarstwieniach pozostałych faz: IIE, IIF, IIG i IIH (tabl. 13–19) materiał ceramiczny zachował się w nieco mniejszych fragmentach i wyklejenia są rzadsze, natomiast zespoły ceramiczne z warstw Fazy III charakteryzują się najbardziej rozdrobnionym materiałem (tabl. 20–23).

Cechami charakterystycznymi naczyń wczesnośredniowiecznych z Zajączków, st. 1 jest brązowa barwa powierzchni (5YR 6/6; 7,5YR 5/3), przeważnie z obu stron, szorstkość powierzchni, trójwarstwowe przełamy i domieszka drobna i średnia z dużą zawartością miki. Ślady kręgów pozostałych po obtaczaniu naczyń pozwalają ocenić stopień obtaczania jako średnio silny. Przełamy ścianek ujawniają złączenia wałków, w miejscach w których występują przewężenia ścianek lub/i następuły pęknięcia naczyń.

Formy naczyń

Analiza górnych części naczyń wczesnośredniowiecznych pozwala na wyodrębnienie w materiale zabytkowym z Zajączków, st. 1 grup typowych ze względu na ukształtowanie profilu i rodzaju brzegu (ryc. 27:II):

⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:6, 23; 3:16, 28; 9:5; 10:21; 20:5, 7, 10.

¹⁰ Hoffmann 1999a: tabl. 76:13.

¹¹ Ignaczak i Affelski 2012: tabl. 11:1; 12:1.

¹² Ł. Okulicz 1970.

¹³ Ł. Okuliczowa 1970: tabl. 3:5, 6, 25, 26; 25:2, 14; 26:2, 6, 23–26.

¹⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:25; 28:1; J. Okulicz 1973: ryc. 113:a; Hoffmann 1999a: tabl. 73:13.

¹⁵ Hoffmann 2000: ryc. 38.

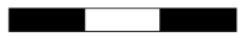
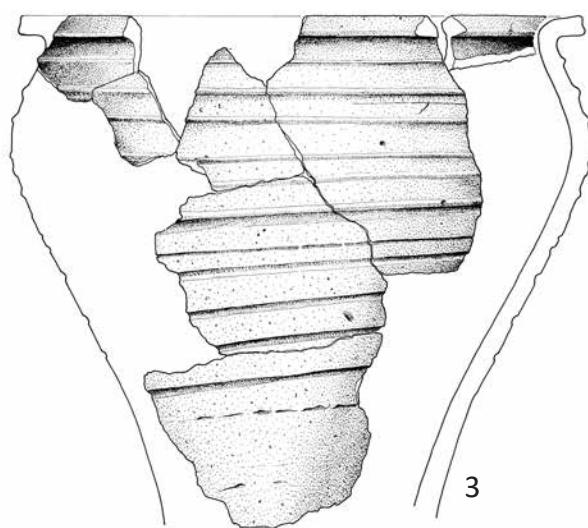
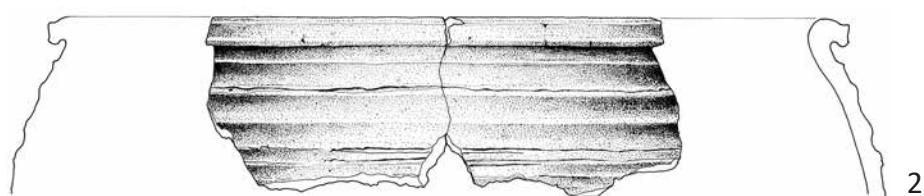
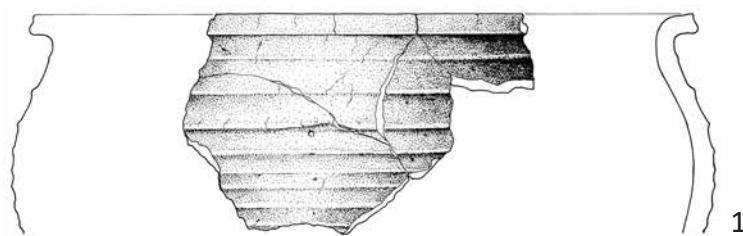
¹⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 1:2; 2; 3:10, 13, 14, 23; 5; 7:10, 11.

¹⁷ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:9–10, 13, 15, 19–20, 24; J. Okulicz 1973: ryc. 118:j; 119:3.

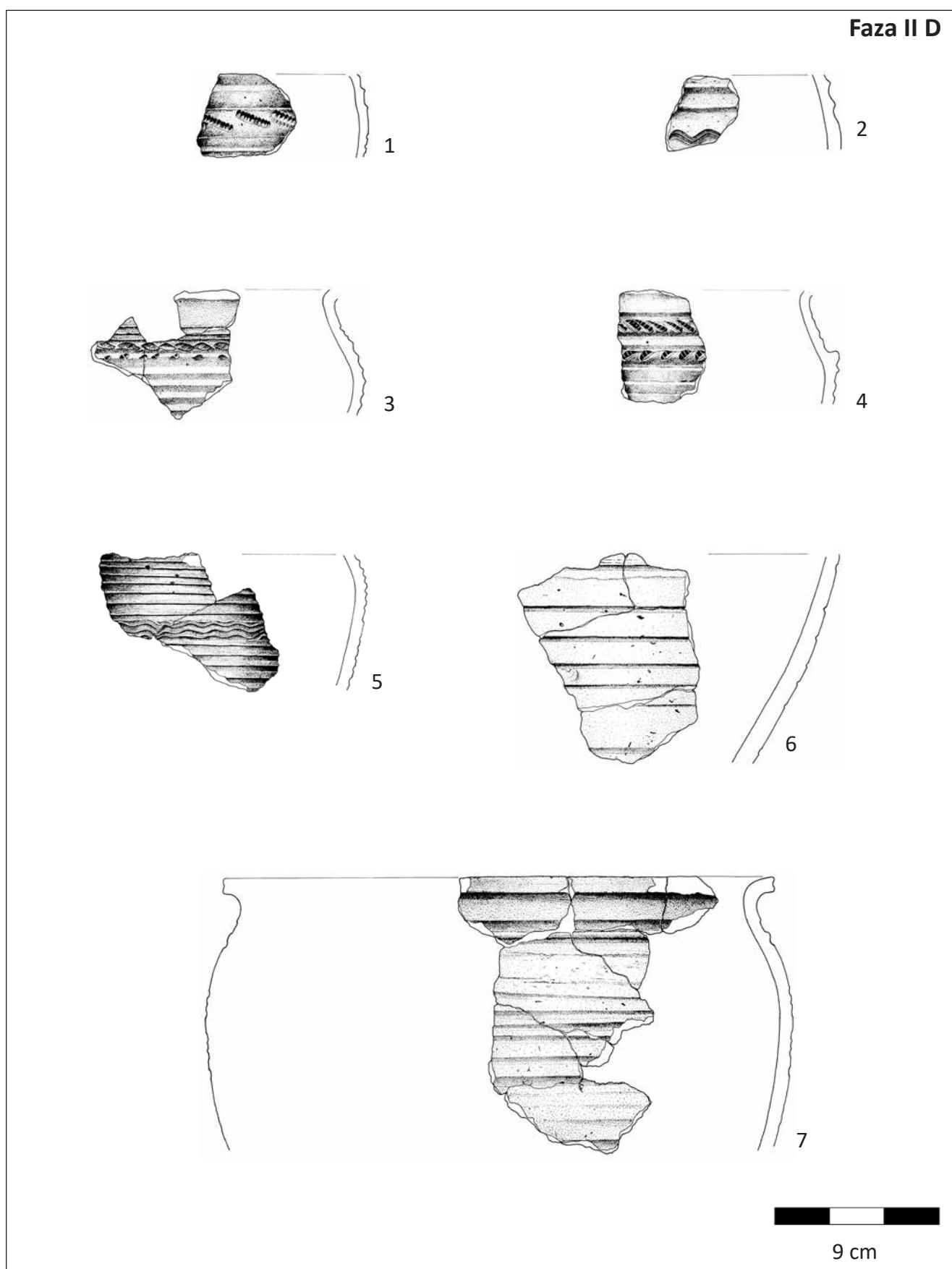
¹⁸ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:4, 23; 10:17–19; J. Okulicz 1973: ryc. 119:f; 124:c.

¹⁹ Marciniak-Kajzer 1998; Hoffmann i Mackiewicz 2004: ryc. 32–33.

Faza II C

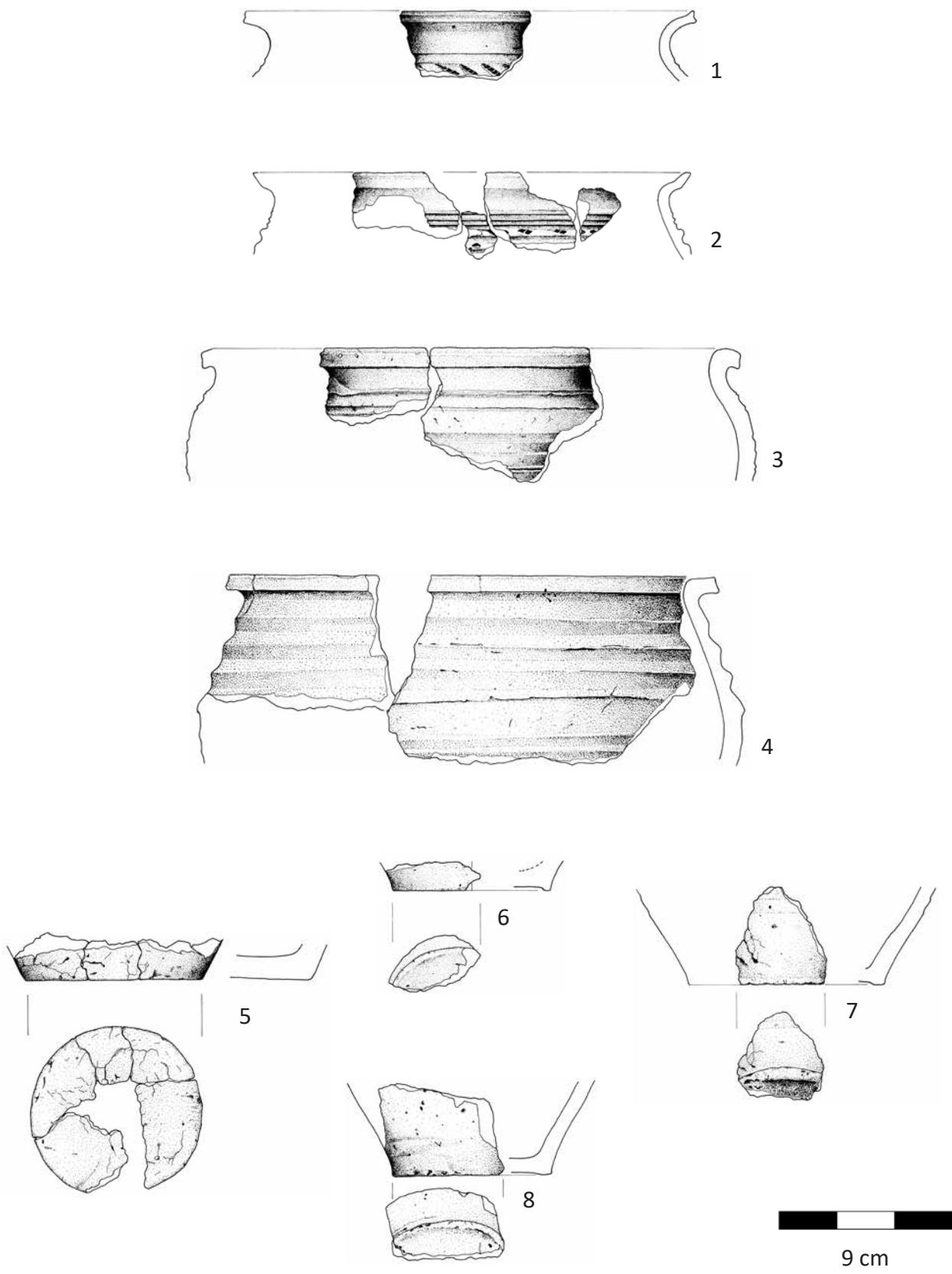

Tablica 6. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIC (rys. D. Wach)

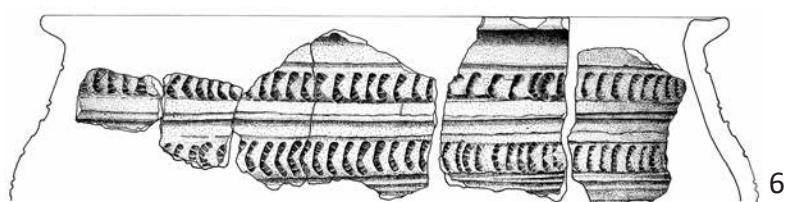
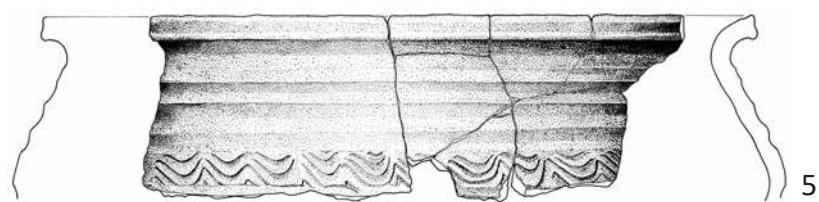
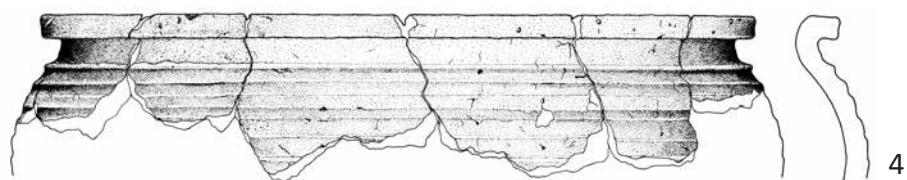
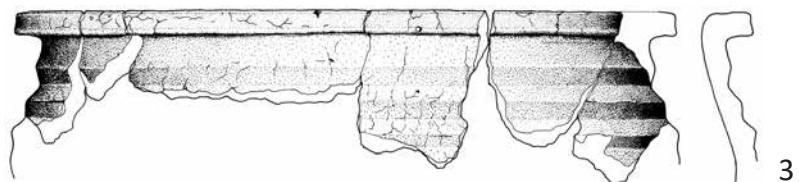
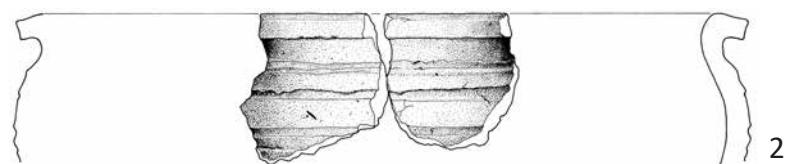
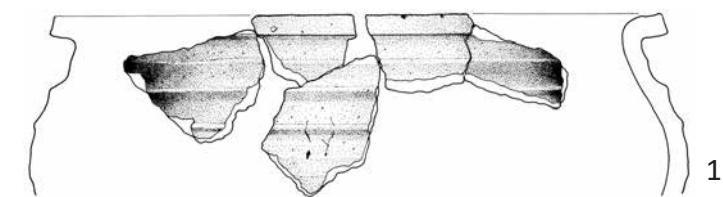
Tablica 7. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

Faza II D

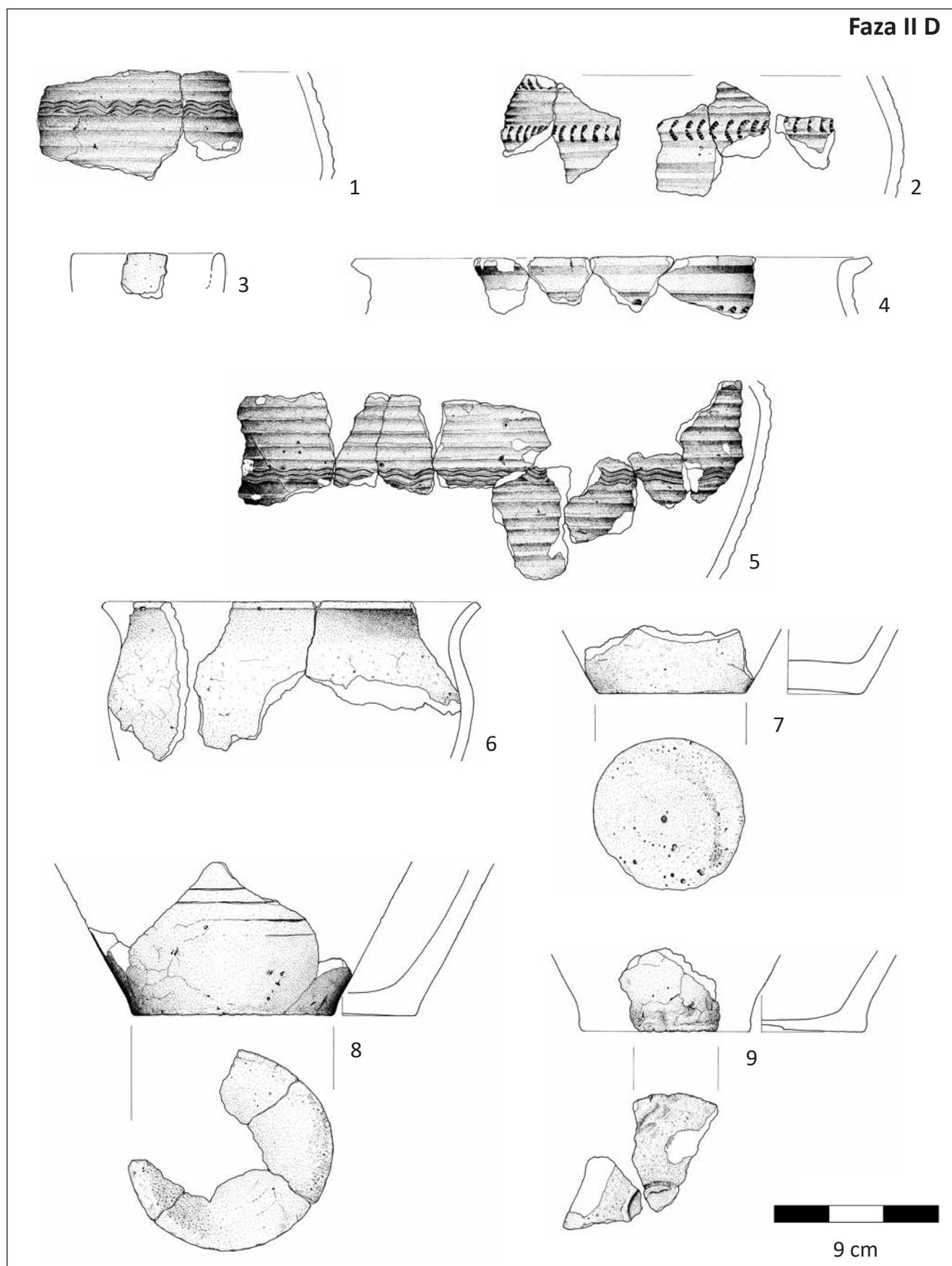
Tablica 8. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

Faza II D

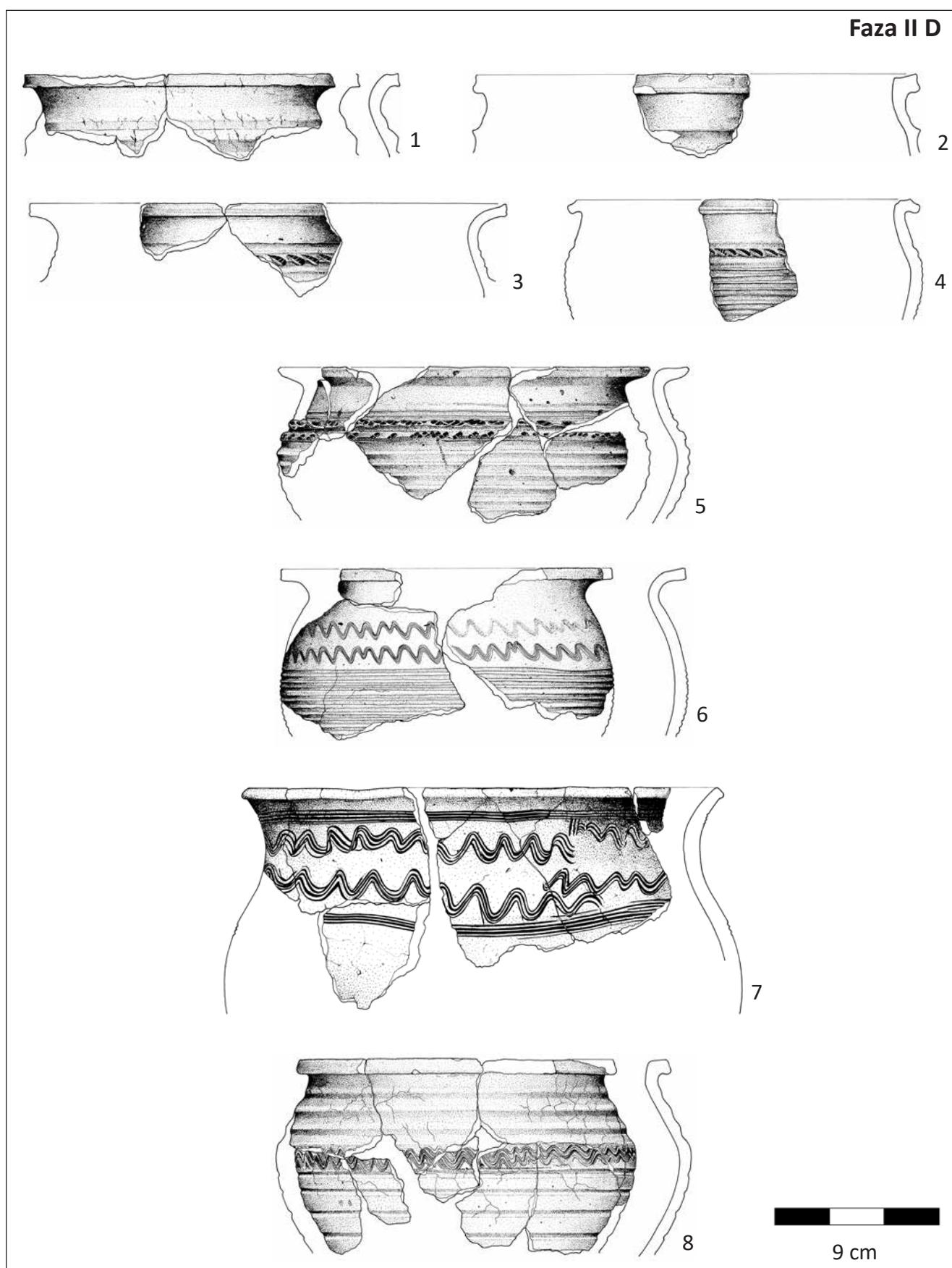

9 cm

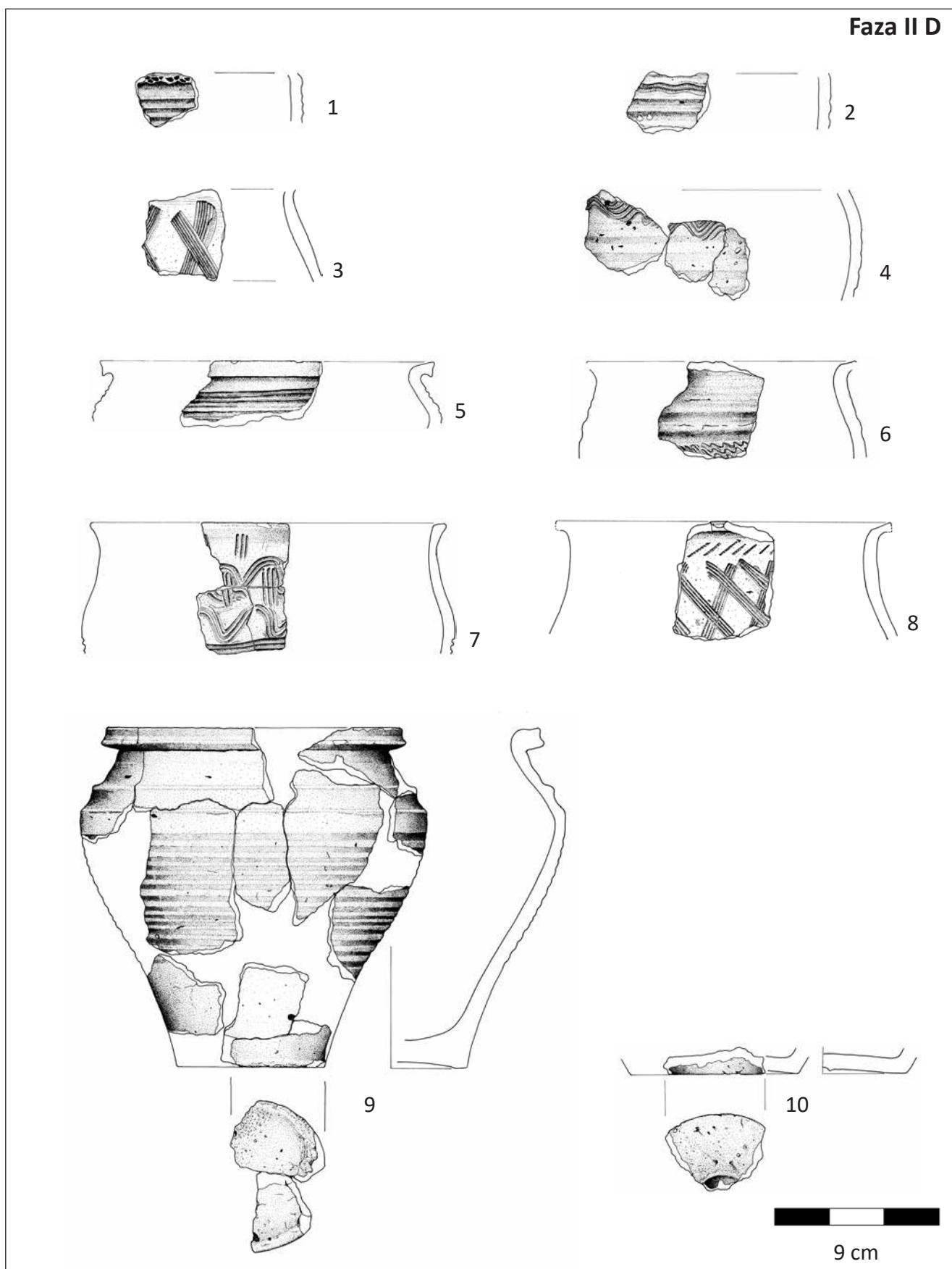
Tablica 9. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

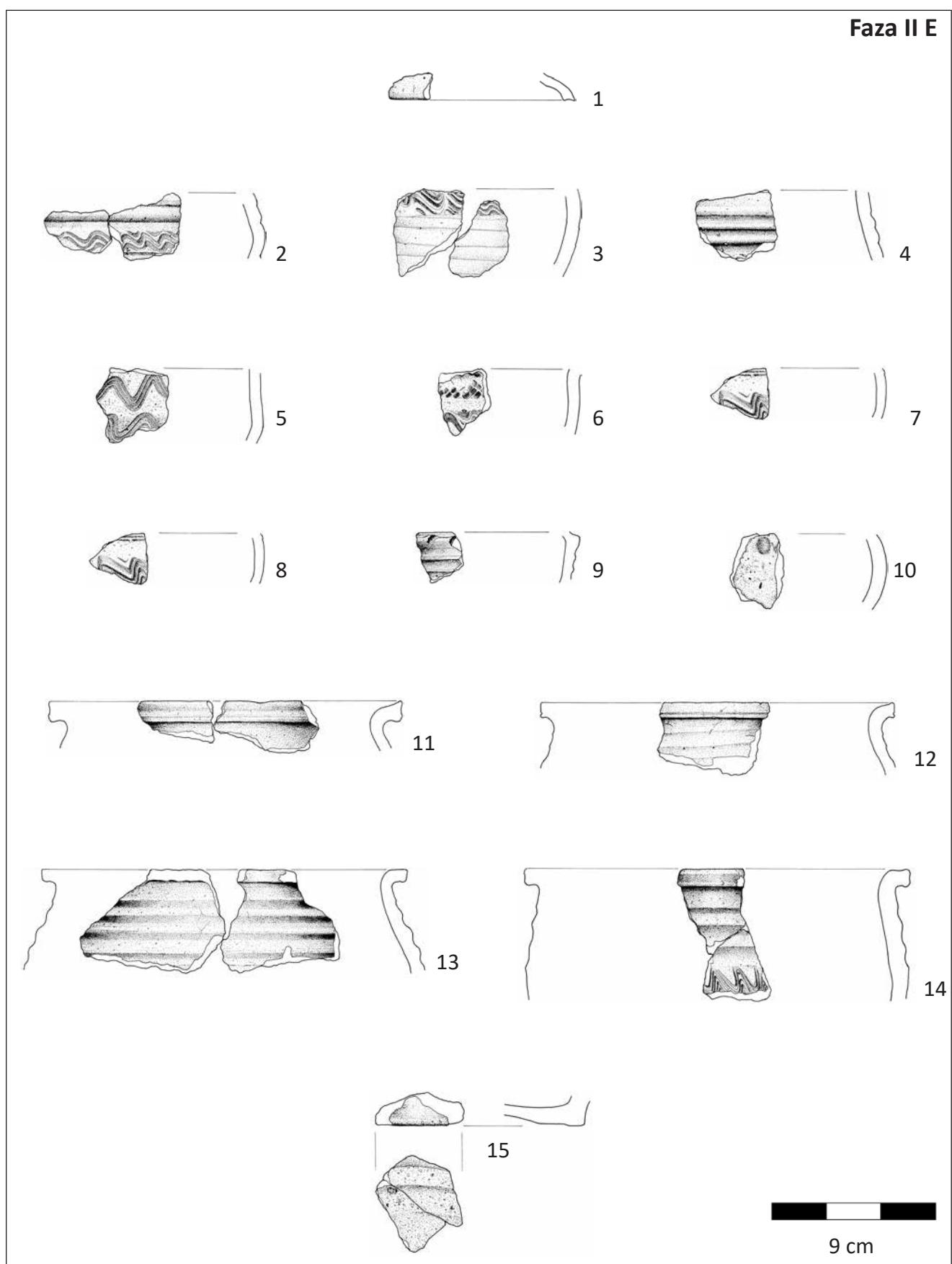
Tablica 10. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

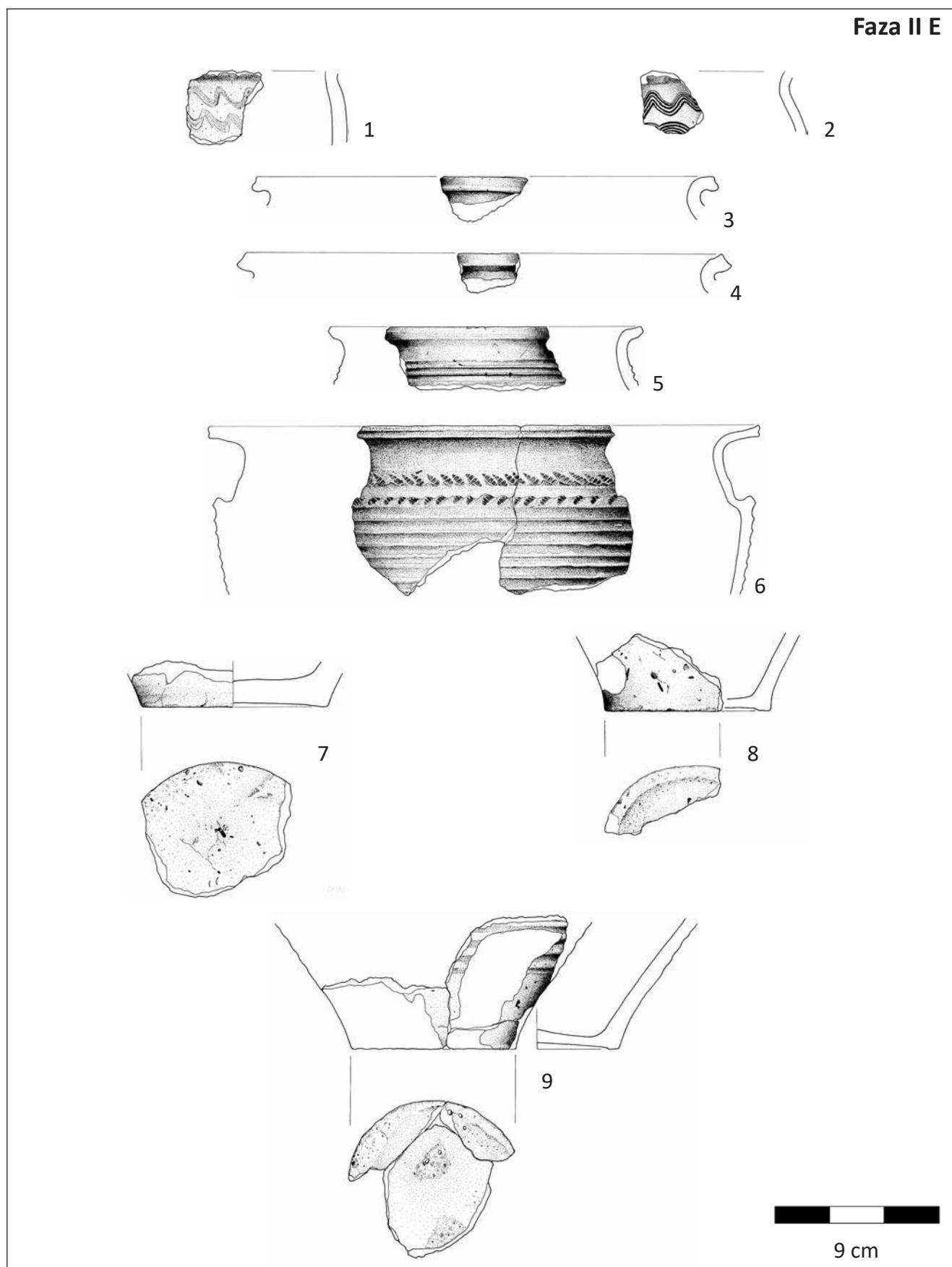
Tablica 11. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

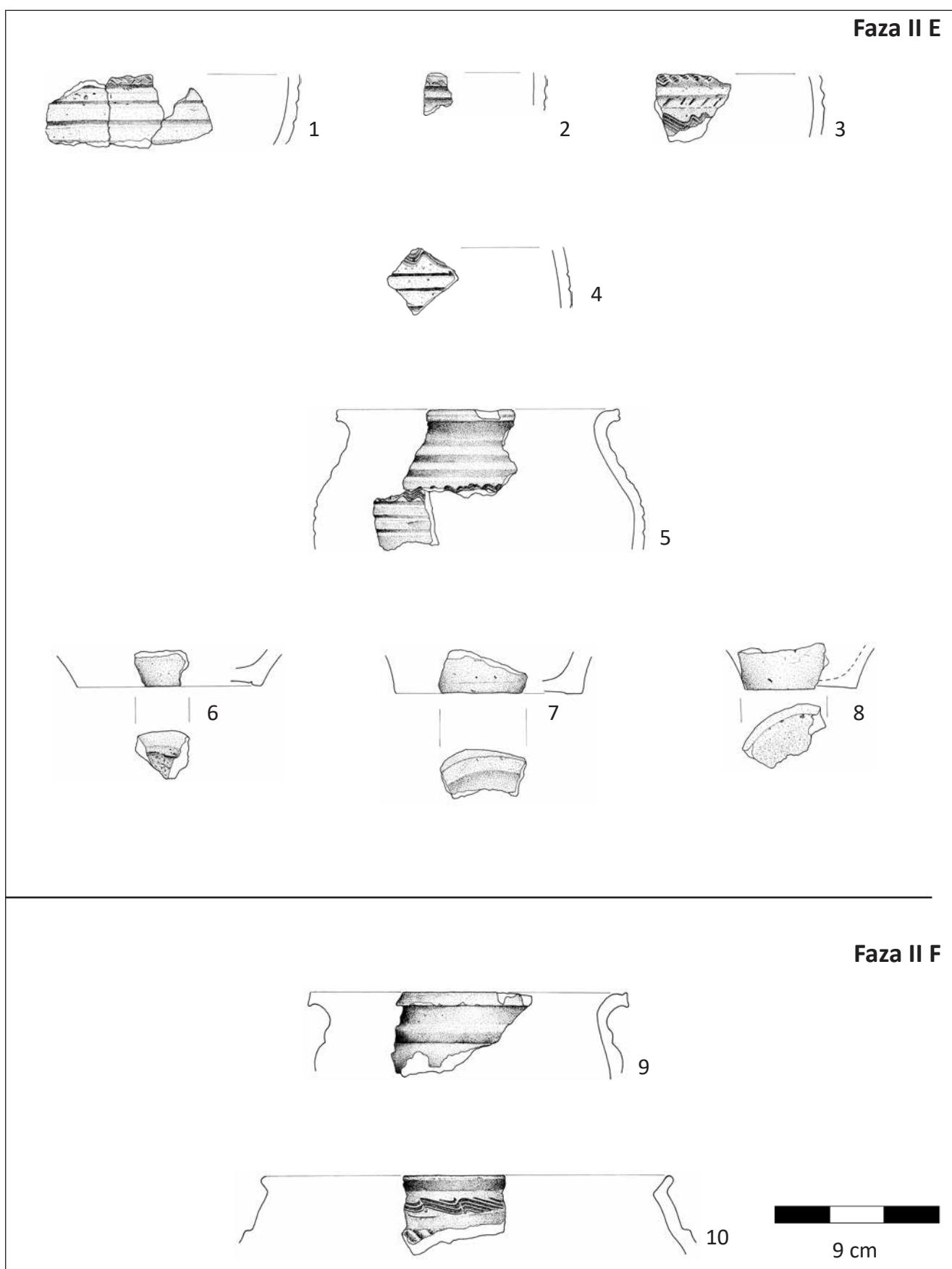
Tablica 12. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

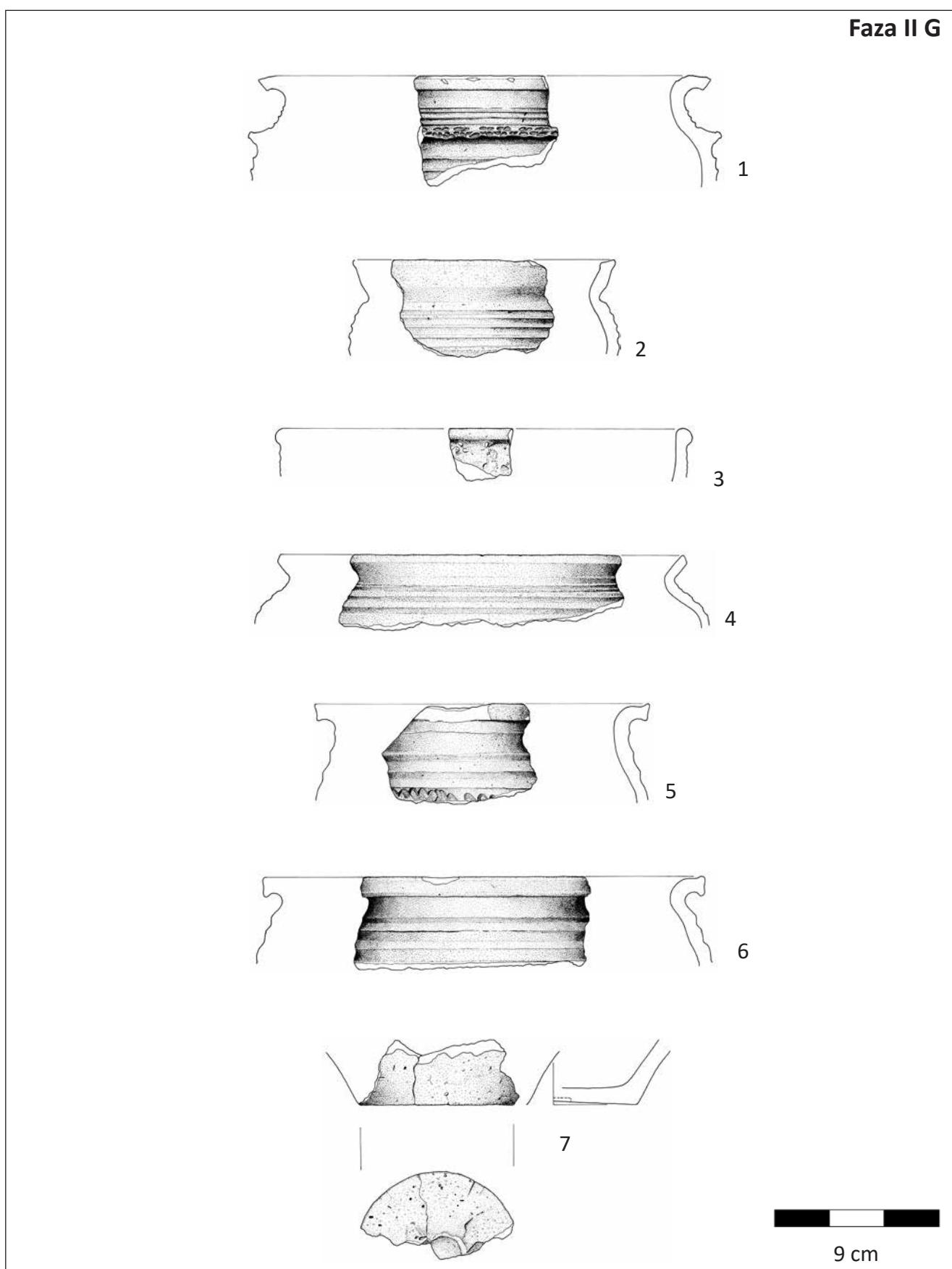
Tablica 13. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II E (rys. D. Wach)

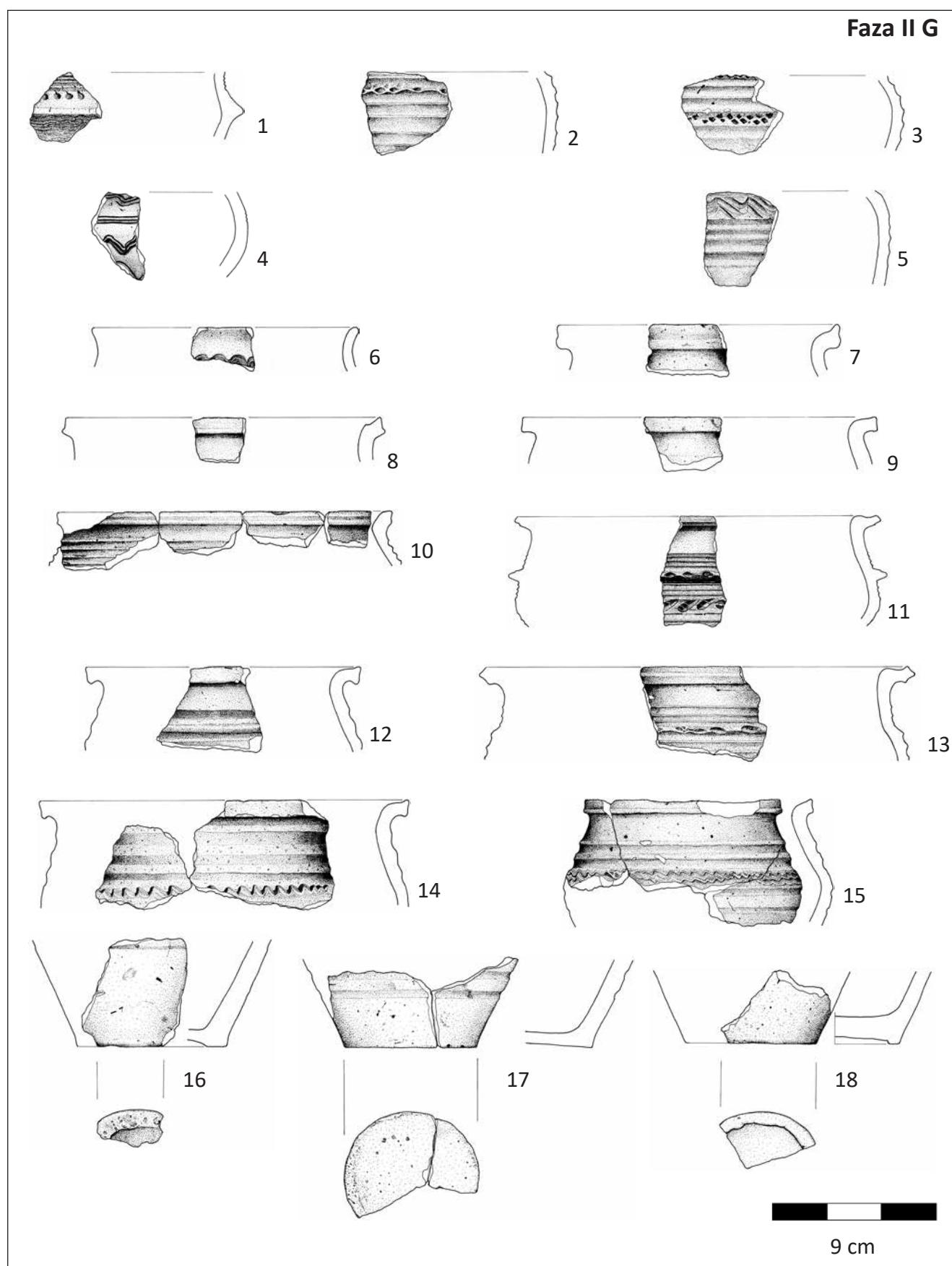
Tablica 14. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II E (rys. D. Wach)

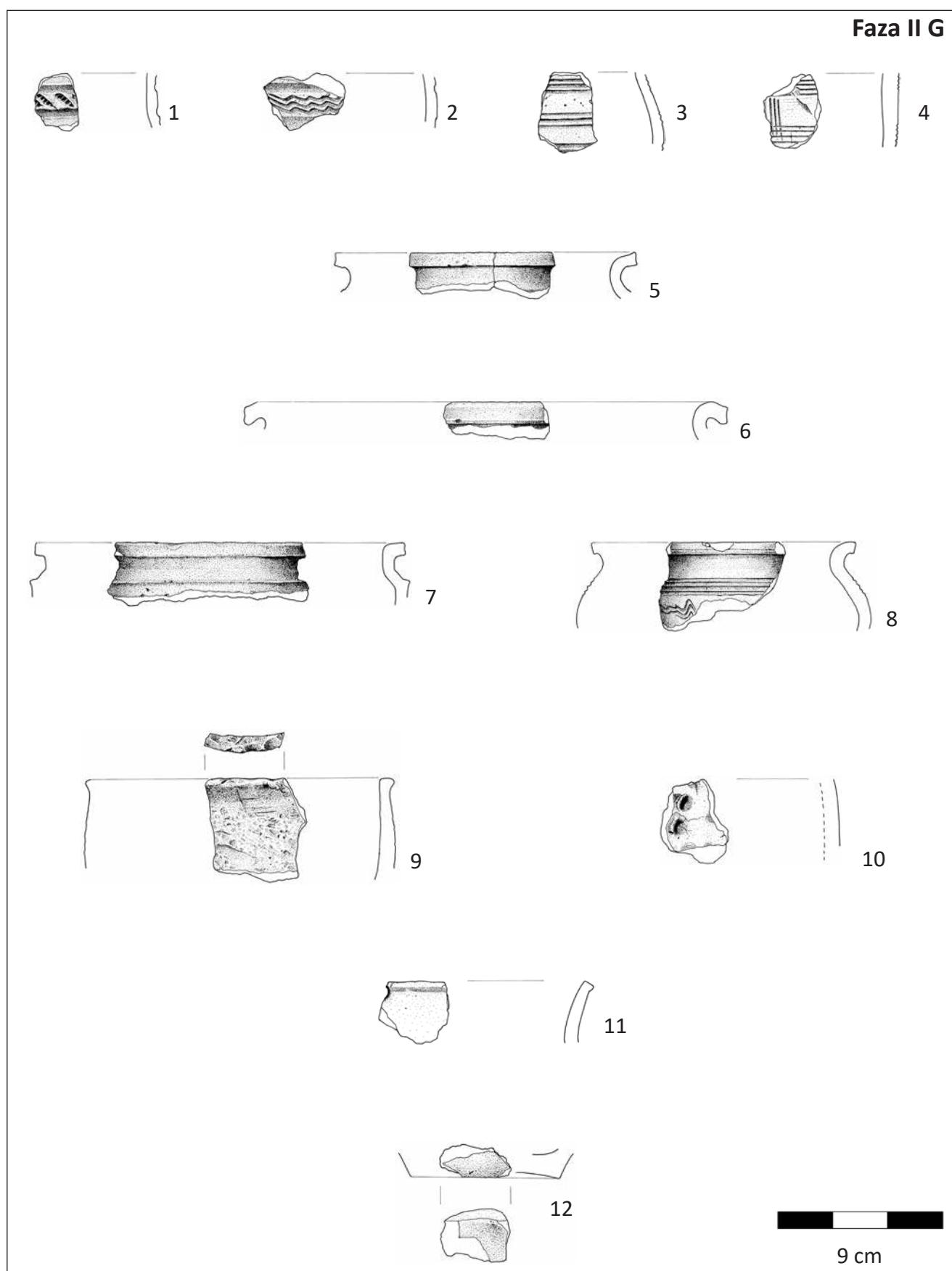
Tablica 15. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II E i II F (rys. D. Wach)

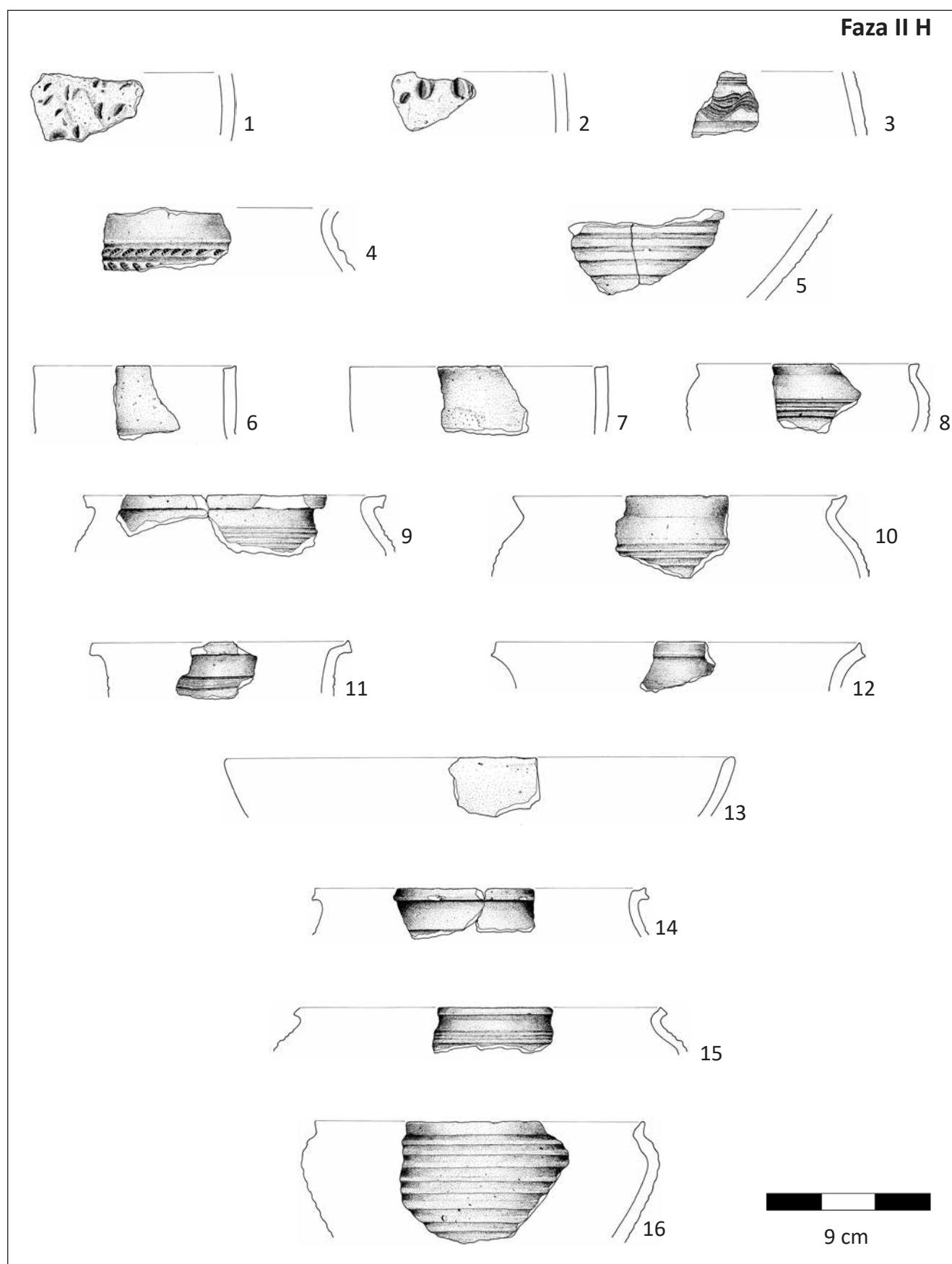
Tablica 16. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II G (rys. D. Wach)

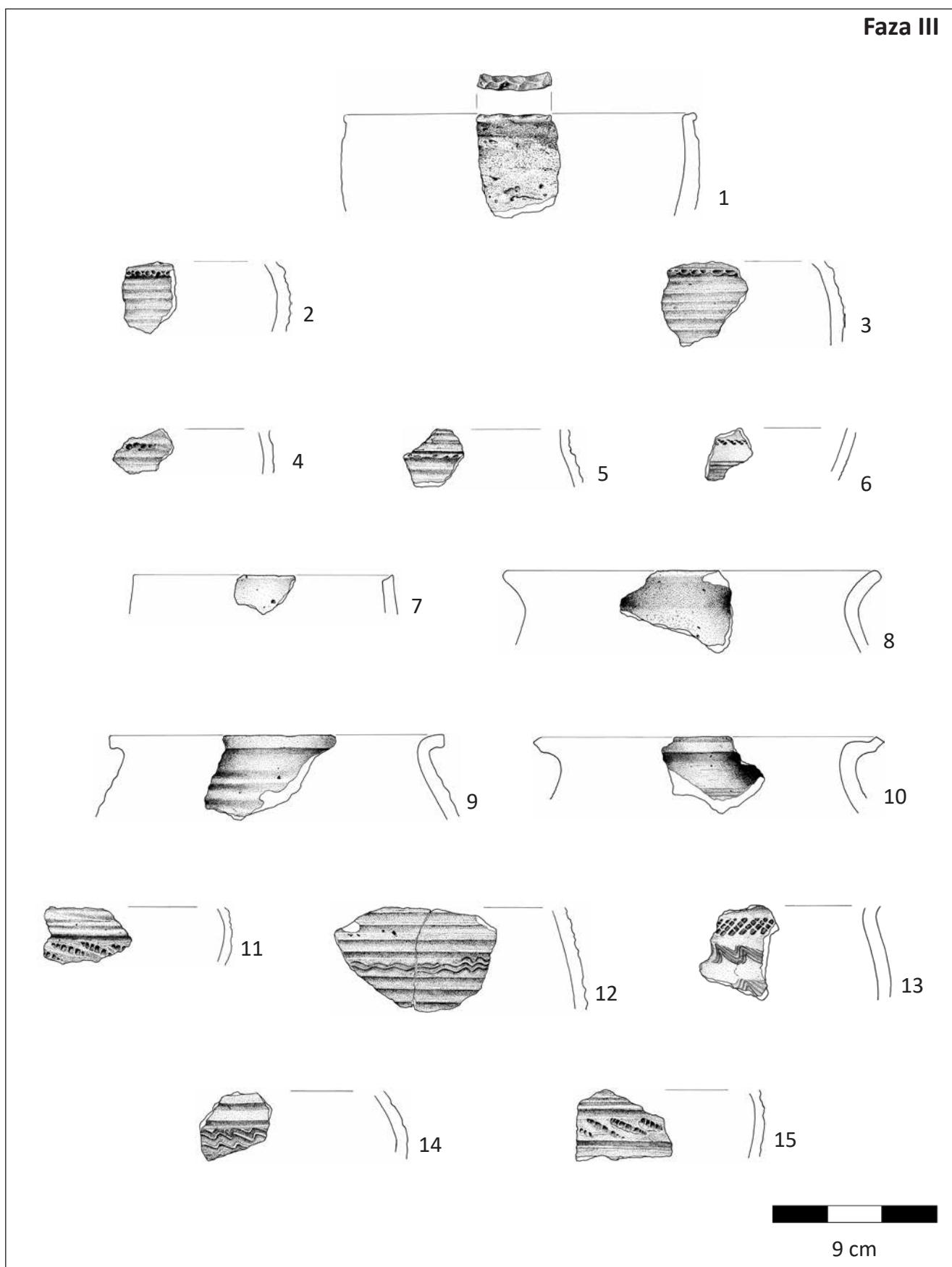
Tablica 17. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II G (rys. D. Wach)

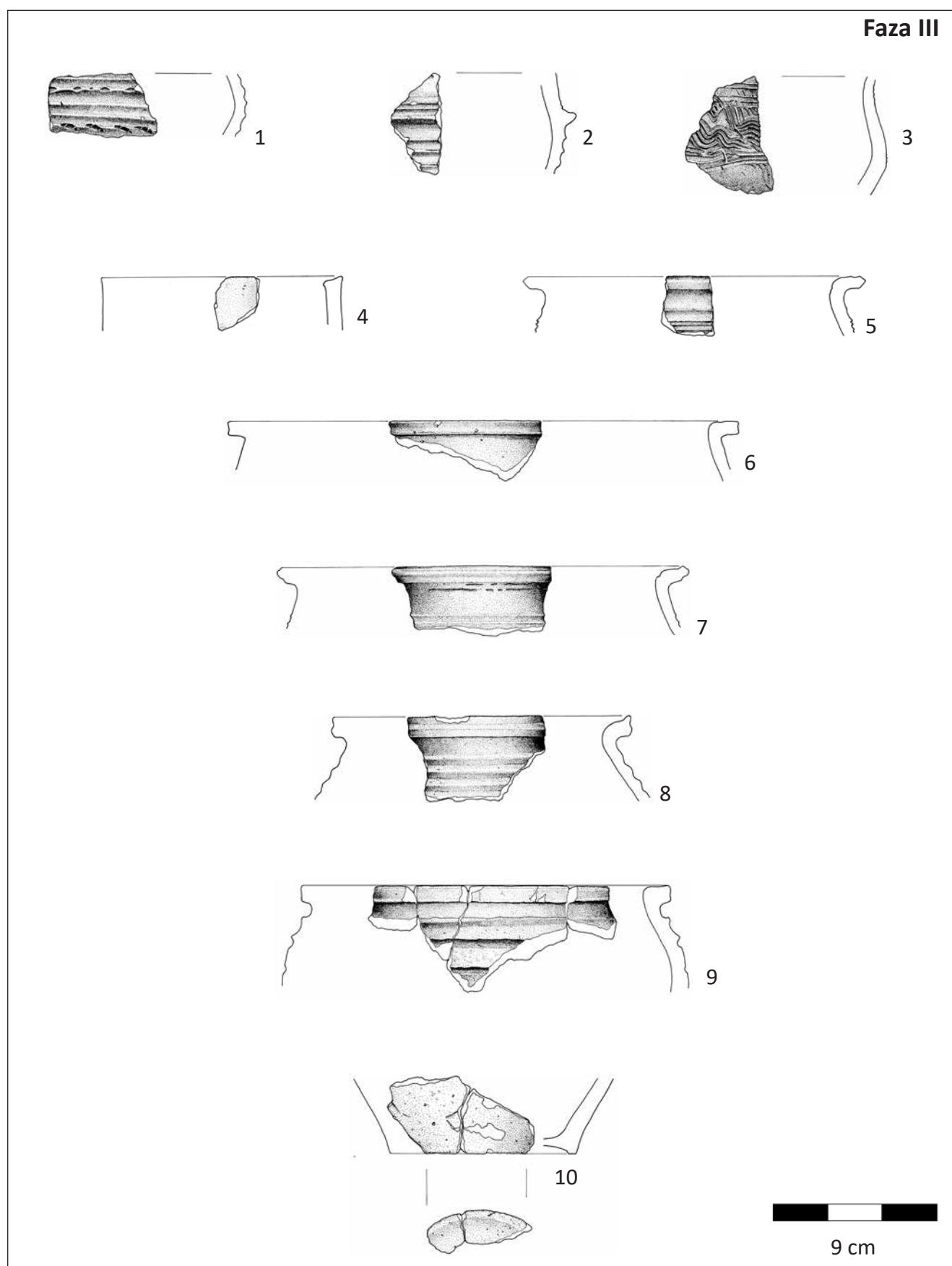
Tablica 18. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II G (rys. D. Wach)

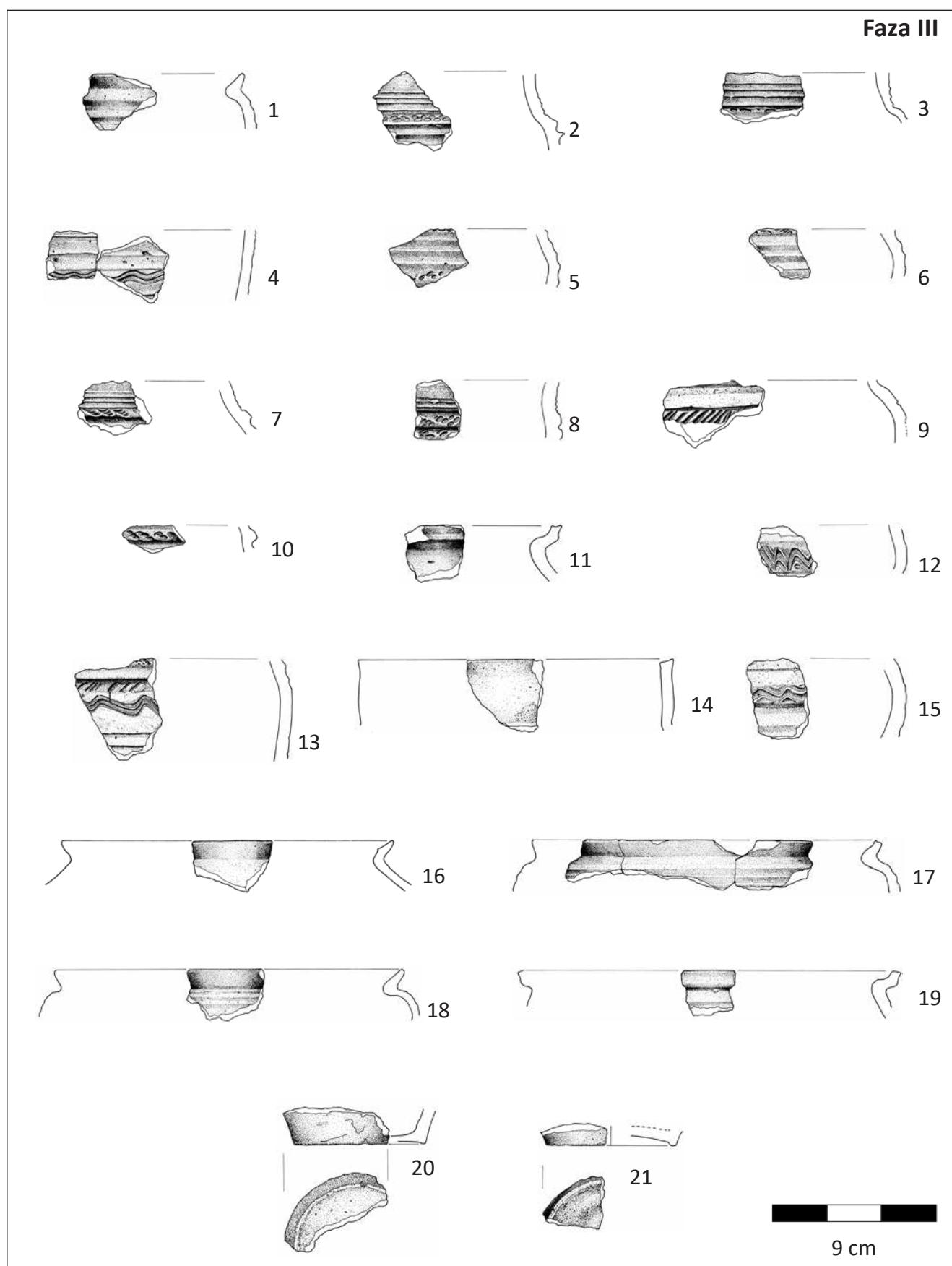
Tablica 19. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIH (rys. D. Wach)

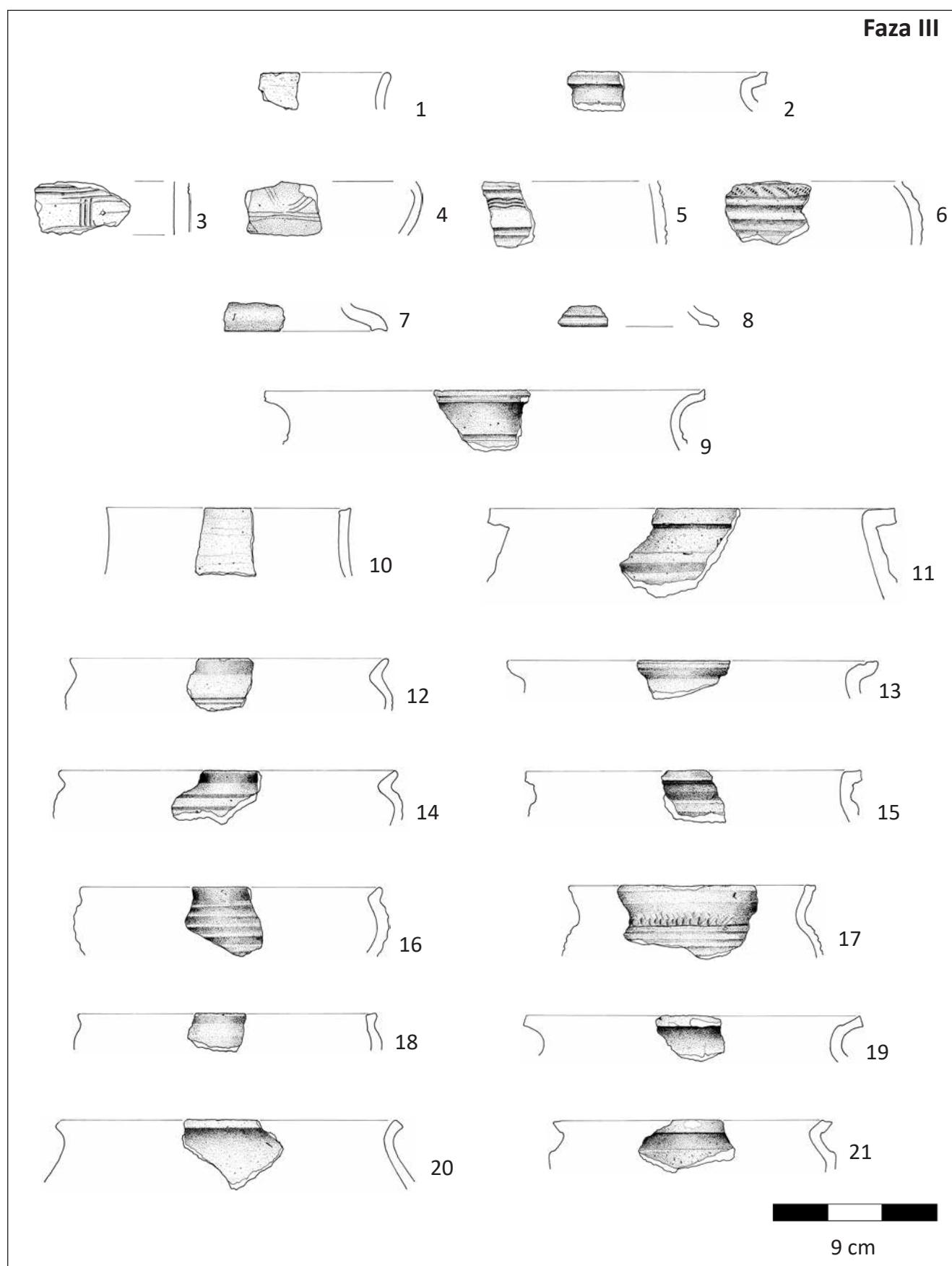
Tablica 20. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

Tablica 21. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

Tablica 22. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

Tablica 23. Zajaczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

1. Naczynia o prostej, cylindrycznej, zagładzanej szyjce. Są to formy niewielkich rozmiarów, o średnicy wylewu wynoszącej 11–16 cm, o obtaczanej górnej części w pasie do 2 cm od profilowanego brzegu (tabl. 19:6–7; 20:7; 21:4; 22:14; 23:10). Analogiczne naczynia znane są np. z Lisewa, st. 1, gm. Golub-Dobrzyń, pow. golubsko-dobrzyński, z obiektu datowanego od połowy 1. do połowy 2. ćwierci XI w., czy z Jedwabna, st. 1, gm. Lubacz, pow. toruński, z pierwszej fazy osadniczej grodu, datowanej na 2. połowę X–X/XI w.²⁰

2. Naczynia esowate, z łukowato wygiętym wylewem ze ściętą, prostą krawędzią zewnętrzną lub lekko profilowaną, niekiedy z łagodnym wgłębeniem na pokrywę. Obtaczanie następowało w ich przypadku do załomu wylewu lub do wysokości lekko uwydatnionego brzuśca. Powierzchnia brzuśców ornamentowana była wielokrotnymi liniami falistymi, żlobieniami wąskimi i szerokimi oraz płaskimi bruzdami (tabl. 7:7; 8:3; 9:5; 11:6; 12:5; 13:11–12; 14:3–4; 16:5–6; 17:12, 14; 18:5, 8; 19:9; 20:9; 21:8). Analogiczne naczynia znajdują się w materiale z grodziska w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubacz, pow. toruński z 1. fazy osadniczej, datowanej na 2. połowę X–X/XI w.²¹

3. Naczynia dużych rozmiarów, z mocno, haczykowo wygiętym, masywnym wylewem, o profilowanej krawędzi zewnętrznej. Są one obtaczane na całej powierzchni. Cechą charakterystyczną tych głównie grubościennych form jest ornament szerokich i głębokich bruzd (tabl. 6:1–3; 8:4; 9:1–4; 11:1–2, 8; 12:9; 13:13–14; 15:5, 9; 17:15; 18:7; 19:14; 21:6, 9; 23:11, 15). Analogiczne naczynia znajdujemy w grodach w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubacz, pow. toruński, w 1. fazie osadniczej, datowanej na 2. połowę X–X/XI w., czy w Gronowie, gm. Lubacz, pow. toruński w drugiej fazie osadniczej, datowanej na czwartą ćwierć XI–XII w.²² Analogiczne formy odkryto na stanowisku 1 w Staświnach – Święta Góra, gm. Miłki, pow. giżycki wypełniaku obiektu 40, datowanego na drugą połowę IX lub X wiek²³. Podobne baniaste naczynia z masywnym, profilowanym wylewem znane są z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski, na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.²⁴

4. Naczynia duże i średnich rozmiarów, dość cienkościenne, baniaste, o profilu z wyraźnymi załomami i mocno wychylonym, szerokim, silnie profilowanym wylewie. Forma ta jest bogato zdobiona różnymi wątkami ornamentacyjnymi, zarówno plastycznymi, jak i rytymi. Obtaczanie zauważalne jest na całej zachowanej wysokości naczynia i sięga do dolnych partii brzuśca (tabl. 8:2; 9:6; 10:4; 11:4–5; 12:6; 14:5; 16:1; 17:11, 13; 20:10; 21:5, 7; 22:11, 19). Analogiczne

naczynia znalezione np. w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubacz, pow. toruński, z drugiej fazy osadniczej grodu, datowanej od połowy 2. do połowy 3. ćwierci XI w.²⁵

5. Naczynia z długą, wygiętą szyjką, esowate, z prostym, ukośnie ściętym brzegiem z okapem, przeważnie dużych rozmiarów średnicy wylewu i z baniastym brzuścem. Obtaczanie widoczne jest w ich przypadku do miejsca wychylenia wylewu (tabl. 11:7). Podobną formę znaleziono w warstwie II osady w Rostku, st. 2, gm. Gołdap, pow. gołdapski²⁶, czy w obiekcie z zespołu osadniczego w Rejsytach, gm. Rychliki, pow. elbląski²⁷.

6. Naczynia niskie, bardzo silnie baniaste, cienkościenne, z mocno wychyloną szeroką kryzą brzegową i wąską, owalnie zakońzoną krawędzią zewnętrzną. Naczynia te są obtaczane zawsze do podstawy wydzielonego wylewu. Powierzchnie brzuśców ornamentowane są wąskimi żlobieniami i wielokrotną linią falistą (tabl. 22:1, 17:18; 23:12, 14). Nieco podobne naczynie znaleziono w Lisewie, st. 1, gm. Golub-Dobrzyń, pow. golubsko-dobrzyński, datowanym na okres od 1. połowy do połowy 2. ćwierci XI w.²⁸ Podobne, mocno baniaste formy znane są z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski, na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.²⁹

7. Naczynia małe i średniej wielkości, z silnie wydzielającym się, krótkim wylewem, ściętym od wewnętrz, silnie baniaste w górnej części. Obtaczane w ich przypadku są zawsze tylko wylewy. Brzuśce ornamentowane są drobnymi żlobkami na dużych powierzchniach (tabl. 19:16; 22:17–18). Podobne formy znane są z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski, na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.³⁰

8. Naczynia duże, z bardzo silnie łukowato wychyloną, obtaczaną częścią górną wraz z profilowanym wylewem, cienkościenne, baniaste, z bogatym ornamentem rytym, plastycznym i odciskami (tabl. 8:1; 11:3; 14:6; 19:12; 23:9, 19). Obtaczanie widoczne jest w ich przypadku na całej zachowanej powierzchni. Analogiczne formy znaleziono na terenie grodziska w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubacz, pow. toruński, z drugiej fazy osadniczej, datowanej od połowy 2. do połowy 3. ćwierci XI w.³¹

9. Naczynia typu Menkendorf-Szczecin³² z wydzieloną krótszą lub dłuższą szyjką oraz płasko ściętym brzegiem wylewu, z wyraźnym załomem brzuśca i charakterystycznym ornamentem odcinków pasm krzyżujących się i łukowatych. Obtaczanie zauważalne

²⁰ Chudziak 1991: ryc. 29:c, 31:c.

²¹ Chudziak 1991: ryc. 25:j, l.

²² Chudziak 1991: ryc. 25:c, 40:b.

²³ Karczewski, Karczewska i Pluskowski 2015:190; tabl.

11:1–4.

²⁴ Haftka i Wadyl 2015: tabl. 11:a.

²⁵ Brzeziński 1991: ryc. 4:1.

²⁶ Wadyl 2013a: ryc. 8:a.

²⁷ Chudziak 1991: ryc. 29:d.

²⁸ Haftka i Wadyl 2015: tabl. 17:f.

²⁹ Haftka i Wadyl 2015: tabl. 19:e.

³⁰ Chudziak 1991: ryc. 43:i.

³¹ Kobylińska 2004: 111–123.

jest na zachowanej górnej części naczynia. Ścianki naczyń są regularnej grubości (tabl. 12:7–8).

10. Naczynia małe i duże, baniaste, z poszerzonym, wydzielającym się, wychylonym wylewem z mocnym wgniebieniem na pokrywę oraz profilowanym brzegiem (tabl. 16:2; 19:8, 10; 22:16). Naczynia te są obtaczane na całą zachowaną powierzchni. Podobne formy znane są np. z Gronowa, st. 2, gm. Lubicz, pow. toruński, z obiektu datowanego na 4. ćwierć XI–XI/XII w.³³

11. Naczynia o małej średnicy wylewu, z szerokim i wychylonym kołnierzem profilowanego wylewu, całkowicie obtaczane, cienkościenne. Jest to forma małego dzbana z bogatym ornamentem na brzuścu (tabl. 23:17).

Niewielkich rozmiarów fragmenty ceramiki, niecharakterystyczne, zachowane jedynie jako małe ułamki brzegowe, bądź występujące w pojedynczych egzemplarzach, nie zostały objęte powyższym podziałem na grupy form.

Na szczególną uwagę zasługuje wystąpienie we wczesnośredniowiecznym materiale ceramicznym z grodziska w Zajączkach, st. 1 naczyń, określonych w przedstawionej wyżej typologii jako grupa 9, czyli naczyń typu Menkendorf-Szczecin. Fragmenty naczyń tego typu znalezione w jednostkach stratygraficznych Fazy IID i IIG. Były to zarówno fragmenty pochodzące z górnych partiów brzuśców naczyń, jak i fragmenty z wylewami, z ornamentem charakterystycznym dla ceramiki tego typu. Naczynie z ornamentem łuków i pasm pionowych (tabl. 12:7) z jednostki stratygraficznej 54 z Fazy IID ma łagodnie wydzielającą się szyjkę i silnie uwydawnione, choć nie dwustożkowaty brzusiec. Jest to naczynie nawiązujące do form ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, ale nie reprezentujące jego kanonicznej formy, nie występuje tu bowiem typowy ostry załom brzuśca, jaki zwykle charakteryzuje naczynia dwustożkowate typu Menkendorf-Szczecin. Natomiast klasycznym przedstawicielem typu Menkendorf-Szczecin jest fragment naczyń z obiektu 58, o charakterystycznej dłuższej szyjce i dwustożkowatym profilu (tabl. 12:8). Drugą cechą charakterystyczną dla naczyń typu Menkendorf-Szczecin jest ich specyficzna ornamentyka. Na brzuścach naczyń odkrytych w grodzisku w Zajączkach, st. 1 jest to ornament w postaci pasm krzyżujących się pod kątem prostym, tworzący kratkę, jak również wzór szerokich pasm krzyżujących się pod kątem i tworzący motyw ukośnych krzyży (tabl. 12:3; 18:4; 23:3–4). Na jednym z fragmentów z wylewem są to pasma pionowe zakończone łukowatą linią, na drugim – ukośne pasma krzyżujące się i tworzące ukośną dużą kratkę. Forma zachowanych fragmentów naczyń: dwustożkowata z typowym wychyleniem wylewu i umieszczeniem ornamentyki pomiędzy wylewem, a załomem brzuśca, wyraźnie wskazuje na związek części materiału zabytkowego z grodziska w Zającz-

kach, st. 1 z obszarem występowania naczyń typu Menkendorf-Szczecin.

Naczynia tego typu rozprzestrzenione były we wczesnym średniowieczu na rozległym obszarze: od nasady Półwyspu Jutlandzkiego i Pustaci Luneburskiej na północnym zachodzie, po północne przedgórza gór Harzu na południowym zachodzie, na południe po Górnego Łużyce w Niemczech i dolinę Odry i Równinę Wrocławską na terenie Polski i dalej z wyraźną linią graniczną na północny wschód przez Równinę Oleśnicką, Kotlinę Milicką i Wysoczyznę Kaliską, a następnie zachodni skraj Pojezierza Kujawskiego po Dolinę Drwęcy na wschodzie, i dalej na północ ponownie bardziej ku zachodowi, nie przekraczając zasadniczo linii dolnej Wisły. Od tak opisanej granicy na wschód wysunięte były dotąd jedynie znaleziska naczyń typu Menkendorf-Szczecin w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg (czyli historycznym Truso). Łącznie obszar występowania naczyń typu Menkendorf-Szczecin rozciąga się na ok. 600 km po linii wschód–zachód i na ponad 400 km po linii północ–południe.

Analiza rozprzestrzenienia ceramiki typu Menkendorf-Szczecin wykazuje obecność pewnych skupisk miejsc jej intensywniejszego występowania w obrębie zakreślonego wyżej pełnego zasięgu geograficznego. Wyraźne zagęszczenie występuje na terytorium Polski pomiędzy rzekami Drwęcą i Osą na Ziemi Chełmińskiej, u ujścia Wisły, w około sześciu mniejszych skupiskach na Pomorzu Środkowym i Zachodnim oraz na rozległym obszarze od Ziemi Lubuskiej do Wielkopolski i Kujaw. Z kolei na terenie Niemiec wyraźne regiony koncentracji stanowisk archeologicznych z ceramiką typu Menkendorf-Szczecin występują na terenie krain geograficznych takich, jak: Pomorze Przednie (*Vorpommern*), Pojezierze Meklemburskie (*Mecklenburgische Seenplatte*) w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Stara Marchia (*Altmark*) i *Magdeburger Börde* w Saksonii-Anhalt, czy Marchia Wkrzańska (*Uckermark*) i *Havelland* w Brandenburgii³⁴.

Zespoły ceramiki typu Menkendorf-Szczecin z obszaru Polski i Niemiec datowane są na okres od 2. połowy VIII wieku do połowy lub niekiedy schyłku XI wieku, z dominacją tych form naczyń od 2. połowy IX wieku po 1. połowę X w.³⁵

Interesujące jest, że w Zajączkach, st. 1 ceramika typów 2, 3, 4, 5 współwystępująca z fragmentami naczyń typu Menkendorf-Szczecin w zespołach z tych samych jednostek stratygraficznych może być datowana na okres od połowy XI do przełomu XI/XII w., co sugerowałoby dłuższe niż na innych terenach przetrwanie w tej peryferyjnej strefie tradycji wytwarzania naczyń typu Menkendorf-Szczecin.

Fragmenty naczyń typu Menkendorf-Szczecin wystąpiły także w materiale zabytkowym pozyskanym w czasie badań innego grodziska badanego w ramach

³³ Chudziak 1991: ryc. 41:a.

³⁴ Kobylińska 2014b.

³⁵ Kobylińska i Kobyliński 2016.

projektu *Katalog grodzisk Warmii i Mazur*, a mianowicie w Łodygowie, st. 2, gm. Kisielice, pow. iławski³⁶.

Sporadyczne znaleziska naczyń nawiązujących do typu Menkendorf-Szczecin pochodzą (choć nie były dotąd interpretowane w ten sposób) z innych stanowisk położonych równie daleko na wschód, co stanowiska w Łodygowie, st. 2 i Zajączkach, st. 1, a nawet wysuniętych jeszcze dalej na wschód. Ornament szerokich, krzyżujących się pasm tworzących dużą kratkę, wykonany narzędziem grzebykowym, wystąpił np. na naczyniu z osady podgrodowej w Tarczynach, gm. Lidzbark, datowanej na I fazę garnkarstwa wczesnośredniowiecznego na Ziemi Lubawskiej³⁷. Ceramika z charakterystycznym ornamentem ukośnych krzyży typu Menkendorf-Szczecin wystąpiła w materiale zabytkowym fazy I osady obronnej w Szurpiłach, st. 3, gm. Jeleniewo, pow. suwalski, datowanej na IX-X w. Jest to naczynie z ornamentem krzyżujących się pasm w dwóch rzędach wykonanych narzędziem grzebykowym³⁸. Analogicznie zdobione naczynia pochodzą z datowanych zwykle na IX-X/XI w. grodzisk i osad znajdujących się nad środkową i dolną Drwęcą, z grodzisk z terenu Ziemi Chełmińskiej, czy dolnego Powiśla³⁹. Jakkolwiek ornamentyka tych naczyń jest charakterystyczna dla okazów zaliczanych do typu Menkendorf-Szczecin, to jednak forma ceramiki z tych stanowisk jest wyraźnie esowata z jedynie mocno uwypuklonym brzuścem i należy traktować je raczej jako chęć odwzorowania zdobnictwa form typu Menkendorf-Szczecin. Niemniej, również te znaleziska świadczą o jakiejś formie kontaktów międzyszczepowych, chociaż innego rodzaju, niż można zakładać w przypadku znalezisk „klasycznych” form typu Menkendorf-Szczecin.

Naczynia zaliczone do grupy 5 z grodziska w Zajączkach, st. 1, prawdopodobnie ze względu na swe duże rozmiary i znisszczenia postdepozytacyjne, nie mają jednakowego przebiegu profilu na swym obwodzie i – choć zachowane są w większej części – nie tworzą spójnej pod względem kształtu grupy. Jednak, co należy podkreślić, nie mają też tak jednoznacznie prostej szyjki, jak ma to miejsce w przypadku naczynia z wychylonym wylewem z okapem z Rejsyt, gm. Rychliki, pow. elbląski, opisanego jako „naczynie z cylindryczną szyjką”⁴⁰, co jednak nie wydaje się do końca adekwatne do przedstawionego rysunku w publikacji, który daje asumpt do określenia naczynia z Rejsyt jako ana-

logii do formy występującej na terenie grodziska w Zajączkach, st. 1.

Masywne, grubościenne naczynia średniowieczne z wychylonym brzegiem (grupa 2 i 3), mają swoje analogie w formach naczyń z grodziska w Domkowie, st. 1, gm. Grunwald, pow. ostródzki⁴¹, z Ornowa-Lesiaka, st. 3, gm. Ostróda, pow. ostródzki⁴², a także z grodziska w Lembargu, st. 6, gm. Jabłonowo Pomorskie, pow. brodnicki⁴³.

Naczynia z grodziska w Zajączkach, st. 1 były ze średnią siłą lub dość mocno obtaczane na kole garncarskim. Przeważnie, obserwowe ślady po obtaczaniu w górnych partiach naczyń wskazują, że miało ono miejsce na przestrzeni od 1 do 3 cm od brzegu wylewu. Czasem regularne obtaczanie widoczne było do 5 cm od brzegu i sięgało do największej wydłużności brzuśca, co można było zaobserwować na naczyniach grup 2, 4 i 6. Najliczniejsza grupa 3 naczyń zachowanych do części przydennych i den świadczy o obtaczaniu całości tej formy garnków. Powierzchnie naczyń noszą ślady staranego opracowania, zagładzania i najczęściej były bogato ozdabiane ornamentem rytmicznym lub różnymi odciskami i nakłuciami. Ścianki są lekko szorstkie, a ziarna domieszki nie są wyczuwalne na powierzchni. Na całej zachowanej wysokości naczynia z grup 3, 4, 7, 8, 10 i 11 miały równe grubości ścianek, a zlepienia były prawie niewidoczne.

Przytoczone powyżej analogie do form naczyń, profilowania wylewu czy ornamentyki (szczególnie odnośnie ceramiki z Węgrów, gm. Sztum, pow. sztumski) nie dotyczą stopnia obtoczenia. Naczynia z Węgrów, Rejsyt i innych stanowisk, są bowiem opisane jako całkowicie obtaczane lub opracowania znalezisk takich szczegółowych informacji nie zawierają.

Ornamentyka naczyń

Ceramika z grodziska w Zajączkach, st. 1 charakteryzuje się zdobieniem na dużych powierzchniach każdego z naczyń. Należy też podkreślić, że znaczna większość odkrytych naczyń została ozdobiona. Głównym wątkiem są szerokie żłobienia pokrywające naczynia od wylewu po część przydenną (tabl. 6; 7:7; 8:3; 9:1–5; 12:9). Są to głównie żłobki dookolne regularne, wąskie, dość głębokie, lub też głębokie i szerokie (0,5–0,7 cm) bruzdy, z przeważnie owalnymi przestrzeniami pomiędzy przegiębieniami. Szczególną cechą charakterystyczną na tym stanowisku są szerokie bruzdy na powierzchniach garnków, głównie należących do grupy 3. Wzbogaceniem ozdabiania szyjek i brzuśców było dodanie do tych motywów niskiej linii falistej, plastycznych wałków, czy też różnych odcisków stemplem (tabl. 7–8; 14:6; 17:1–3; 19:4). Linie faliste były prawie zawsze niskie,

³⁶ Por. opracowanie wyników tych badań, w niniejszej publikacji.

³⁷ Grążawski 2009: ryc. 23; 2013: ryc. 32.

³⁸ Engel, Okulicz-Kozaryn i Sobczak 2009: 529, tabl. 7:2.

³⁹ Chudziak 1991: 75–83; Grążawski 2002: 47–48; Chudziakowa (red.) 1994: ryc. 101, 166, 196; Haftka 1988: 188.

⁴⁰ Wadyl 2013a: ryc. 8:a.

⁴¹ Wadyl 2013b: ryc. 6:b.

⁴² Wadyl 2013b: ryc. 18:d.

⁴³ Grążawski 1993: ryc. 8:9.

wielokrotne, o łagodnych, niskich wierzchołkach (tabl. 7:2, 11:6–8; 12:4; 13:2–3, 5–8; 14:1–2; 18:2; 19:3). Współwystępowały one z wąskimi żlobkami (tabl. 7:5; 11:6; 15:1, 4) lub też z szerokimi i głębo-kimi bruzdami (tabl. 7:2; 10:5; 11:8; 12:6; 13:14; 16:5; 17:14–15; 20:12). Szeroko ryta, schematyczna, niska linia falista występowała rzadko (tabl. 9:5). Wystające wałeczki były wąskie, szerokości do ok. 0,5 cm i formowane z gliny ścianki, a nie naklejane dodatkowo (tabl. 7:4; 14:6; 21:2). Stosowane odciski wykonane stemplem miały różne kształty nawet na jednym naczyniu i umiejscawiane były często na uwypukleniach wałków. Są to podłużne, ukośne lub małe kwadratowe, bądź ovalne wgłębienia z dodatkowymi przegiębieniami wewnątrz (tabl. 7:1, 3–4; 8:1–2; 9:6; 10:2, 4; 11:5; 12:1; 13:6; 14:6; 15:3; 17:1–3, 11, 13; 20:11, 15; 22:2, 5, 7–10). Spotykane są one na naczyniach cienkościennych, delikatnych, z bogatym profilowaniem wylewu. Często spotykany jest też ornament łączący poziome linie żlobione, linię falistą i odciski stemplem (tabl. 13:6; 15:3, 10; 17:3; 20:13; 22:13). Jest więc to ornamentyka dość bogata, a jednocześnie jednorodna. Wyjątek stanowią fragmenty wyżej omówionej ceramiki z wzorami rytymi grzebykiem w postaci pasm krzyżujących się, zdefiniowanej jako typ Menkendorf-Szczecin. Chronologicznie najmłodsze w zespole ceramicznym z Zajączków, st. 1 dzbany z szerokim wylewem typu 11 miały – oprócz drobnych żlobień – schematyczny wzór niskiej linii zygzakowej (tabl. 23:17).

Częściowo analogiczne do motywów występujących na ceramice z Zajączków, st. 1 są motywy ornamentacyjne znane z zespołu osadniczego z Węgrów, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski oraz Rejsyt, st. 1, gm. Rychliki, pow. elbląski. Głównie są to niskie, wielokrotne linie faliste i drobne odciski stemplem, ukośnie nacięcia⁴⁴.

Dna

Na 111 znalezionych den, 70 den było wkleśnych lub lekko wkleśnych. Na połowie z nich zaobserwowano zastosowanie podsypek, przeważnie z drobnych i bardzo drobnych ziaren, a także obecność pierścienia dookolnego (tabl. 8:6–8; 9:12; 13:15; 14:8–9; 15:6–8; 17:16, 18; 18:12; 21:10; 22:20–21). Miał on niekiedy nieregularną szerokość, był zawsze spłaszczony, wąski, szerokości ok. 0,5 do 1 cm. Nieliczne masywne dna, bardzo lekko wkleśłe, prawie płaskie, których środkowe części nie zachowały się, nie miały wałka (tabl. 8:5; 10:8; 14:7; 17:17). Były gładkie, równe, o powierzchni ze śladami zatartego popiołu na powierzchni zewnętrznej. Drobne zadrapania na brzegach mogą świadczyć o podważaniu przy zdejmowaniu z podkładki (tabl. 8:5). Jedynie na czterech dnach lekko wkleśnych widoczny jest odcisk osi w postaci nakłucia

i okrągłego płytkego wgłębienia o średnicy ok. 1,5 do 2 cm lub plastycznych wypukłych niewielkich pierścieni w środkowej części dna (tabl. 10:7, 9; 12:10; 16:7).

Chronologia ceramiki

Charakter naczyń znalezionych w nawarstwieniach grodziska, biorąc pod uwagę wystąpienie fragmentów ceramiki typu Menkendorf-Szczecin nakazuje datować zespół ceramiki wczesnośredniowiecznej na XI i XII wiek.

Zabytki wydzielone

Przedmioty z gliny

Przęslik dwustożkowy zachowany w połowie (tabl. 24:1) odkryto w jednostce stratygraficznej 27, w wykopie 2, wśród ceramiki o silnie profilowanych wylewach i brzuścach bogato zdobionych odciskami stempli, nacięciami i linią falistą, w kompozycji ze żlobieniami dookolnymi i wałkami. Jest to warstwa wczesnośredniowieczna, będąca poziomem niwelacyjnym, powstały w trakcie przebudowywania tego obszaru w czasie jego zamieszkiwania. Średnica przęslika wynosi 3 cm, a średnica otworu 1 cm; wysokość wynosi 2 cm. Waga zachowanej połowy przęslika wynosi 8,38 g. Powierzchnia przedmiotu jest gładka, równa, starannie wygładzona, krawędzie wąskie i regularne. Jest to dwustożkowy przęslik, ostro profilowany z niewielkimi zakleszczeniami wokół otworu. Przęslik został wykonany z gliny z bardzo drobną i bardzo małą ilością ziaren domieszki. Mocno wygładzona powierzchnia ma barwę czerwonawo-czarną (2,5YR 2,5/1). Na ściance otworu wewnętrznego widoczne są ślady odcisków w postaci delikatnych i drobnych rys pionowych i poziomych po włożonej do wewnętrznej zapewne kościanej rurce przed wypałem dla zachowania pustej przestrzeni wewnętrznej przęslika.

Analogiczne formy przęslików licznie znajdywane są we wczesnośredniowiecznych punktach osadniczych, między innymi na północno-wschodnim Mazowszu we wczesnośredniowiecznym zespole osadniczym w Świecku⁴⁵. Formę dwustożkową i analogiczne cechy metryczne mają także przęsliki ze stanowiska Szwajcarii, gm. Suwałki, pow. suwalski⁴⁶. Analogiczne przęsliki znane są także z Ziemi Chełmińskiej, np. z Napolą, st. 6, gm. Kowalewo Pomorskie, pow. golubsko-dobrzyński⁴⁷, z Pomorza Gdańskiego, np. z grodziska w Sopocie⁴⁸, czy z Wielkopolski, np. z Bruszczewa, gm. Śmigiel, pow. kościański⁴⁹, czy Markowic, st. 26, gm. Kleszczewo,

⁴⁵ D. Jaskanis 2008: tabl. 6:11, 12:14.

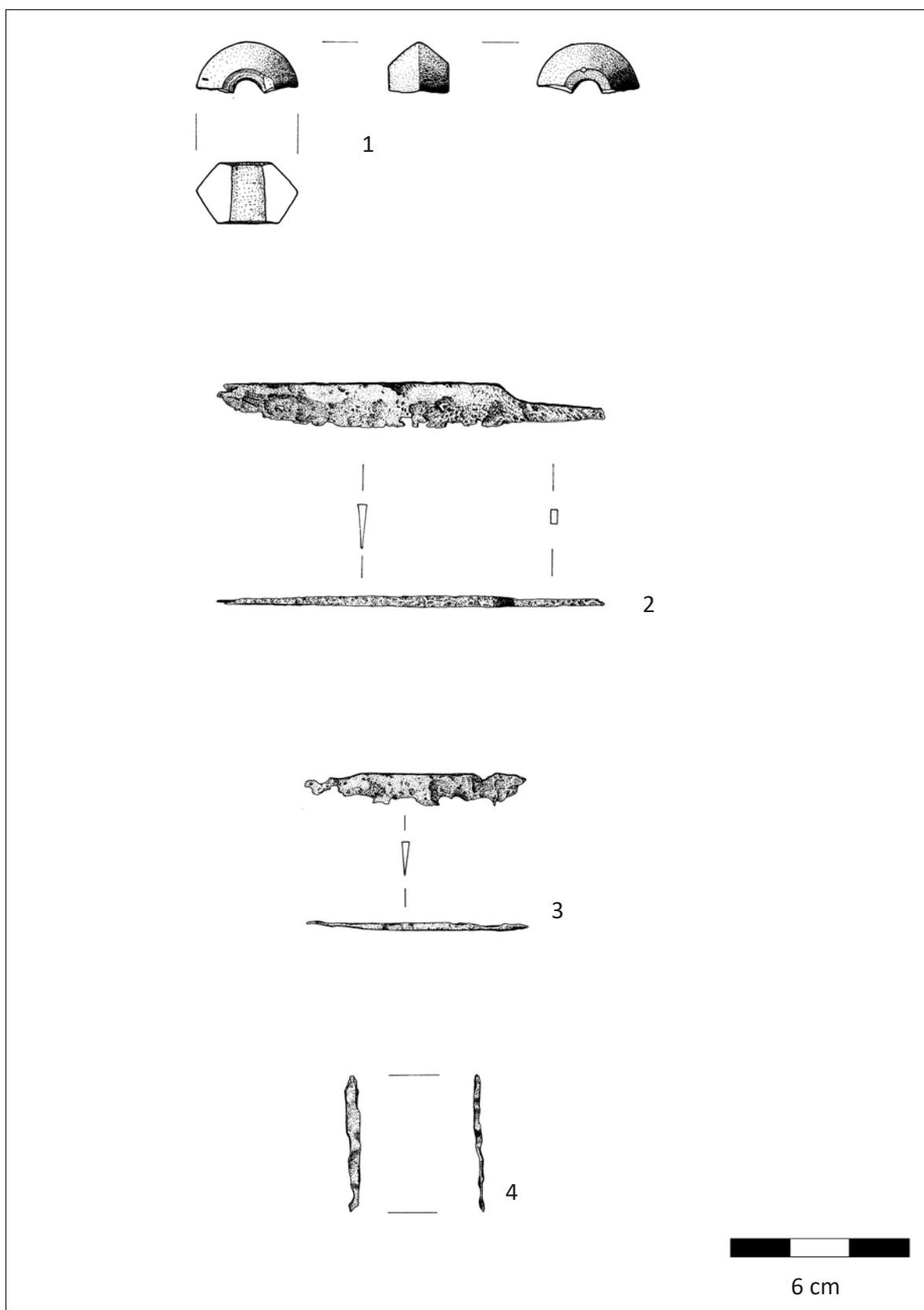
⁴⁶ J. Jaskanis 2013: 215.

⁴⁷ Bojarski 2012b: ryc. 90:t, 94:l, 104:e, n, 122.

⁴⁸ Szymańska-Bukowska 2010: ryc. 23.

⁴⁹ Kobusiewicz (red.) 2008: 235.

⁴⁴ Haftka i Wadyl 2015: ryc. 84; Wadyl 2013a: ryc. 8.

Tablica 24. Zajaczki, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. D. Wach)

pow. poznański⁵⁰. Przęslik gliniany dwustożkowaty z zakleśnięciami wokół otworu wewnętrznego jest częstym znaleziskiem na stanowiskach osadniczych wczesnego średniowiecza⁵¹.

Przedmioty z kamienia

W czasie badań wykopaliskowych w 1998 r. znaleziono całkowicie zachowany, owalnego kształtu gładzik kamienny, wypłaszczony z jednej strony, o obłych brzegach i powierzchni gładkiej matowej. Wymiary gładzika wynoszą 5,5 x 7 x 3 cm. Znaleziono także fragment przedmiotu z kamienia ze śladami obróbki, z zachowaną jedną płaszczyzną wypolerowaną. Wymiary przedmiotu wynoszą 3 x 5 x 2,5 cm. Na terenie osady przygrodowej znaleziono fragment (długości ok. 8 cm) kamiennej siekierki z zachowaną częściowo jedną gładką ścianką boczną oraz wyciętym u nasady narzędzia okrągłym otworem o średnicy ok. 1,7 cm.

Przedmioty z żelaza

Noże

W jednostce stratygraficznej 3 znaleziono fragment mocno skorodowanego małego nożyka wykonanego z żelaza (tabl. 24:3). Przedmiot, w przekroju trójkątny, o grubości grzbietu wynoszącej 0,2 cm, jest zachowany na długości 7,4 cm i ma ok. 1 cm szerokości. Zniszczony i mocno skorodowany przedmiot ma uszkodzoną część ostrza oraz brak wyraźnych zakończeń. Kształt nie jest wyraźny. W jednostce stratygraficznej 4 odkryto dość dobrze zachowany, choć także częściowo skorodowany, średniej wielkości nożyk (tabl. 24:2) z zachowanym wąskim trzpieniem o długości 3 cm, o przekroju prostokątnym. Ostrze noża, bez czubka, zachowane jest na długości ok. 9,7 cm, a grubość grzbietu wynosi 0,3 cm. Trzonek oddzielony jest od głowni nożyka łagodnym, ukośnym przejściem, a nie wyraźnym uskokiem. Jest to dość typowa forma noża z okresu wczesnośredniowiecznego, jakich wiele na stanowiskach osadniczych, szeroko użytkowana i datowana na okres między XI a XIII wiekiem⁵². Noże były ważnym narzędziem w gospodarstwie, pomocnym w wielu działaniach. Trzpień noża oprawiany był w rękę dość z różnego surowca. Najczęściej znane są oprawki rogowe, kościane lub drewniane wielkościami odpowiednie dla dloni użytkownika.

Inne przedmioty

W jednostce stratygraficznej 162 znaleziono skorodowany, bliżej nieokreślony fragment przedmiotu z żelaza (tabl. 24:4) długości 4,5 cm, o przekroju pro-

stokątnym i o wymiarach 0,2–0,4 cm. Zachowany trzonek, bez wyraźnych zakończeń, jest dość nierówny i spłaszczony.

KOŚCI ZWIERZĘCĘ

ANNA GRĘZAK

Podczas badań przeprowadzonych w trakcie dwóch kampanii wykopaliskowych (1998 i 2015 r.) pozytkano łącznie 989 fragmentów kostnych z nawarstwień akumulowanych we wczesnej epoce żelaza (12 fragmentów) i we wczesnym średniowieczu (977 fragmentów) (tabl. 4). Pod względem gatunkowym i anatomicznym zidentyfikowano 948 fragmentów, co stanowiło 95,85% całego zbioru. Wśród oznaczonych szczątków zwierzęcych dominowały pozostałości ssaków, nieliczne (1,05%), należąły do ptaków, wyłącznie kury domowej. W grupie szczątków ssaków znalazła się jedna kość ludzka, pozostałe zaś reprezentowały głównie gatunki zwierząt udomowionych (93,93%), w mniejszym stopniu zwierzęta dzikie (0,91%). Tak liczebność, jak i reprezentacja zwierząt lownych była bardzo skromna, znaleziono kości dwóch gatunków: jelenia i sarny. Opisywany zbiór stanowiły w większości resztki po spożyciu mięsie, na co wskazuje stan zachowania materiałów oraz ślady występujące na powierzchniach kości związane z obróbką tuszy i przygotowaniem mięsa do konsumpcji. Odmienny charakter miała kość ludzka (przypadkowa domieszka wśród pozostałości pokonsumpcyjnych) oraz dwa

Tabela 4. Szczątki kostne z grodziska w Zajaczkach, st. 1 (oprac. A. Gręzak)

Identyfikacja zoologiczna	Wczesna epoka żelaza	Wczesne średniowiecze
Człowiek <i>Homo sapiens</i>	-	1
Kura domowa <i>Gallus gallus f. domestica</i>	-	10
Bydło <i>Bos primigenius f. taurus</i>	7	401
Owca/koza <i>Ovis ammon f. aries/ Capra aegagrus f. hircus</i>	1	128
Świnia <i>Sus scrofa f. domestica</i>	3	369
Koń <i>Equus ferus f. caballus</i>	-	19
Ssaki udomowane	11	917
Jeleń <i>Cervus elaphus</i>	-	7
Sarna <i>Capreolus capreolus</i>	-	2
Ssaki dzikie	-	9
Nie rozpoznane	1	40
Suma	12	977

⁵⁰ Pawlak i Pawlak 2008: fot. 29:a, c.

⁵¹ Pawlata 1993: tabl. 4:4.

⁵² Kobylińska 1999: tabl. 11:22; Dębowska 2001: tabl. 4:2; D. Jaskanis 2008: tabl. 150:244; 153:13; 160:10; 164:7; Fonferek, Marcinkowski i Sieńkowska 2012: fot. 103.

fragmenty rzutka poroża sarny, stanowiące zapewne potencjalny, aczkolwiek niewykorzystany, surowiec produkcyjny.

Ze względu na niewielką liczebność zbioru szczątków kostnych z fazy użytkowania grodu we wczesnej epoce żelaza, możliwe jest wnioskowanie jedynie na temat konsumpcji i hodowli w fazie wczesnośredniodwiecznej. Wśród resztek kostnych zwierząt udomowionych odnotowano dla tego okresu obecność jedynie czterech najpopularniejszych gatunków konsumpcyjnych: bydła, świń oraz owcy i kozy. Szczątki bydła i świń wystąpiły w podobnych odsetkach (odpowiednio 43,73% i 40,24), znacznie mniej było pozostałości kostnych małych przejuwaczy (13,96%).

Odsetek kości bydła należących do osobników zabitych w młodym wieku wynosił 6,8%. W przypadku kilku fragmentów kości wiadomo, że pochodziły one od osobników zabitych w wieku między 1 a 3 rokiem życia. Wyższy odsetek kości zwierząt młodych, równy 19,23%, odnotowano dla owcy i kozy, a nad wyraz wysoki wyższy dla świń; co najmniej 77,00% szczątków pochodziło od zwierząt, które nie przekroczyły 42 miesiąca życia. W kilku przypadkach możliwe było bardziej precyzyjne oznaczenie wieku uboju tych zwierząt. Jeden osobnik został zabity przed ukončeniem 6 miesięcy, dwa w wieku około 8–12 miesięcy, jeden samiec około 12–16 miesięcy, a jedna samica około 17–22 miesięcy życia.

Dane dotyczące płci zwierząt są nieliczne, ale odnoszą się do kości czterech gatunków ssaków. Na podstawie kilku kości szczećkowych z kłami i fragmentów żuchw świń wiadomo, że należały one do pięciu samców i ośmiu samic. Jeden fragment moźdzenia kozy należał do samicy. Płeć określono także w przypadku jelenia i sarny, należały do samców.

Zmierzono kilkadziesiąt różnych elementów anatomicznych bydła, świń oraz małych przejuwaczy, ale tylko trzy pomiary dały możliwość ustalenia wysokości zwierząt w kłębie. Na podstawie długości bocznej kości skokowej ustalono wysokość bydła. Osobnik, do którego należała ta kość mierzył około 97 cm, czyli był zwierzęciem bardzo niskim, o drobnej budowie ciała. Szacunkowa wysokość w kłębie świń obliczona na bazie długości kości śródręcza IV wynosiła około 77 cm, co plasuje osobnika w klasie zwierząt wysokich. Ten sam parametr w przypadku kozy ustalony z wykorzystaniem długości kości śródstopia wynosił nieco około 60 cm, a zatem był typowy dla zwierząt niskich.

Na powierzchniach kości znalezionych w obrębie grodziska zaobserwowano różnorodne ślady związane głównie z obróbką konsumpcyjną i rzemieślniczą.

W badanym zbiorze najczęściej odnotowano kości ze śladami obróbki rzeźnej i kulinarnej. Były to głównie ślady porcjowania tuszy i rąbania kości obłożonych mięsem na mniejsze fragmenty. Kości długie rąbano głównie w poprzek trzonów, najczęściej w standardowych rejonach kości, w połowie trzonu, pod nasadą

bliższą i nad nasadą dalszą. Rąbanie dotyczyło także żeber, łopatek, miednic, kręgów, a sporadycznie również żuchw. Obróbkę tego typu odnotowano wyłącznie na kościach zwierząt hodowlanych. Zwraca uwagę, że wśród opisywanych szczątków odnotowano bardzo małą liczbę śladów wskazujących na obróbkę termiczną, która mogła być związana z pieczeniem mięsa z kością. Kilka szczątków nosiło ślady intensywnego przepalenia (na biało), o nieznanej genezie.

Rzadziej występuły ślady obróbki rzemieślniczej, do których można zaliczyć ślady cięcia i strugania poroży jelenia. Surowiec ten był cięty na mniejsze fragmenty, stanowiące najprawdopodobniej półprodukty do wyrobu różnych przedmiotów. Znaleziono jedynie odpady poprodukcyjne lub fragmenty niewykorzystanego surowca.

Ludność zamieszkująca grodzisko w Zajaczkach w zakresie zajęć związanych z gospodarowaniem zwierzętami zajmowała się przede wszystkim hodowlą zwierząt udomowionych. Uzupełnieniem korzyści wynikających z hodowli było sporadyczne odławianie zwierząt z rodzin Cervidae.

Analiza składu gatunkowego wskazuje, na przewagę w badanym zbiorze szczątków bydła i świń, co wskazuje na wołowinę i wieprzowinę jako dominujące składniki dań mięsnych. Wysoki odsetek kości świń jest zgodny z generalnymi tendencjami charakteryzującymi diety mieszkańców wielu grodzisk z terenu ziem polskich w okresie wczesnego średniowiecza.

SZCZĄTKI ROŚLINNE

MARIA LITYŃSKA-ZAJĄC I MAGDALENA MOSKAL-DEL HOYO

Z przeszlamowanych 34 prób przeznaczonych do analiz archeobotanicznych pobranych ze stanowiska 1 w Zajaczkach, w 25 zachowały się szczątki roślinne⁵³. Oznaczono ponadto liczne sklerocja grzyba czarnika właściwego *Cenococcum geophilinum*. W badanym materiale zachowały się niespalone diaspy, będące zapewne zanieczyszczeniem dzisiejszym (tab. 5).

W nawarstwieniach datowanych na wczesną epokę żelaza wśród zbóż dominowały resztki jęczmienia zwyczajnego *Hordeum vulgare*. Znaczący był także udział ziarników pszenicy zwyczajnej *Triticum aestivum* i ziarników oraz części oplewienia pszenicy orkisz *T. spelta*. Do poziomu gatunku oznaczono jeszcze proso zwyczajne *Panicum miliaceum*, żyto zwyczajne *Secale cereale* i pszenice oplewione samopszą *T. monococcum* oraz płaskurkę *T. dicoccum*. Spory procent przypadał na okazy nieoznaczone opisane jako *Cerealia* indet. Na podstawie owoców i nasion roślin zielnych spontanicznie rozwijających się w otoczeniu siedzib ludzkich oznaczono dziewięć

⁵³ Opis metody: Lityńska-Zając i Moskal-del Hoyo 2016.

Tabela 5. Spalone i niespalone szczątki roślinne ze stanowiska w Zajaczkach, st. 1. Objasnienia: typ szczałka: z - ziarniak, p - plewa, wkł - wiadukt kłoska, o - owoc, n - nasiono, d - drewno, ko - kora, ty - tyko, sc - sklerocja, ? - nieokreślony (oprac. M. Litýnska-Zajacz i M. Moskal-del Hoyo)

Nazwa taksonu	Chronologia		Wczesna epoka żelaza						Wczesne średniowiecze						Suma				
	Numer jednostki stratygraficznej	136	139	143	167	190	123	138	149	156 (157)	23	35	39	4	54	68	69	81	
Typ szczałka																			
Szczątki spalone																			
<i>Hordium vulgare</i>	z	1668		5	13	3	11	3	99	6	3	25				1	1	1837	
<i>Panicum miliaceum</i>	z				2												1	1	3
<i>Secale cereale</i>	z		1	4			17					9	14				1	1	46
<i>Triticum aestivum</i>	z	800				6						85	122						1013
<i>Triticum dicoccum</i>	p							1											1
<i>Triticum dicoccon</i>	wkł										2								2
<i>Triticum dicoccon</i>	z	1		1				3		1		3		4					13
<i>Triticum dicoccum vel</i>	p																		2
<i>T. spelta</i>														2					
<i>Triticum monococcum</i>	z				5														5
<i>Triticum spelta</i>	p	29		1	3				1								3	3	37
<i>Triticum spelta</i>	wkł	8		7				3											18
<i>Triticum spelta</i>	z	200		6	10		55		2								7	7	280
<i>Cerealia</i> indet.	z	2,5 cm ³	14	31 cm ³	461	42	2468, 24 cm ³	13 cm ³	159		1000	600	28	4	1	81	4	4862,70,5 cm ³	
<i>Chelidonium majus</i>	n												1					1	
<i>Chenopodium album</i>	n	2																	2
<i>Echinocloa crus-galli</i>	z	1							1										2
<i>Fallopia convolvulus</i>	o	1						1											2
<i>Melandrium album</i>	n														1				1
<i>Polygonum mitte</i>	o	14			1														15
<i>Rumex acetosa</i>	o							1											1
<i>Setaria plumilla</i>	z	1																	1
<i>Bromus</i> sp.	z	1																	1
<i>Polygonum</i> sp.	o	1																	1
<i>Trifolium</i> sp.	n																		1
<i>Fabaceae</i> indet.	n							1											1
<i>Poaceae</i> indet.	z	1																	2
<i>Carpinus betulus</i>	d				4		2			1			1		6				14
<i>Carpinus betulus</i>	o							1	1								1	3	
<i>Corylus avellana</i>	d	1				3		2										6	
<i>Fraxinus excelsior</i>	d				2										3			5	

Tabela 5. Ciąg dalszy

Nazwa taksonu	Chronologia Numer jednostki stratygraficznej	Wczesna epoka żelaza						Wczesne średniowiecze						Suma				
		136	139	143	167	190	123	138	149	156 (157)	23	35	39	4	54	68	69	81
Typ szczątka																		
<i>Pinus sylvestris</i>	d			18	2	4									1			26
<i>Rubus idaeus</i>	n			1	1						7	3	4		1	2		1
<i>Acer</i> sp.	d														2		7	26
<i>Ahuz</i> sp.	d			1												2		5
<i>Betula</i> sp.	d	6	2	13	8		27	4	1	6	2	4	22		7		8	110
<i>Betula</i> sp.	ko							1										1
<i>Populus</i> sp. vel <i>Salix</i>	d	11														2		13
<i>Prunus</i> sp.	d								1									1
<i>Quercus</i> sp.	d	22	7	10	21	35	40	3	7	9	50	33	31	8	27	22		347
<i>Tilia</i> sp.	d			1					3			1				5		10
<i>Tilia</i> sp.	ły	3								6					2			11
lisicasticie	d			4	1	1			2	2		1		1	1		1	14
nieznaczony	?				30			99	2				1					132
nieznaczony	d	1	2	4		1			2					1				11
nieznaczony	ko							2					2				3	7
Suma	2,5	46	62, 31 cm ³	565	92	2698, 24 cm ³	37	137, 13 cm ³	179	66	1164	780	66	44	43	94	49	8893, 70,5 cm ³
Szczątki niespalone																		
<i>Chelidonium majus</i>	n							9								10		19
<i>Chenopodium album</i>	n							1									1	1
<i>Chenopodium</i> sp.	n											1						1
<i>Papaver</i> sp.	n														1		1	1
<i>Rubus</i> sp.	n						1											1
Fabaceae indet.	n			1														1
<i>Betula pendula</i>	o	1									1							2
<i>Carpinus betulus</i>	o									3								3
<i>Tilia cordata</i>	o										1			1		1		1
Suma	1	1			11			3	1	1	2			10		1		30

taksonów, w tym pięć do poziomu gatunku (komosa biała *Chenopodium album*, chwastnica jednostronna *Echinochloa crus-galli*, rdestówka powojowata *Fallopia convolvulus*, rdest łagodny *Polygonum mite* i włośnica sina *Setaria pumila*), dwa do poziomu rodzaju (stokłosa *Bromus* sp. i rdest *Polygonum* sp.) oraz dwa do poziomu rodziny (bobowate Fabaceae indet. i wiechlinowate Poaceae indet.). Resztki drzew i krzewów zachowały się w postaci węgla drzewnego, kory (brzoza), łyka (lipa) i owoców (grab zwyczajny). Na podstawie spalonego drewna oznaczono 11 taksonów drzew lub krzewów, w tym cztery do poziomu gatunku (grab zwyczajny *Carpinus betulus*, leszczyna pospolita *Corylus avellana*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*), pięć do poziomu rodzaju (klon *Acer* sp., olsza *Alnus* sp., brzoza *Betula* sp., dąb *Quercus* sp. i lipa *Tilia* sp.). Kilka fragmentów należało do drzew lub krzewów liściastych, inne pozostały nieoznaczone.

Sporo pozostałości roślinnych odnotowano także w nawarstwieniach z okresu wczesnego średniowiecza. Wśród zbóż wyróżniono sześć gatunków, jęczmień zwyczajny *Hordeum vulgare*, proso zwyczajne *Panicum miliaceum*, żyto zwyczajne *Secale cereale*, pszenice: zwyczajną, orkisz i płaskurkę (*T. aestivum*, *T. spelta* *T. dicoccum*). Dwie plewy opisano jako reprezentujące jeden z dwóch (lub oba) gatunki pszenic oplewionych płaskurką lub orkiszem *Triticum dicoccum* vel *T. spelta*. Na podstawie spalonych diaspor oznaczono siedem taksonów roślin zielnych dzikich, w tym pięć do poziomu gatunku (listnik jaskółcze ziele *Chelidonium majus*, chwastnica jednostronna, rdestówka powojowata, bniec biały *Melandrium album* i rdest zwyczajny *Rumex acetosa*) oraz po jednym do poziomu rodzaju (koniczyna *Trifolium* sp.) i rodziny (bobowate). Węgle drzewne reprezentowały dziewięć taksonów, w tym trzy oznaczone do poziomu gatunku (grab zwyczajny *Carpinus betulus*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*) oraz sześć do poziomu rodzaju (klon *Acer* sp., olsza *Alnus* sp., brzoza *Betula* sp., śliwa *Prunus* sp., dąb *Quercus* sp. i lipa *Tilia* sp.). Pojedyncze nasiono należało do maliny właściwej *Rubus idaeus*. Dwa owoce to pozostałości graba zwyczajnego.

DENDROLOGIA

TOMASZ STĘPNIK

Wyniki badań dendrologicznych próbek spalonych konstrukcji z grodziska w Zajączkach, st. 1. Wykazały, że we wszystkich fazach wczesnośredniowiecznych do budowy wału obronnego grodu wykorzystywano wyłącznie drewno dębowe⁵⁴.

⁵⁴ Szczegółowe wyniki badań: Stępnik 2016.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Badania wykopaliskowe grodziska w Zajączkach, st. 1 wykazały jednoznacznie obecność śladów dwóch głównych faz osadniczych. Faza starożytna, wiążąca się z osadnictwem kultury kurhanów zachodnio-bałtyjskich, na podstawie analogii do ceramicznych znalezisk z terenu grodziska, może być wiązana z II fazą rozwojową tej kultury, datowana na okres lateński A–B, czyli w datach kalendarzowych na V–IV w. p.n.e. Wyniki datowania absolutnego metodą radiowęglową potwierdzają takie datowanie. Dla zęglonych bierwion wału w wczesnej epoki żelaza uzyskano mianowicie datowanie radiowęglowe 2245 ± 30 BP, co po kalibracji wskazuje z prawdopodobieństwem 95,4% na przedział lat 393–206 BC⁵⁵. Najbardziej prawdopodobne w świetle zarówno datowania na podstawie analogii ceramicznych, jak i wyników datowania absolutnego, wydaje się być istnienie grodu starożytnego w Zajączkach, st. 1 w IV w. p.n.e.

Nie jest łatwo ustalić ramy chronologiczne funkcjonowania grodu w fazie wczesnośredniowiecznej. Tradycja utożsamiania grodziska w Zajączkach, st. 1 ze znanym ze źródeł pisanych grodem *Sassenpile* sięga XIX w. Informacja na temat tego grodu pochodzi z roku 1303 z dokumentu przekazania ziem biskupstwu chełmińskiemu przez Zakon. Granica tych ziem przebiega na pewnym odcinku wzdłuż rzeki Gryzli (Gizeli) *ad vallum quod Sassenpile dicitur in vulgaris*⁵⁶. Na temat utożsamienia tej nazwy z grodziskiem w Zajączkach, st. 1 wypowiadali się m.in. Johannes Voigt w 1832 r., Gustav Liek w 1893, czy Alfons Mańkowski w 1923 r., sugerując, że był to główny gród plemienia Sasinów⁵⁷. W tym samym duchu wypowiadali się również współczesni historycy, np. Jan Powierski, czy Wiesław Długokęcki⁵⁸. W świetle badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie grodziska w Zajączkach, st. 1 nie można wykluczyć, że rzeczywiście w cytowanym dokumencie z 1303 r. ukrywa się ono pod nazwą *Sassenpile*. Wyniki badań dowodzą także, że gród ten był kilkakrotnie palony i odbudowywany, co sugeruje jego istotne znaczenie militarne. Równocześnie jednak ani rozmiary grodziska, ani wielkość jego wałów, ani też skromny zestaw zabytków metalowych i innych przedmiotów znalezionych podczas wykopalisk, nie pozwalają potwierdzić tezy, jakoby był to gród stołeczny, czy też główny gród plemienia Sasinów.

Jeśli chodzi o ustalenie chronologii wczesnośredniowiecznej fazy grodu w Zajączkach, st. 1, to z jednej

⁵⁵ Kobyliński 2016: 107.

⁵⁶ Kujot 1913: 176–177.

⁵⁷ Voigt 1832: 477–478; Liek 1893: 10; Mańkowski 1923.

⁵⁸ Powierski 2004: 155; Długokęcki 2006: 16.

strony może być ona oparta na analizie porównawczej liczniego pozyskanego materiału ceramicznego, który wykazuje nawiązania do ceramiki wytwarzanej na Ziemi Chełmińskiej, gdzie periodyzacja rozwoju garncarstwa wczesnośredniowiecznego została dobrze opracowana, z drugiej zaś powinna opierać się na wynikach datowania absolutnego, a mianowicie datowaniu radiowęglowym próbki zwięzłych bierwion z najstarszej fazy wczesnośredniowiecznego wału grodziska. Datowanie to dało wynik 1265 ± 30 BP, co po kalibracji wskazuje z prawdopodobieństwem 95,3% na przedział lat 666–863. Największe prawdopodobieństwo, bo aż 89,1% ma przy tym najwcześniejszą część tego przedziału, do roku 779. Problem, który pojawia się w związku z tym datowaniem polega na tym, że nie potrafimy w materiale zabytkowym z grodziska w Zajaczkach, st. 1 wskazać tak wczesnej ceramiki, która mogłyby być datowana na VIII czy nawet IX wiek, za wyjątkiem ewentualnie pojedynczych fragmentów prostych esowatych naczyń przykrawędnie obtaczanych, o powierzchni kostropatej (np. tabl. 10:6). Był może zatem należy przyjąć, że początki wczesnośredniowiecznej aktywności na terenie grodziska pochodzą już z tak wczesnej fazy wczesnego średniowiecza. Główny okres aktywności wczesnośredniowiecznej datować należy jednak na okres późniejszy. Obecność naczyń typu Menkendorf-Szczecin, których popularność na innych terenach kończy się już najpóźniej w XI w., przy równoczesnym współwystępowaniu z nimi form naczyń wiążących z okresem XII w., wskazuje, że główną fazę wczesnośredniowiecznego grodu w Zajaczkach, st. 1 należy datować na XI–XII w.

DZIEJE GRODZISKA W ZAJĄCZKACH, ST. 1

DARIUSZ WACH

Wyniki badań wykopaliskowych w Zajaczkach, st. 1 dowodzą, że znajdujący się tu gród funkcjonował z niemal równą intensywnością zarówno w okresie starożytnym, jak i wczesnośredniowiecznym. Zachowane nawarstwienia świadczą o tym, iż już we wczesnej epoce żelaza, zarówno w zachodniej partii, i w obszarze krawędzi wzgórza, jak też w obszarze jego wschodniej partii, było ono intensywnie użytkowane. Relikty tej aktywności są duże, zachodzące częściowo na siebie jamy nieckowate w partii wschodniej i różnorodne obiekty i warstwy (jamy z brukiem kamiennym, doły posłupowe, czy też wąskie, niskie murki kamienne) w strefie przykrawędziowej. Zachodzące na siebie w tym obszarze kolejne poziomy warstw i obiektów, świadczą o stosunkowo długim użytkowaniu tego terenu. Wejście do grodu w tej fazie musiało znajdować się w innym miejscu. Nawarstwienia te powstały jeszcze przed uformowaniem się pierwszych warstw związanych z nasypem niskiego wału starożytnego, który (w kolejnej fazie) zmienił użytkowane intensywnie,

ale – jak się wydaje – nie bronione wcześniej żadnymi umocnieniami wzgórze w gród z przestrzenią wewnętrzną ograniczoną wałem. Wał ten (o zachowanej wysokości 1 m i szerokości podstawy 4 m), siedząc po zachowanych śladach dość wąskich ale bardzo głębokich (niemal do 1 m głębokości) dołów posłupowych, umieszczonych na jego łagodnym zewnętrznym stoku, oprócz samego piaszczystego i piaszczysto-żwirowego nasypu posiadał zapewne także ścianę palisadową, która podnosiła obronność całej konstrukcji, a być może schodziła częściowo w dół stoku wzgórza.

Założenie to w pewnym momencie uległo całkowitemu zniszczeniu na skutek gwałtownego pożaru, którego śladem jest gruba warstwa popiołów, pokrywająca zarówno zbocza wału, jak również czytelna wypełniskach dołów posłupowych. Grubość tego nawarstwienia popiołów wskazuje, że spalone konstrukcje drewniane wału musiały być masywne i zapewne również wysokie.

Po wspomnianym, dramatycznym epizodzie pożarowym zniszczenia grodu, jak się wydaje na długi czas przestał on funkcjonować.

Zalety obronności tego miejsca (podniesionej zuchowanym częściowo nasypem wału starożytnego) wykorzystano ponownie dopiero w okresie wczesnego średniowiecza, kiedy to (wcześniej zapewne wycinając i przekopując korytarz w reliktach wału starożytnego) skonstruowano drewniany pomost (o szerokości co najmniej 2,5 m) prowadzący do wnętrza grodu.

Konstrukcja ta dość szybko uległa spaleniu, po czym teren nad nią został częściowo zniwelowany, co połączone zostało z konstrukcją kolejnego poziomu pomostu w przejściu bramnym, jak również usypaniem pierwszego, niskiego wału wczesnośredniowiecznego. Korytarz bramny w tym czasie (jak wskazuje położenie linii dużych dołów posłupowych z obstawami kamiennymi, a także wzajemne położenie warstw nasypu wału po obu stronach tego korytarza) musiał mieć nieco inny przebieg, niż przejście bramne w fazach późniejszych (jego oś odchyłała się od osi W–E o około 30 stopni ku S). Korytarz ten był prawdopodobnie flankowany z obu stron solidną ścianą (wspomniana linia dołów posłupowych). Równocześnie z usypaniem wału, w obrębie majdanu usypywane były warstwy niwelacyjne, jak też powstawały obiekty użytkowe (jamy). We wschodniej części grodu powstało też wówczas na przedpolu wału wschodniego, płytke zagłębienie przywałowe. Różnorakie obiekty (duże cylindryczne jamy i doły posłupowe u podnóża wału i w obrębie majdanu) oraz warstwy (użytkowe poziomy przepałen i niwelacji) związane z funkcjonowaniem grodu w tej fazie, świadczą o tym, iż był on nieprzerwanie użytkowany.

W kolejnym etapie tego użytkowania duża część powierzchni końca wewnętrznego stoku i majdanu pokryta została płaszczem (brukiem) kamiennym, który z czasem został częściowo przykryty ziemią.

Kolejnym zwrotnym momentem w funkcjonowaniu grodu był pożar niszczący konstrukcję pierw-

szego wału wczesnośredniowiecznego i przejścia bramnego.

Na destruktach i warstwach niwelacyjnych wznieziono nowe, wyższe i masywniejsze konstrukcje kolejnego, o wiele większego wału wczesnośredniowiecznego, który osiągnął szerokość 6 m i wysokość (dzisiaj zachowaną) 1,8 m. Zbudowano wówczas również masywne ściany drewniane samej bramy (przebieg osi korytarza bramnego uległ wówczas zmianie – poświadczają to ułożenie spalonych lecz dobrze zachowanych dolnych belek tychże ścian). Zewnętrzny stok wału wzmacniony był w dolnej partii ścianą (zapewne faszynową lub przeplatana), opartą o linię niedużych słupów. Narożniki bramy wzmacnione były, wyznaczającymi je, słupami o wiele większymi.

O naprawach i przebudowach konstrukcji grodu świadczą zsuwy warstw z wału i leżące na nich ślady kolejnych umocnień. Najdobjitniejszym tego

wyrazem było położenie od strony majdanu kolejnego zwartego płaszcza (bruku) kamennego oraz osadzenie na wewnętrznym stoku wału solidnych drewnianych, prostokątnych konstrukcji drewnianych (pomostu dookolnego lub skrzyń) ograniczonych od strony majdanu pionową ścianą z poziomo ułożonych belek).

Podobnie jak konstrukcje starożytne i starsze konstrukcje wczesnośredniowieczne, również i te kolejne solidne konstrukcje obronne grodu w Zajaczkach strawił gwałtowny pożar, którego świadectwa (w postaci grubej warstwy spalenizny oraz zsuwów warstw i kamieni z wału) wypełniły częściowo korytarz bramny, jak również pokryły obszar stoków wału i wnętrze majdanu.

Późniejsze, niewielkie i epizodyczne ślady obecności ludzkiej w obrębie grodziska świadczą o tym, iż po wspomnianym pożarze zostało one trwale opuszczone.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona* 17: *Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–206, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgławiczkami, woj. włocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. Rezerwat: grodzisko w Świecie. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pregoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Świątowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytnie na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowa-*niczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, 1:2, 233–295. *Studia nad Truso 1*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzienensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezzenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymostku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Penigsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauf
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] XV Sesja Pomorza Znawcza, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archeologia Polski* 45: 53–91.

Wykaz cytowanej literatury

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bérnh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny* 1975: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzanowcza, Szczecin 23.-24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. Acta Archaeologica Pomorana 1.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napolą, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona* 17: 397–421.
- 2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napolą na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia* 32: 291–364.
- 2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garnkarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kaliningradzkim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Boden Denkmalpflege in Mecklenburg* 1964: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki* 17: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 2: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
- 1990a Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne* 42: 349–359.
- 1990b *Ceramika wczesnopolaska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Bartschuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymostku). *Rocznik Białostocki* 15: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
- 1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniachu, gm. Ilawa, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- 1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Ilawa, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszwicy na Kujawach. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2, 13–181*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus*
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg*. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg*. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreußen. Vierteljährsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß). *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej, [w:] A. Kośko (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Dembińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

Wykaz cytowanej literatury

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkiewniku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
- 1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykraj-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a venetoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacjestępne. *Acta Universitatis Lodzienensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila III wojny? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobyliński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I.* Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim.* Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główka i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
- 2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Iława.* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- 2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa.* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
 2013. Badania archeologicznej Misji Pomezańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
 1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Świątowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
 1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
 1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
 1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładykowska-Rzeczycka, J.
 1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzyków ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
 1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzyków, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
 1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
 1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
 2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
 1976. *Grodziska Mazowsza i Podlasia*. Wrocław: Osolineum.
- Górski K. (red.)
 1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grążawski, K.
 1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garnkarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
 2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
 1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
 2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowicu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
 1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Wykaz cytowanej literatury

- Antiqua* 13: 171–198.
- Haftka, M. i S. Wadyl
2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- Halstead, P. i P. Collins
2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.
- Hartmann, E.
1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr. Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas* 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.
- Hensel, W.
1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
1987. *Słowiańska wcześnieśredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.
- Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska
1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.
- Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska
1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.
- Herbich, T.
2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławы w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Herrmann, J.
1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Ruard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.
- Heym, W.
1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg* 1933: 51–60. Marienwerder.
- Hilczerówna, Z.
1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.
1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Hoffmann, M.J.
1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.
1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- 1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- 1999b. Najdawniejsze dzieje Iławы i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.
- Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz
2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.
- Hollack E.
1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreußischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.
- Holub, P., D. Merta i A. Zúbek
2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.
- Hołubiec, J.
1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.
- Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda
1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Ignaczak, M.
2002. Ze studiów nad genezą kultury lużyckiej w strefie Kujaw. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglincu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślećninie, Kwietniewie i Weklacach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. Świecka. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymostku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudeckiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Jóźwiak, B.
2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzymiejscu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Łodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kalagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczyowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniośredniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczyowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas

Wykaz cytowanej literatury

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Kaźmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Kaźmierczyk, J., K. Maciewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland. Materialien zur Archäologie in Brandenburg* 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenia špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 2 (2): 299–304.
- Klęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wcześnieymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gniciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- 2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedlu, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnosredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
 1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachórza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
 2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klułowicach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
 2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z. (red.)
 2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
 2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Klęczar
 2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorki, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabiega, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
 2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniośredniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
 1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.

Wykaz cytowanej literatury

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny* 1978: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domacích se zřetelem k anatomici člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Mozdziuch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolka w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN.
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolki wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Kozielło-Poklewski, B. i E. Martuszewski
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóčka-Krenz, H.
1993. *Bijuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóčka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garniarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garniarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń: Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wcześniej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadyl
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistycznych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzanawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Kuszewska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przypkowski
2013. Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. Archaeologica Hereditas 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Bulletyn Historii Sztuki* 78 (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski* 29 (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczycach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki* 16: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garniarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig* 4(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia* 4: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne* 15: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w.* Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: Archaeograph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistorya ziem polskich. T. 2. Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studio nad Truso 2: 183–220*. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Wykaz cytowanej literatury

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materiałnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich praźnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
- 1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne praźnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Żąbie-Szestno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykadów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisbona. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgłd: 25.01.2017).
- Martuszewski, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Hawia. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszewski, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
- 1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
- 1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olszynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur lużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury lużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
- 1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewitalizacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- 1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Szabruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.

- Łystok: Uniwersytet w Białymostku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wcześnieym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łużyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit* 18: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 6: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzienensis 3. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie* 19: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie* 2. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat iławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Iława: Algaf.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury wełeckiej. *Światowit* 18: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistycznych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1 (79): 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostrów z gwiazdostym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzienensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I*, 11: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum* 1: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 4. *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

Wykaz cytowanej literatury

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległą częścią W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzecznym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiewicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wcześnieśredniowiecznych tzw. prażnic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wcześnieśredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wcześnieśredniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Wermii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wcześnieśredniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wcześnieśredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. Wratislavia Antiqua 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostródzki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wcześnieśredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Polniński, D.
1996. *Przemiany w wytwarzaniu garnkarskim na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. Archaeologia Historica Polona 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Popek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorki, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garnkarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierni, J.
2004. *Prussica: artefakty wybrane z lat 1965–1995. Tom 1*. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołozębą, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
- b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgłąd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
- Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytnie*, 27–43. Acta Archaeologica Lodziensia 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artykul/index.php?id=news&idd=16439> (wgłąd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/oha-preindustrial-lime-kilns/> (wgłąd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlania problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758. *Acta Bernensis* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

Wykaz cytowanej literatury

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewski i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgli drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrancki, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafranckscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902–1945) i jego badania nad germanską przeszłością Prus Wschodnich. *Szkiice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg? Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Baltic-Pontic Studies* 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydłowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Źubronajście – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Śkojec, J.
2003. Lehmwannenfunde aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
- 2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostyń, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreußische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreußische Monatsschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mossen...”. *Een breeuwmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd*. Scheepsarcheologie 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Beły na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich*, 147–153. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadyl, S.
2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
- 2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, 260–278. Toruń: Adam Marszałek.
- 2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
- 2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
- 2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodiska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 109–124. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2.
- Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Waluś, A.
2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. *Badania roku 2010. Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Veste der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistycznych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowińska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulinič (red.), *Slowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, 165–181. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 605–633. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuława w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgorwie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szeląg, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czermna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, *Ovis*, and goat, *Capra*. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. T. 2. Analiza. Wnioski. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.